

A
MAGYAR NYELVÚJÍTÁS
ÓTA DIVATBA JÖTT
IDEGEN ÉS HIBÁS SZÓLÁSOK
BIRÁLATA,
TEKINTETTEL AZ ÚJÍTÁS HELYES MÓDJAIRA.

IRTA
IMRE SÁNDOR,

A M. T. AKADÉMIA LEV. TAGJA.

A M. T. AKADÉMIA KÖLTSÉGÉN.

Ára 1 frt 50 kr.

BUDAPEST.

EGGENBERGER-FÉLE AKAD. KÖNYVKERESKEDÉS.

(HOFFMANN ÉS MOLNÁR.)

1873.

St. Szinnyei Könyvtára

É R T E K E Z É S E K

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

Első kötet. 1867—1869.

- I. Szám:* Solon adótörvényéről. Télfy Ivántól. 1867. 14 l. Ára 12 kr.
- II. Szám:* Adalékok az attikai törvénykönyvhöz. Télfy Ivántól. 1868. 16 l. 12 kr.
- III. Szám:* A legújabb magyar Szentírásról. Tárkányi J. Bélától. 1868. 30 l. 20 kr.
- IV. Szám:* A Nibelung-ének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. Szász Károlytól. 1868. 20 l. 15 kr.
- V. Szám:* Tudománybeli hátramaradásunk okai, s ezek tekintetéből Akadémiánk feladása. Toldy Ferencztől. 1868. 15 l. 12 kr.
- VI. Szám:* A keleti török nyelvről. Vámbéry Armintól. 1868. 18 l. 12 kr.
- VII. Szám:* Geleji Katona István főleg mint nyelvész. Imre Sándortól. 1869. 98 l. 60 kr.
- VIII. Szám:* A magyar egyházak szertartásos énekei a XVI. és XVII. században. Bartalus Istvántól. Hangjegyekkel. 1869. 184 l. 1 frt 20 kr.
- IX. Szám:* Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. (1. Sztárai Mihálynak eddig ismeretlen színdarabjai 1550—59. — 2. Egy népirodalmi emlék 1550—75-ből. — 3. Baldi Magyar-Olasz Sztótkárja 1583-ból. — 4. Báthori István országbíró mint író. — 5. Szecezi Molnár Albert 1574—1633). Toldy Ferencztől. 1869. 176 l. 1 frt 20 kr.
- X. Szám.* A magyar bővített mondat. Brassai Sámuelről. 1870. 43 l. 30 kr.
- XI. Szám:* Jelentés a felső-ausztriai kolostoroknak Magyarországot illető kéziratai- és nyomtatványairól. Bartalus Istvántól. 1870. 43 l. 25 kr.

Második kötet. 1869—1872.

- I. Szám.* A Konstantinápolyból legújabbban érkezett négy Corvin-codexről. Mátray Gábor l. tagtól. 1870. 16 l. 10 kr.
- II. Szám.* A tragikai felfogásról. Székfoglaló. Szász Károly r. tagtól. 1870. 32 l. 20 kr.
- III. Szám.* Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez. Joannovics Gy. l. tagtól. 1870. 43 l. 30 kr.
- IV. Szám.* Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez. Finály Henrik l. tagtól. 1870. 47 l. 30 kr.
- V. Szám.* Solomos Dénes költeményei és a hétszigeti görög népnyelv. Télfy Iván lev. tagtól. 1870. 23 l. 20 kr.
- VI. Szám.* Q. Horatius satirái. (Ethikai tanulmány). Székfoglaló. Zichy Antal l. tagtól. 1871. 33 l. 20 kr.

A

MAGYAR NYELVÚJÍTÁS

ÓTA DIVATBA JÖTT

IDEGEN ÉS HIBÁS SZÓLÁSOK

BIRÁLATA,

TEKINTETTEL AZ ÚJÍTÁS HELYES MÓDJÁIRA.

IRTA

IMRE SÁNDOR,

A M. T. AKADÉMIA LEV. TAGJA.

A M. T. AKADÉMIA KÖLTSÉGÉN.

BUDAPEST.

EGGENBERGER-FÉLE AKAD. KÖNYVKERESKEDÉS.

(HOFFMANN ÉS MOLNÁR.)

1873.

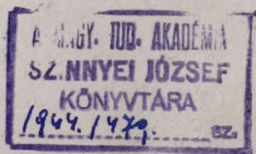
110158

Unsere Sprache ist auch unsere Geschichte.

Grimm.

The investigation of language is an inquiry into the
internal and external history of man.

Whitney.

Budapest, 1873. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

E pályamunka 1872-ben a m. tud. akadémia XXXII-ik nagygyűlésén az I-ső osztály ajánlatára, dicséretre és kiadásra méltónak ítéltetett.

A kitűzött kérdésre (a magyar nyelvújítás óta divatba jött idegen és hibás szólásmódok bírálata tekintettel az újítás helyes módjaira) két pályamunka érkezett. A bírálatra kinevezett bizottság (Ballagi Mór, Szász Károly r. és Szarvas Gábor l. tagok) 1872. máj. 22-én a következőkben tett jelentést az osztálynak:

„A pályázati hirdetés ez idei eredménye a megelőző évek makacs terméketlenségéért elegendő kárpótlást nyújtott, mert nem csak, hogy két pályamunka érkezett be, hanem e pályamunkák mindegyike általában véve sikerült, dicséretre méltó dolgozatnak mondható. Mind a két munkának szerzője ugyanis a nyelvtudomány mostani álláspontjára helyezi magát s úgy fog a kérdés tárgyalásához; az eddig tett megállapítások s elvek értelmében végzi fejtegetéseit; szép ismeretkészletre támaszkodó komoly igyekezettel nyomozza kitűzött célját; kutatja nyelvünk hanyatlásának okait, s kutatásaiban nem marad csupán a fölszínen, hanem leszáll mélyebbre, le egész a fenékgig, nem elégszik meg, az idegenszerű szólásmódok kimutatása s a tősgyökeres magyar ki-

fejezések visszahelyezése által, csak felében orvosolni a bajt, hanem a gyökeres gyógyítást tartja szemelőtt, s azért a nyelvújítás tévedéseire is kiterjeszti figyelmét s a helyes eljárás kimutatása által e részben is iparkodik a baj további elharapódzásának útját szegni. Szóval mind a két munka a pályázati hirdetés kívánatának értelmében fogta fel a kérdést, s egészen véve helyesen is tárgyalja, úgy, hogy a bíráló bizottság bármelyiket, ha egymagán, a másika nélkül állana, jutalom- és kiadásra érdemesnek ítélte volna. Így azonban választást a kettő között alig tehetett.

Az imént felsorolt közös tulajdonságokon kívül ugyanis egyiknek úgy, mint a másiknak vannak más-más előnyös sajátságai, s vannak fogyatkozásai is, a melyek egymást kiegészítik és fődözik.

A mi az I-ső számú »Unsere Sprache ist auch unsere Geschichte.« Grimm-jeligés pályamunkát illeti, a kérdésnek minden oldalról való vizsgálása, részletekbe ható megvitatása, a botlásokat, visszaéléseket feltüntető példák nagy száma által szárnyalja jóval túl társát; — de tévedései is számosabbak, nagyobbak; annál nagyobbak, mert elveket is illetnek s helylyel-közzel a nyelvromlás forrásaúl is szolgálhatnak. Ilyenek a többi sok közt a következők:

»Birálatunk vezére a nemzeties nyelvérzék, mely az újításnak és fentartásnak egyedüli mérve, mely a nyelvtudománynak alapja sat. (Lásd 25. lapot.)

»Feltesszük, hogy már van megállapodott s lényegére nézve általában elfogadott nyelvtanunk — és így vannak nyelvtörvényeink is. Ezek vezérlete mellett fogjuk a hibásan alkotott új szólásokat vizsgálni, bírálni.« sat. (Lásd 52. lapot.)

»Mi azily (nem érezhető) képzőkkel alkotott új szavaink birálatában lehetőleg tartózkodók leszünk azért is, mivel itt már félszázados gyakorlat által meghonosított szókkal és így megválthatatlan tény hatalmával állunk szemközt.« sat. (Lásd 94. lapot.)

A tudomány elveivel legszembeszökőbb tétele azonban az, mely szerint a magyar nyelvben körülbelül ezer képző vagyon. Ez egyszersmind a legveszedelmesebb is, mert nem csak hogy szentesíti a nyelvujításnak minden törvénytelenységét, hanem még a sebesen haladó nyelvromlás előtt is lerontja az ittott nagy bajjal emelt gátakat.

Merészebb, önkényes, alaptalan, sokszor nem igazolható, vagy nagyon is problematikus állításai közül is fel kell néhányat sorolnunk:

»A magyar nyelv csak Európában egy évezred óta fejlődik.« (Lásd 26. lapot.)

»A nyelvérzék, a beszédhangok és alakok természetéhez való viszonyát érzi.« (Lásd 29. lapot.)

»Egész sorát találhatni nyelvünkben az igen termékeny onomatopeáknak. Így li le (leng, lebeg, lejt, lóg, lobog) sat.« (Lásd 32. lapot.)

»A nép nem tudja, hogy a lap és lep, láb és lép, le és lebeg között kapcsolat van.« sat. (Lásd 34. lapot.)

»Életet adnak a magyar beszédnek, s ősi természetes voltát, s összérűségét tartják fenn helyragai, melyek sokkal szemléltetőbben terjesztik elénk még az elvont fogalmak viszonyait is, mint az új nyelvek viszonzócskái.« sat. (Lásd 35. lapot.)

»Az oncz encz képző előfordul több szóban a népnél is: virgонецz, suhancez, sat.« (Lásd 85. l.)

»Támla oly jó hangzatu, hogy már kiírthatatlan, sat.« (90. l.)

A II-ik számu: »Van, a ki minden új szót megkaczag, sat.« Berzsenyi jeligés pályamunkának a helyes elvek képezik legerősebb oldalát, amaz elfogadhatatlan egynek kivételével, hogy a mi életre kapott s a mit a szólás szentesített, bárhogy készült is, azt minden író, ha jobbat nem adhat, bátran elfogadhatja, s ismét: »Bármely törvénytelen szó, ha a nemzet megérti s elfogadja, nevetséges volna annak polgári jogait el nem ismernünk.« Gyöngé oldala a részletezésben áll, de nem annyira abban, a mit mond, mint inkább, a mit nem mond; más szóval: a pályahirdetés abbéli követelésének, hogy »mutattassék ki számos példákban, mily káros befolyással volt és van nyelvbéli előadásunkra az idegen nyelvnek hanyag vagy szolgai utánzása« csak nagy fukarkodva tesz eleget. Nem helyeselhető továbbá azon eljárása sem, hogy akár szándékosan, akár akaratlanul az újabb kori nyelvújításról vonakodik határozott ítéletet mondani; s ha itt-ott mond is, akként formulázza, hogy az olvasó nem tudja egész biztossággal tájékozni magát.

A két pályamű egyikéről sem mondható tehát, tekintsük jelességeit vagy hiányait, hogy társának fölötte áll. Ennélfogva a bíráló bizottság azon egyhangu véleményben volt, »hogy mind a két, átaljában sikerült pályamunkát jutalomra és kiadásra, egyként érdemesnek jelentse ki, s a különben is egyesített kettős díjt kettőjük közt megosztandónak ajánlja.«

Az osztály 1872. máj. 22-én tartott ülésében a jutalom megosztása nem helyeseltetvén, utasított a

biráló bizottság, hogy a jutalmat osztatlanul ítélje oda valamelyik pályamunkának, habár az csak csekély mértékben mulná is felül társát s a nem jutalmazható, de szintén jeles pályamunka méltánylására és anyagi jutalmazására találjon oly módot, mely nem ellenkezik se a szabályokkal, se a szokással.

A biráló bizottság 1872. máj. 23-án a következő újabb jelentést terjesztette az osztály elébe:

» A Marczibányi pályamunkák biráló bizottsága az osztály utasítása szerint megtartá értekezletét, s noha a tárgynak újlagos megvitatása után sem jutathott más meggyőződésre, mint a melynek első jelentésében kifejezést adott, kötelességének tartá mind a mellett teljesíteni az osztály abbeli határozott megbizását, hogy mivel a pályadíjat megosztani nem lehet, az egyként jutalomra érdemesnek nyilvánított két pályamunka közül jelöljék ki a birálók azt, a mely talán szerintök is egy vagy más tekintetben mégis felül haladja társát.

A biráló bizottság tehát szeme előtt tartva ez utasítást, két szavazattal (Ballagi Mór, Szarvas Gábor) egy (Szász Károly) ellenében, abban állapodott meg, hogy a II-ik számú Berzsenyi-jeligés pályamunkát jutalom- és kiadásra, az I-ső számú Grimm-jeligését pedig dicsérettel kiemelendőnek s tiszteletdíj mellett szintén kiadásra ajánlja.«

A birálók többsége véleményének alapján, az osztály ajánlatára, a jutalom a II-ik számú pályamunkának ítéltetett, kiadásra is ajánltatván; az I-ső számú pedig, dicsérettel kiemelendőnek s tiszteletdíj mellett szintén kiadandónak határoztatott.

A II-ik számú pályamunka jeligés levele felbon-

tatván, — abból Ponori Thewrewk Emil neve tűnt ki; az I-ső számú pályamunka szerzője pedig felhivatott, akarja-e, hogy jeligés levele felbontassék, mibe ő beleegyezvén, a felbontott levélből Imre Sándor l. t. neve tűnt ki.

Az osztály 1872. jun. 8-án tartott értekezleti ülésében elhatározott, hogy mindkét pályamunka adassék ki az illető szerzőknek, ha szükségesnek tartják, javítás vagy pótlás végett. A kivett munkák novemberben beadatván, minthogy a szerzők nem változtattak rajtok lényegest, inkább csak némely hézagot pótoltak, minden bővebb vizsgálat nélkül sajtó alá bocsátások határozott.

Kelt Buda-Pesten, az I-ső (nyelv- és széptudományi) osztály értekezleti üléséből november 2-án 1872.

Gyulai Pál,

osztály-titkár.

ELŐSZÓ.

Azok, kik a nemzetiség és nyelv ügyét szívökön hordozzák, s a kettő közt szoros, természetes kapcsolatot éreznek, húzamos idő óta panaszojják, hogy a nyelvvel íróink és műveltjeink nagy része kíméletlenül bánik, hogy a szóképzési s szófüzési merészségek és ügyetlen hanyag utánzások miatt, ennek nemzeti jelleme veszélyben forog. A panasz régi, sokfelől és legjobbjaink (Vörösmarty, Toldy, Arany, Brassai) részéről nyilatkozott. De sem e nyilatkozásoknak, sem némelyek lelkes és jól indokolt tanácsainak óhajtott sikere nem lett, — sőt közelebbi években, ha a szó-alkotási merészség nem is, de bizonyynyal a nyelv eredeti törvényei iránti közönyösség, ferdítő utánzás divata mindinkább terjedez és erőt vesz. A nyelv ilyszerű megromlása elleni tiltakozást közelebbi években az akadémia is magáévá tette, s már húzamosabb idő óta igyekszik a nyelvbeli tévedéseket, az újítás korlátait és helyes módjait kimutató művet bocsátani közre. — E végetti intézkedéseinek még eddig sikere nem lett, — könnyen belátható okból.

A hibás képzés tévedéseinek kimutathatása végett, a képzők eredetét, természetét, alkalmaztatások törvényeit, a nyelvtörténetből, a tájbeszédnek teljes ismeretéből, a rokon nyelvek összehasonlításából, sőt a nem rokon, de miénkkel érintkezett nyelvek kép-

zóinek s rendszerének egybevető alapos tárgyalásából lehetne elvonnunk és alkalmaznunk. Erre pedig kivált saját tudományos irodalmunk körében elődolgozatok nincsenek, sőt állítani merjük, ily segédeszközök a külföldtől is kevésbé nyerhetők. — A rokon nyelvek tanulmányát csak most kezdjük — s igen kevesen! — komolyan venni; azon nyelveket még most sem tudjuk, nyelvünk alaptörvényeinek, kivált pedig szóképzésének és — füzésének szabályozásában alkalmazni; — sőt az is kétséges előttünk, vajon amaz időben és helyben oly távoli rokonok, ha a szóelemzésben segítségül lehetnek is, lehetnek-e egyszersmind a nyelv továbbfejlesztésében tanulságosak, mérséklőink, irányadóink. E mellett mindeddig elmulasztottuk komolyan kérdésbe tenni magunk elé, vajon mit vehettünk szó-alkotásra, szófüzésre, hangsúlyozásra nézve idegen ajkú honosainktól, az egy nagy népfaj, három igen eltérő ágától: a némettől, romántól és szlávtól. Sőt tulajdon régiebb, kivált XVI. XVII. századbéli oly népies, változatos és erélyes nyelvünk, kivált pedig tájszólásaink képzés-módjai, szófüzési, ragvonzási sajátosságai sincsenek nem csak összevetve, de kellő teljességben összegyűjtve sem. Ily állapotban a magyar szó-alkotás és mondat-szerkesztésnek, valóban általunk sem mindig biztos tudatból rosztal tévedései bírálatát, a javítás elveit tudományos alapossággal kifejteni, s a nemzeti legfőbb tudományos intézet nevéhez méltóan előterjeszteni, igen nehéz, s csaknem teljesíthetlen vállalat. Azonban hiszszük, hogy akadémiánk kívánatában a lehetőséghez, a jelen állásponthoz szabja magát s majd miután gondoskodni fog az előzőleg megfajtatandó, de maig

megfejtetlen kérdések tisztázásáról s megoldásáról: akkor kíván a magyar íróknak, s művelt beszédnek szem előtt tartás végett egy rendszert eléjük adni. Addig, hogy a fenyegető nyelvromlás és a mi azzal együtt jár: a nemzeti szellem hanyatlása, lehetőleg gátoltassék, nem kíván egyebet, mint alapjára, a nyelv fő-törvényeire nézve biztos, a romlatlan nyelvérzékre támaszkodó, általánosságban a jó irányt biztosan ki-jelölő, de részleteiben tagadhatlanul nem hibázhatatlan kalaúzt adni azon köröknek, melyek a célra munkálhatnak: iskoláknak és irodalomnak.

Ily műnek, nézetem szerint, kettős feladata van:

első, hogy a szóképzési mohóságot s egyéb tévedéseket a köz nyelvérzék és nyelvtörvények alapján lehetőleg korlátozza és megrója,

másik, hogy az előzőnlő idegen szó s még ártalmasb idegen hangoztatás, szófüzés, szórendezés ellen, visszahatni már-már alig erélyes és rugékonny nyelvértőnt erősítse s így gátolja azt a ragályt, mely úgy látszik, a nyelv egész szervezetét, életgyökereit támadta meg.

Az utóbbinak valósitása az iskolák, kivált a tudományos közép és felsőbb iskolák dolga. Erre nézve csak a bajokait, az orvoslás módjait, az ápolás és diatetika főelveit mutathatjuk ki. A végrehajtás mások teendője. Én e feladatra szükségesnek láttam előlege-sen a nyelv fejlődéséről és nyelvérzékről adni, elég bőven és mégis minden szakbeli tanférfiaink, fensőbb tanulóink s a műveltebb közönség tekintetéből népszerűen tájékoztatást és óvó tanácsokat. S ezen elő-része dolgozatomnak, ha szakférfiak nézete szerint igen

terjedtnek látszanék is, múlhatlanúl szükséges a bajnak gyökeres orvoslására.

Mit tettem az előbbire nézve: avatottak ítéljék meg; de mint méltányos, az előbb érintett hiányok szem előtt tartásával.

A bírált vagy megrótt szók és alakok legnagyobb részét a közbeszéden kívül, jogtudósok, természettani írók műveiből vettem, idézvén annak nevét, kinél feltaláltam; nem kereshetvén legtöbbre nézve a szó alkotóját vagy az alak divatba hozóját, mi rendkívül messze vitt s eredménytelen idővesztést okozott volna. Használtam névszerint: Pethe, Vajda, Bugát, Frivaldszky, kevésbbé Nendtvich, Margó és Balogh K. műveit, — s több másokon kívül az akadémia és Ballagi magyar szótárait. — Minden hibás új szót elsorolni és megbírálni sem lehetőnek, sem szükségesnek nem véltem. Elég volt csak minden nemre nézve mutatni fel példákat és adni tájékozást.

Szivemből óhajtom, hogy csekély, de hazafias igyekezetből származott munkám az előttem legszentebb ügynek szolgálatot tehessen.

Kelt Debreczenben, 1872. márcz. 20.

A szerző.

I. FOGLALAT.

	Lap
1. §. Bevezetés	1
2. §. A nyelvújítás mivolta és jogosultsága	2
3. §. A magyar nyelvújítás mivolta és jogosultsága .	6
4. §. A nyelvújítás feladata	9
5. §. A nyelvújítás korlátai	22
6. §. A nemzeties nyelvérzék	25
7. §. A magyar nyelv fejlődési iránya	40
8. §. A nyelvújítás korlátozásának legelemibb szabályai	47
9. §. Nyelvújítóink túlesapongásai.	50

1. Hangtani újítások.

10. §. Hangsúly. Hangoztatás	52
11. §. Hangváltozások	55

2. Szóragozás.

12. §. Igeragozás	59
-----------------------------	----

3. Szóképzés.

13. §. Szóképzés általában	63
14. §. » idegen tök átvétele által	67
15. §. » avult és tájszók használatba vétele által	71
16. §. » puszta gyök töül vevése által . . .	74
17. §. » új gyökök alkotása által	79
18. §. Idegen és gyanús eredetű képzők	82
19. §. Magyar eredetű képzők	91
20. §. Szóképzés összetétel által	115

— XIV —

4. Szófüzés.

	Lap
21. §. Általános nézet	125
22. §. Névalakok használata	127
23. §. Az igék használata. I. Igenemek	132
24. §. » » » II. Időidők	133
25. §. » » » III. Módozok	143
26. §. Ragok és képzók mellőzése	144
26. §. Ragok és névutók használata	146
27. §. Egyes szók megváltozott jelentése	154
28. §. Mondatkötési újítások	162
30. §. Szórend	168

5. A stil.

31. §. A nyelvújítás hatása	176
32. §. Virágos stil	178
33. §. Archaismus	181
34. §. Népiesség. Könnyedség	182
35. §. Nyelvtani nézetek a nyelvújítás jövőjéről	189
26. §. Berekesztés	197
37. §. Toldalék	206

A

MAGYAR NYELVÚJÍTÁS.

BEVEZETÉS.

1. §. A nyelv élete és fejlődése.

A beszéd az ember érzéseit és gondolatait fejezi ki. Az érzések és kisebb mértékben a gondolatok, mint általában a tagokban mozgást, úgy különösen a beszédszervekben is hangnyilatkozatot idéznek elő. Érezni, gondolkozni és szólni, természetl kapcsolatos dolog. E miatt szoros kapcsolat van amazok és ezek, egy részről az érzések és gondolatok, más részről a beszédhangok közt; együtt és megfelelően fejlenek. Az embernek egész benső vagy szellemi élete törekszik nyilatkozni a beszédben, s ha annak minden mozzanata nem fejezheti is ki magát, de a főbbek kétségkívül. A gondolkodásra visszahat a beszéd; a gondolatokat hangokkal tehát külső jegyekkel megköti, közli és terjeszti, — a gondolkodást felébreszti, tevékenyíti. Némelyek szerint a beszéd fejtette ki az észet s tehát meg is előzte; annyi hihetőbb sőt bizonyos, hogy a kettő együtt származott, együtt él és fejlődik.

A nyelv, értvén ezen a beszédtehetséget, az embernek, legalább fejlett állapotában, szerves tulajdona. E nélkül nem volna s nem volt az ember gondolkozó és eszes való. Ezenkívül mint egy társadalmi egységet képező nép tulajdona a nemzetté válás csaknem egyedüli eszköze, a nemzetül élés legfőbb tényezője, egyszersmind nyilatkozása. Mert a nemzet észjárását, gondolat-kincseit, érzései nyilatkozásának formáit elhatárolja és egyesíti. E mellett a nép természetköri s benső életének nyomait híven magán viseli és feltünteti. Ugyanis az ember fejlődésének korszakaihoz képest különbözőkép idomúl. A nyelv változásaiából tetszik ki, hogy az embernek merőben érzési élete volt addig, míg társaságos életbe lépett s értelmi képződése megindult; ezen időszaknak felelnek meg

az utánzás és érzés azon kifejezései, melyekkel fejletlenebb nyelvek nagy mértékben birnak. A társaságos élet fensőbb észfejtő, ismeretközlő, eszmékkal gazdagabb időszakában, a nyelv is elvontabbá lett; a természetes szók többféle elvont jelentményt nyertek. — Végre midőn az érzelem világát az értelmi élet, közlekedés, fensőbb műveltség szorosabb körre határolja, — az ember nem annyira az élő természet kebelén, mint attól elvonulva mesterkélts társadalmi kapcsolatok közt él, kiszárad a szók természeti és természetes forrása, csak a már meglevő hangelemekből alakít az értelem közlekedési célokra hangzatokat. Ez utóbbi állásponton találjuk korunkban az új-latin, s más fejlettebb nyelveken beszélő népeket; kisebb mértékben az ismertek közül bármelyiket is.

2. §. A nyelvujítás mivolta és jogosultsága.

A nyelv természetes fejlődése az volna, hogy a nyelv az ember szellemiségével egy arányban együtt és megfelelőleg gazdagodnék alakokban és hajthatóságában, szókban és mondatokban. Hogy a benső erő által okozott fejlődési folyamat, semmi oda nem tartozó külső vagy benső erőszak ne nyulna. Hogy az egységes nép vagy nemzet, mint physikai, úgy szellemi és épen nyelv-fejlésében is, egy szerves valóhoz hasonlóan gyarapodnék. Mint egy élőfa, saját életerején s a tápláló földön kívül, semmi idegen tényezőtől, önkénytől nem szenvedve növekednék, tenyészne és teremne. De az emberi szellemet és a mi annak felel meg, az emberi nyelvet az élőfához helyesen nem hasonlíthatni. Mert nem tekintve az eseti okokból, vagy véletlen miatt eredő változásokat, a nyelv fejlődése, az emberi szabadság sőt kény hatalma alatt nagy mértékben áll. Az ember szabad akarata sokképen kitünteti hatalmát a nyelv irányában, már a történelem, tehát az emberi művelődés előtti időkben is. Már a Genesis példáit mutatja fel, a nevezetekre reflectálásnak, a nevek indokolásának, a nevekből monda alkotásának. Már Homerusnál találni nevek p. Odysseus, Astyanax eredetére eszmélést, névszármaztatást és megkülönböztetést. A barbar népek önkénye szóalkotásban, névváltoztatásban igen feltűnő (Müller M.

Lectures II). Az ember mihelyt nagyobb erővel eszmél, kívált pedig fensőbb értelmi fejlődésnek indul, érezteti szabadságát, kényét a beszéd körében, a beszéd-elemek alkalmazásában.

Még inkább kitetszik ez idegen szók átvételében. A népek érintkeznek egymással s néha egymás javára, máskor egyik fél ártalmára, közlekednek. Ismereteket, egyszersmind szókat közlenek egymással. Mint az anyagi életben, úgy a szellemiben is, harczok, forrongások, pusztulások mutatkoznak. Az elmaradtabb nép saját ismeret- és szóbeli szegénységét dusabbak értelmi és szó-kincséből pótolja; néha nyelvével multját feláldozza. Másszor jeles elmék az eszmék s azokkal együtt a szók egész sorát találják fel, vagy idegentől tanulják el, és honosítják meg. Még a természetes fejlődés és surlódás által kipattant új szók is, egyesek elméjében fakadnak ki, s egyesek nagy elméműveinek hordereje által terjednek el s lesznek a nép sajátjává. Az eszmék és szók tehát egy részt önerejükön áradnak el a műveltebb és ezekben dúsbabb néptől a szegényebbhez, — másrészt egyes nagy elméktől származva lesznek köz kincscsé. Az első esetre példa az a sok fogalom és nevezet, melyet a görögök ősidőkben az egyiptomiaktól és phoeniciektől, — a rómaiak a görögöktől vettek át; az utóbira sok nagy elméjű egyén eszme- és nyelvgazdagító működése a görögöknél.

Általában nagyobb elmének tulajdona az ember szellemiségének birodalmát tovább terjeszteni, birtokait szaporítani. Az ily elmék a természetes, de néha és néhol lassabb fejlődést fokozzák; többet alkotnak, mint magától a szerves egész csendes működésében alkotna, — reflexióval, öntudatos, szándékos alkotással pótolják és egészítik ki amazt; több eszmét és több szót hoznak elő. — Ily egyének hatását világosan mutathatjuk ki, a művelt nyelvek történetéből. A költők, az óvilág legnagyobb emberei keblében »felzseng« a mély érzés és magasztos gondolat összehatásából a hangzat s kifakad a szó és szólás, a rhythmushoz illő, s azzal együtt létrejövő alakban. És egészen hihető hogy *Homerus* felséges szép epithetonait s hangzatos ige-alakjait a költők nem azon módon vették a nép szájából által, hanem újból alakítva adják. Érezhető hogy *Aeschylus*nak szent tűzéhez s rhythmusához

szabottak amaz új szók, melyek először nála tűnnek elő s melyek szótárainkban, mint egyedül övéi, úgy jegyeztetnek fel. Így az állami, társadalmi és irodalmi életet, pamphlet-jellemű vigjátékaiban ostromozó *Aristophanes* kimerithetlen szókincese; ez a reflexióval és önkénytelenül is, az ihletés ösztönzésére, az egyéni lángelme szeszélyével alkotott szóhalmaz. Új eszmékkel új szók szülemlettek *Platón*nál (idea) *Aristoteles*nél (entelecheia), sőt a nagy orvos-*Hippokrates*nél is. — A megváltozott viszonyok, a természetes és nemzeties fejlődés fennakadása megapasztotta a nyelvújulást eszközlő költői és bölcselői eret, és mégis legalább a régiek tollaival cifrázva új alakban ragyogni erőlködött az alexandriai korban is egy némelyik, — kit aztán az idők satyrikusa gúnyol. Egyéni és öntudatos nyelvújítás mutatkozik a rómaiaknál is: *Cicerón*nál, ki a görög bölcsészetet irodalmilag átülteti, a ker. egyházi atyáknál, kik a keresztyén fogalmakat a latin nyelv erőltetésével fejezik ki, s kiket legelőbb említhetünk, a költőknél, kik a népies verselési módot a görögnek, csaknem évszámmal kimutatható bizonyos időpontban áldozzák fel, a nyelv tisztaságával együtt. Újabb népeknél is több ily adat található. *Luther* nyelve új volt, nem általán az életben, hanem csak az irodalomban; mert előtte csak a jogászok irodai nyelvében volt alkalmazva. *Klopstock*, mint egy honosa kifejezi, nem találta elégnek magára nézve, a német nyelv akkori világát s rövidítések és idegen szó-kapcsolások által sokat szándékosan újított. Így *Vosz* a költői, *Krause* és *Hegel* a bölcsészeti nyelvre nézve.

De a nyelvújítás ezen módjai sokkal szerényebbek és egyszerűbbek annál, mely nálunk az újabb időkben létesült. Néhány év alatt a régi időktől fogva megalapult, legújabban nagy terjedtségűvé lett tudomány-rendszerek sok ezernyi idegen műszavait, tüzetesen átidomítani, s egy egészen más fajta nyelv szavaival fejezni ki; a régi nyelvek megszokott szavai helyébe, hasonló értékű, hangzatú, sőt lehetőleg azonos terjedtségű s szabatosságú kifejezéseket alkalmazni, s mindezt ama benső szükség, ihletés vagy ösztön, tehát a szóképzési szokott erők összeműködése és segédkedése nélkül: ez a nyelvújítás roppant műve, melyet csak egy általános tekin-

tetre is bámulatosnak találunk s a korábbi idők ilyen kísérleteivel épen nem egyezőnek kell mondanunk. Ez nem nyelvújítás, hanem nyelv-csinálás, mert a megvolt szókincscsel egyenlő, ha nem nagyobb, számu szók ezreiről (Bugát) sőt százezzeiről (Szabó J.) van szó. Legfőlebb azért lágyíthatni a »nyelvcsinálás« kifejezést, mivel a nyelvrendszer meghagyott. — A szók amaz ezrei nem úgy szülemlettek, mint a költőknél, a felzsengő kebelben forrongó érzéssel fakadva ki — nem is úgy, mint a nép gyermekénél, a dal, élcz és annak burokja a szóhangzat, — nem is úgy mint a régi bölcselők eredeti vagy lefordított műszavai, melyeket a közműveltség azonnal elfogadott, sőt már előre kívánt. Itt legtöbbször kizárólag az értelem munkája folyt, az ihletés vagy érzések sőt a valódi szükség kényszerítése hiányában, elmés feltalálás ritkán; többször virtuóizítás, mindennapi ügyesség, az értelem hideg kézművesi munkája s valamely jó szándék, mely biztos elvek és alap nélkül, korlátot nem ismerve, mérséklet nélkül elszilajodva, önkényesen és kártékonyan hatott ép az ellen, a minek érdekében föllépett.

Ebben az egyéni szabadság és tetszés hatalmát a nyelven, mértékletlen voltáért, elítéljük; de ugyanazt bizonyos, igen természetes korlátok közt, nemcsak elismerjük, hanem mellőzhetetlennek tartjuk. Mert könnyen meggyőződhetünk, hogy a művelt közlekedési, kivált pedig a tudományos nyelv művelését a néptől nem várhatjuk, reá nem bízhatjuk.

Legüdvösb volna kétségkívül a nyelv természetes és élő voltának s nemzeties jellemének megóvása végett, ha az magában, maga erejéből, tehát belülről fejlenék, benső fejlődés ki nyomásai lennének szavai, szófűzése, mondatkötése, ha az ujabban eltanulandó vagy átveendő eszmék, a szellemi érintkezés legtitkosabb, legbensőbb csatornáin, külső burok vagy mez nélkül úgy származnának át, mint néha a test vagy lélek nyavalyái és eszmék, melyekről mondani szoktuk, hogy a levegőből terjednek el; ha az ujonnan felmerülő eszme azon körben honosodnék meg legelőbb, hol a nyelvalkotó erő legnagyobb és legtisztább: a népnél, s ott öltene magára nemzetialakot, ott nyerne nemzeties elneveztetést. De ez legtöbbször nem így történik s nem történhetik így. Az átvett foga-

om idegen alakban jó át, melylyel szoros kapcsolatban van és marad, — jó darabig csak néhányaknál lesz ismertté, azoknál is marad tudomásban; tehát csak eme kevesektől nyerhet nemzeties megjeleltetést vagy nevezetet. Van sok oly dolog is, mely csak a tudomány legfensőbb körébe való, s melyekről alig remélhető, hogy alsóbb körökbe jó ideig vagy valaha eljussanak. Mind ezekre, mind amazokra nézve hát a nyelvújítás, a tudomány és felsőbb műveltség kevés avatottjainak feladatává lesz, a dolog természete szerint.

De nem is lehet azt ily dolgokra nézve a néptől várni. Megvan nála a nyelvalkotó erőnek nagy mértéke, — a tisztább érzék, a nemzeti szókincs és szókapcsolat iránt. De nincs meg az, mit a mai korban szülemelő vagy terjedező szókalkotásában nem mellőzhetni; az elvont fogalmak iránti fogékonyság, a tudomány szavaira nézve szükséges szabatos-sághoz, rövidséghez hajlam, a fensőbb nyelvezet választékos-ságához izlés, s mi legfőbb, az értelmi fejlettség, eszme-gazdagság. E mellett és e miatt előbb kell sok fogalomnak a nemzeti tudományosságban meghonosodni, mint a népnyelv előfájába öltődhatnék. Az ismeretek hatalma egész erővel lép fel a népi és nemzeti nyelv tisztaságának érdekei ellen. Ennélfogva a lassan fejlődő nép alkotását be nem várva, a reflexio öntudatos alkotásának a nyelvet némely részben átengedni, kikerülhetetlenné vált. Ez egy hátramaradt s oly helyzetű népre nézve, melynek létele művelődésétől függ, életkérdés, mely sok ideig tartó habozást nem enged.

3. §. A magyar nyelvújítás mivolta és jogosultsága.

Nincs nyelve Európának, melyre nézve az újítás, még pedig az, melyről itt szólunk, az öntudatos újítás, szükséges és így jogosabb lett volna, mint a magyar nyelvre nézve.

A középkor egyoldaluan fejlesztette e nyelvet, csak a vallási élet és iratok körében, mely szak nem érintkezett, úgy, mint ma egyébbel, philológiával, természetiek ismeretével stb. S ezen időkből fenmaradt emlékeink igen csekély gyarapodását tüntetik fel azon szókészletnek, mely az újabb időkben szükséges és használatos; bár kétségtelen dolog, hogy

a magyar nép, Európába költözésekor, a szó-elemeknek, a gyököknek ugyanazon mennyiségével birt, melylyel bármely más nép s hogy nem sokára, saját nézete szerint igen sok nevet alkotott, nemcsak természeti dolgok, házi és életbeli eszközök, hanem elvont fogalmak jelelésére is. A XVI. és XVII. századbeli irodalom nyelve tanúsítja ezt, mely egyszersmind láttatja velünk azt is, mikép igyekszik nemzetünk sok jelese az átvett idegen szókat hazaiakkal pótolni s öntudatosan alkotni, képezni. Meggyőződhetünk, hogy a népélet kikerülhetetlen idegen szavait nem tekintve, a hit- és jogtudomány körében, több idegen szót tartott fenn nálunk ez időtájban a tudományos affectatió, mint a valódi szükség. És hinni merjük, hogy ha e korbeli irányát megtartja, erélyét tovább is alkalmazza, megfelelhet nyelvünk a legújabb idők kívánatainak is. — De a XVIII. század mindent megváltoztatott. Az előbbieik szép és sikeres törekvésének gyümölcseit eltemette s magát a tenyészetet is megszüntette. Költészete sokkal halványabb, élettelenebb, rosszabb nyelvű, mint a XVI. századé volt. Prózája sokkal terjengőbb, kedélytelenebb, szárazabb. Ujulás a nyelvben nem érezhető. A szógyökök termő ereje kihaltnak látszik; legfelebb mint ápolatlan élőfa-csemete, oldalt földirányosan hajtja galyait, nem a föld fölé magasba emeli koronáját. Körülrásokban, sokképen ízült képzők öszeraggatásában fejti ki termékenységét. A tudomány, mely pedig sokfelé kezdett elágozni s sokképen gyarapodni, nem birt magyarul szólni, — vagy magyarul szólva, latin műszókkal élt; nem volt tenyészhető és terjedhető. Elnevezései idegenek voltak s így szelleme sem volt magyar. A fensőbb társalkodás szavai hasonlóul idegen virágok, melyeket nem az élet szült s melyek itt a művelődést csak az elfajulás árán terjesztették. És mivel tudomány és társadalmi cultura erősen áramlottak hozzánk, kezdték elborítani nyelvünket, azon arányban, melyben annak termő ereje apadt. A magyar-nyelv, műveltjeink szemében s vóltaképen is, valódi »lingua rustica« kezdett lenni. Külföldieknek meggyőződésévé lett, hogy e nyelvnek enyészni kell, mint diszkerthől a burjánnak. Magunk is hittük és hirdettük, hogy a tudomány és művelődés élete nálunk a »holt« latin nyelvben van.

E kétségbeesett állapotban néhányan sejtették a baj okát s óhajtották a nyelvbővítés s ujtás ügyét előmozdítani. Némelyek tetteleg is kísértgették a műszők alkotását; egyik a physika, másik a matematika, mások ismét a hirlapi nyelv sokféle szavait magyarítani. Mindezen törekvés kis körben mozgott, nem elég komolysággal és avatottsággal; csekély volt egész sikere is. Egy rendkívüli vonzó-erővel bíró, nagy műveltségű, páratlan erélyű embernek sikerült a derekas mozgást megkezdeni. Mellette a szógyűjtő *Baróti* s a nyelvelemző *Révai*. Körüle és utána egy csapata a hazafias kitűnő műveltségű ifjaknak, — előbb kivált költők, utóbb tudósok is. Majd a hazafiak (Teleki, Széchenyi) s a hon egyesei szint-ugy mint testületei, intézetei. A nemzet életkérdésévé lett a nyelvujtás ügye, — a nemzet nem sok-oldalú de mozgalmas és erősen lüktető nyilvános életének s a kezdők hevével felkarolt tudományosságnak szükségévé lett a nyelvművelődés. Így jutott győzelemre. Ma már a tudományos nyelv kincseinek nagyobb részét teszik a megujtott szók, sőt a közélet fontosb szavai is ujja-alakítás műveletén mentek által, és a családi legbensőbb kör egész nyelvezete is bővebbé, szebbé és nemesebbé lett. A nép kellő részvéttel fogadta el az ujtott nyelvet, mely az ő benső életére is művelőleg hatott. A ma már gazdag magyar nyelv, többé nem a hazafias kis szám tulajdona, hanem egy nemzeté s ez által kétségkívül élete és tovább művelődhetése biztosítva van. Ha mégis veszély fenyegetné, azt már nem a nyelv benső értéktelensége, e kor eszméihez képest fejletlensége, hanem külső körülmények okoznák. Vagy a benső fejlesztés tévedései, melyekről szólni feladatunk.

E nyelvujtás lényegében életrevaló; mert szükséges s mi több lehetséges is volt. Lehetséges a nyelv természeténél fogva.

Említettük, hogy a magyar nyelv nagy számú saját szógyökökkel bír, melyek mennyisége még inkább kitetszik, ha népünk tájbeszédeinek szókincsét vesszük vizsgálat alá. Ezek nagy részét a nemzeti hanyatlás kora elavólni s divatlanná lenni engedte; az ujtás pedig könnyen felélesztette s közforgalomba indította. — E mellett a mi szógyökeink a nép

beszédében és érzése szerint is élő és tenyészhető elemek; képezi is azokat magától és öntudatlanul is csaknem minden táj. A nép nem ütődik meg, ha egyik tájon oly ragok, oly képzők, oly szókötési viszonyok fordulnak elő, melyek másfelé nem ismeretesek. Nem tetszett vissza, ha az ujitók mondták: hiány, alkalom, szorgalom; mert ezeket igen természetes, jelentős és érthető szóknak sejtették. A rövidítésekre a biblia és énekes-könyv előkészítette (hü, hitlen, hon, hiu), vagy helynevek vezették (lak, pót, tér). Az ismert és értett képzőkkel csinált új tők bejutását nem ellenezte, sem szokása sem nyelvérzéke. Veszély, vizsály, erély csak úgy lehettek neki, mint: aszály, vigály; állandék, úgy mint: maradék, — érzelem, mint: értelem stb. Mondhatni, hogy inkább igen is engedékeny volt és sok esetben megtévesztetni engedte magát. Az ujitott nyelv némely alakjain kapva kapott s már néhány évtized alatt elsajátította mindazt, mi elsajátítható volt. Mert hogy az egy-két ezernyi szóval megélő nép a sok ezerre menő tudományos műsót elfogadja tulajdonául, kívánni is képtelenség volna. De hogy az ujitást elvében és lényegében elfogadta, kétségtelen dolog.

4. §. A nyelvujítás feladata.

Nyelvünk elmaradottsága, természetes és fokozatos fejlődésének fennakadása, e három dologban mutatkozott: a tudományos, közlekedési, fensőbb nyelv szavainak, újabbszerű költészet és általában mivelts társalkodás szép kifejezéseinek hiányában, — s e hiányt pótló idegen szók özönében, mely nyelvünk egész birodalmát elborítani, színétől és tenyésztő erejétől megfosztani fenyegetődött. E három baj egy kútfőből eredt, egy orvos-szert kívánt; de mindenik baj különböző egyének által, vagy legalább külön mozzanatokban orvosoltatott.

I. A kellő szóbőség hiányát már a XVII. században érezték. Orvoslására már szabályokról is kezdtek gondolkozni; sőt tettel is adtak példákat. Még inkább a XVIII. század végének néhány embere, bár eleinte csak némely tudomány nyelvére nézve, a nélkül, mi a nyelvfejllesztéshez és éppen a szó-alkotáshoz mellőzhetetlen volna: finom elme-él, műér-

zék s a nyelv rendszerének és szókincsének teljes ismerete nélkül. Mert *Geleji* és *Apáczai*, *Barczafalvi* és *Szacsvai* ujonnan alkotott vagy csak felvett szavaiban éppen nem találhatni fel a nemzetiség mellett a szóképzési tapintatot, csint és rövidséget, vagy ama hivatást, mely a nemzet lelkével, úgy mint a tudomány szellemével megtelve új szókban úgy szóljon, mint nemzetének legédesebb gyermeke és a műveltség s tudomány avatottja, — ép oly nemzetiesen és érthetően mint csinnal és szabatosan.

A tudományos műszók előállításának módja *Apáczainál* szintúgy mint utódainál, sőt a XVIII. századbéli egynehány ujitónál is az volt, hogy a szabatos értelmű, rövid, s már régiségöknél és idegen-vóltoknál fogva is tudományos szint nyert szók helyébe, a közbeszédből vettek fel kifejezéseket. Ez világosan a szabatosság rovására történt. De ez úton czélt nem érhettek, más okért sem. A közbeszéd sokkal szűkebb körben forog, szavai sokkal kisebb számúak, mintsem a tudományok ujkori fejlődésének, elég kifejezést adhatna. Némely s talán mondhatni, minden tudomány alap-fogalmaira nézve igen; mert ezek a nép életének földében tenyésző gyökerek; de fensőbbekre, elvontakra, a nép észjárásának alsó körében meg nem fordulóakra nézve, e kútforrásból meritni lehetetlen. A nép a természethez szorosan s mintegy physikai erők által van kötve, annak keblén él, annak korlátai közt szemlélkedik és mondhatni, minden szó sajátképen csak addig valóban a nép tulajdona, míg első természetes özszerű jelentései tartanak; azontul inkább a tudományé. És minden tudomány, maga a természeti dolgok tudománya is, mihelyt az egyszerű szemléleten túl emelkedve az általánosságok finomabb levegőjébe ér, mihelyt viszonyít, általánosít, elvon, bölcselkedik, oly kifejezésekre szorúl, melyeket a »természet« nem ad, melyeket a tudomány elemileg ugyan a néptől vett és vesz, — de attól valóban el is vett és elvont. — Kivált pedig az új tudományos műszók, melyek az ujkori legműveltebb népeket is egész rohammal lepték meg és árasztották el, úgy hogy más-kép nem pótolhatták ebbeli szükségöket, mint a görög-latin műszók szaporítása, hajlítása és vegyítése által: az ily szók éppen nem voltak bármely erőfeszítéssel is a népbeszéd kész

szótárából kiteremthetők. Ily ismeretek, fogalmak régiójába első nyelvújítóink be nem hatoltak; — behatolva nagyon átlátták volna *Geleji* ama nagy szavainak valótlanágát »nincs oly dolog, melyet magyarul ki nem fejezhetnénk«

Ezen kívül ama népies szók, vagy műnevekké erőltetett köznevek *Ápácainál, Molnárnál*, a mellett, hogy a tudomány nyelvét választékosságától megfosztották, fenségéből alá vonták, a kellő szabatoságot megszokott avatottakhoz méltatlannokká tették volna: határozatlanság által termékenységtől, tovább fejlődésétől is megfosztják vala a tudományt, megzavarják az észet, hogyha ez az irány állandó maradhat. Mert hogy csak egy példára szoritkozzunk, hogyan fejlődhetnék ott a bölcsészet, hol az *ész, eszély, eszme, eszmény, fogalom* s más ilyekhez szó nincs, — hol a *virtus* = *jószág*, mely szó egyszersmind vagyont sőt marhát is jelent, hol *lélek, jog, igazság, egyenesség, méltányosság* stb. ilyek, teljes határozatlansággal alkalmaztatnak, hol a matematika *tudakosságnak*, kör *karikának*, sugár *küllőnek* stb. inkább gunyoltatnak, mint neveztetnek.

Oly műszókra, részint állandó értékű nevekre (nomenclatura), részint tud. kifejezésekül leginkább tulajdonságnevekre (terminologia) volt szükség, milyeket a német és francia tudósok, a görög-latin szók megtartása által már megszereztek és alkalmazhattak, vagy ugyanazon szók változtatásai s az elhált régi nyelvek szavainak életre delejezése által, majd képezve majd összetéve, könnyen előállithattak. Ezeket mi átvenni vagy megtartani nem akartuk, nem mertük. Mert tisztáznunk is kellett nem csak bővitenünk (l. 4. § III.) s erősen hittük, hogy eredeti szógyökeink felhasználása által megalkothatunk mindent. E miatt egészen új szóalkotási módszert kellett kezdenünk, annak helyébe, melyet előbb kevésbé mérész, nemzetiesb önértetű, az érthetőségnek és népiességnek hódoló embereink követtek. Most már a tudomány érdekeinek szolgáló nem felénk nyelvújítók csinálták a tudományok, kivált a természeti, jog- és egyéb tanok szavait. Így aztán a görög-latin és német s francia műszókat, néha a nemzeti felfogás- és nézlésmódhoz alkalmazva, másszor és igen sokszor az idegen szó értelmében lefordítva alkották, néha a nemzeti köz-érzésnek tetszőleg, másszor rövidítés által összezsugorítva,

vagy ismeretlen értékű képzők által megpusztított tökből megbélyegezve és mintegy beszegve. Csináltak számos alig érthető hangzatokat, melyek egy ideig úgy állottak a nemzeti öntudat előtt, mint idegen szók, értéktelen, erőtelen hang-összegek, melyekbe életet, azaz jelentményt csak a megszokás kénytelensége és a tudományos vagy társalkodási beszéd divata adhat.

A nyelvbővítés tisztítással járván, nagyobb feladatot teljesített, mint előleg a kezdők reménylhatték volna, — nagyobb változást is idézett elő nyelvünkön, mint valaha nyelven végbe ment; de nagyobb s veszélyesb válságra is tette ki e nyelvet, mint elgondolhatták volna. Miképen? Nyelvünk rendszere alább következő megvizsgálásából kitetszik.

II. A nyelvbővítés egyszersmind szépített is. A költészet és szép-prózát nemesebb kifejezésekkel látta el, — a legujabb művelt nyelvek példái után.

A szép beszéd eszményét a régi remekiroktól vettük, mint valamennyi újabb nyugoti művelt nép, melylyel művelődési érintkezésben voltunk és vagyunk. Ama remekeknél egyéb mestere nem lehetett a mi izlésünknek sem. De régibb íróink kevés jelét mutatják fel annak, hogy a classikai művek szépségeit elsajátítani, tulajdon nyelvünk erejével utólérni vagy megközelíteni tudnák és akarnák. Vagy fátyolozva érezték azok bájait, vagy inkább utólérhetetleneknek tartották. S valóban az egészen más hangzatú, más alakítású, más szófüzési és szórendezési tulajdonokkal bíró nyelveket a miénk hangzatával utólérni, — szavaiknak megfelelő alakokat, szófüzési fordúlataiknak ugyanazon árnyalatú mondat-alkotást stb. tenni ellenébe, oly időkben, oly izlésű embereket csak durva másolásra, szolgai utánzásokra, sikeretlen és torzító erőlködésekre vezetett volna. Igen, még ha sokkal több és sokkal nagyobb szellemi erejű íróink voltak volna is, — ha *Erdősi* nem magában áll is a XVI. században, ki a görög-romai schemát egyedül kísértette meg sikeresen, — s ha a classikai tanulmányok a XVII. és következő században, oly igen alá nem szállanak is. — *Erdősi* kevesebbet hagyott mintsem ítélnünk felőle, *Decsi* Sallustius fordításában alig találni nyomát a szépítésre törekvésnek. Még kevésbbé utóbb

Molnár a »vala« rim ismétlődése ellen az új nemzetek veresése példáján indulva, kel ki. *Geleji* a »szép magyar szólások«-ról beszélve, nem a görög-római nyelv-szépségekre gondol. *Zrinyi* midőn idegen szók vegyítésében keres szépséget, nem az általa használt Virgiliusnak, vagy a szintén emlegette *Homérnak* hódol. Elméletben ismerték ezeket; gyakorlatban alkalmazni épen nem tudták s valóban a nyelvet nem is szépítették. A *Barótiféle* kör nyitotta meg az utat, a mennyiben görög-római szellem s helyzet nélkül, amazok alakjait használni kezdé s kifejezéseit és mondatait amazok formáiba szorítgatta s idomítgatta. Csak *Kazinczy*nak művészi, érzelmes, szabad és merész lelke ismerte fel és érzette mélyen át a valódi nyelv szépséget; csak az ő, talán nem lángelműen alkotó, de plastikai hűséggel utánozni, eltanulni, kifejezni képes lelke tudta annak legszebb vonásait a magyar beszédben kitüntetni is. Az ő fő elve a nyelv-szépítés volt; ennek a nyelvújításban minden egyebet alárendelt. E miatt állította még 1817-ben is, oly sok tapasztalás, küzdés és a tudományok közelgő feljutása ellenére is, hogy a nyelven az író (szépirodalmi) uralkodik, nem a szokás; a szépség nem a helyesség. Ennek kedvéért eltűrte sőt ajánlotta a »kellemes selypítést« is, a soloecismust, a remekirókból elvont eszmék kedvéért önkénykedést. Sejtette, mit már régen a görög-római nyelvészek emlegettek, hogy a nagy írók soloecismusa és barbarismusa, idővel csak metaplasmusnak, egyéni sajátságos alakításnak tekintetik, melyet a nagy név igazol és érvényesít. — De selypíteni csak ő maga tudott; s óvatosan selypített ő maga is.

A szépséget valóban szükségli és feltételezi az ember mindenütt, hol érzésére ható dologgal foglalkozik. Annál inkább oly alakoknál, melyek által legtöbbször érzéseit öltözteti külső mezbe, vagy gondolatait érzékre ható eszköz által közli. De a szépnek különféle faját ismeri, kedveli és szükségli s különböző alakjait alkalmazza kifejezésben, a különböző helyzetű ember és nép; mert maga a külső természet is más-más alakokhoz szoktatja, a nemzeti és egyéni hajlam is különböző alakokhoz ad fogékonyságot és képességet. Így mindenik nyelv saját természete szerint s mint mondták »saját

nemében« fejezheti ki a szépet. Így a miénk is. Van ennek sok oly alakja, a mely a classikai vagy újabb nyelvekének nem felel meg. Sok oly hiánya, mely amazokban nem érezhető. Hosszu szók, sokszoros benső mozzanattal, melyeket amott sok és könnyen mozgó kis szókkal fejeznek ki. Nehézséges mondat-kapcsolás, ismétlődő ragok, mind teljes és kemény hangzatuak; tehát a szók viszonyainak igen erős jelelése, általában is a beszéd kemény hangzata, nehezebb mozgása, szemben az új nyelvek analyticai mivoltából folyó mozgékonyossággal s az újlatin nyelvek lágy hangzatával. De nyelvünket, szelleméhez szorosan kötve lévő s természeténél fogva lényegére tartozó minden hiányaitól megmenteni, egyrészt szükségtelen törekvés, mert azok saját előnyeivel pótolhatók, másrészt sikertelen, mert erőszak és gyökeres fordítás nélkül lehetetlen. E végre a nyelvújításnak sem volt feladata, hogy a szépítést azonnal, rohamosan és kiméretlen kézzel hajtsa végre. Hivatása józanon felfogva, csak az lehetett, hogy a meglevő szó-anyagból a szebbeket gyűjtse össze, alkalmazza s divatoztassa, a lágyabb hangzatú viszonzyszókat használja, a szelidebb hangzású és mégis elég érthető s nem oly terjedelmes képzőkkel alkosson, — a mondat-alkotást, mondatfűzést lehetőleg változtatossá tegye; röviden hogy a mennyiben hajlékony és képezhető a nyelv, annyiban hajlítani tudja, a hol a nyelv gyakorlati használatára nézve elfoglatatlan tért, felhasználható jogot és szabadságot talál, azzal a nyelv előnyös és szépítő fejlesztésére nézve élni tudjon.

Természetes, hogy ez elsőben és főkép a költői és szép-próza nyelvre nézve volt szükséges és kívánatos; de általa lassanként a társalkodás és tudomány nyelve is választékossabbá s nemesebbé lett. A jó hangzatnak, csinnak, szép alkotásnak tekintete, vagy a szóalkotási műérzék és szófűzési választékosság, minden tudományos és egyéb szó képzésénél, mindenféle beszéd szerkesztésénél jelen volt és segédkedett. Az újabb magyar nyelv szép tulajdonai:

1. A rövidség, csinnal és tartalmassággal együtt. A rövidség már magában is ajánló tulajdon, a költői nyelvben is, hol a szenvedély inkább szaggyatottan tör ki, mint elmélkedve áradozik; de kivált a közlekedő értelmes beszédben, mely

kicsinyben sokat szeret mondani, s kivált az egytagú szókkal eláradt újabb nyugoti nyelvekkel szemben. És ime egész sora alakult a kedves hangzatú, eléggé színezett és mégis kicsiny szóknak: arcz, alkony, báj, bók, bős, ború, csáb, csend, derű, esd, est, éj, élv, elv, év, kecs, kegy, kéj, korány, lenge, lebel, nedv, nő, pir, üdv, üde, za, j, vész stb.

2. A lágyabb hangzatúakat, gondosan gyűjtötték össze s szorgalmasan alkalmazták: borong, mereng, csábul, zeng, zseug, leng, lebeg, dereng és számtalan más, a belölők alkotott mellék-nevekkel: lenge, csába, derüs, borus, borongó, derengő, anda, méla, moraj.

3. Színeztettek gyűjtöttek és képeztek: andalg lelken-dez árjong révedez mimel gyúl hevül élvez kebel, és a phra-sisok: éjmagány, vándor-út, csendre vagy éjre száll, éjbe bo-rul, légbe vész, kedvre gyúl, szerelemre hevül stb.

4. A társalkodási kifejezéseket minden lehető változat-ban előállítani igyekeztek. Így származtak: nő, hölgy, urnő, delnő — lovag, lovar — kedv, kedély, kedület — jellem, jel-leg, jelv stb.

5. Az önkényesen alkotott tudományos műszók hangja megszabásában is, ügyeltek a rövidsége, tartalmasságra, sőt a hangzat tetszetőségre is. Az *ály, ély, ány, ény, am, em, ma, me* s más ily képzők, sok új szónkat, a régiek mellett csi-nos alkat és szelidebb hangzat által tüntetik ki. Bármely nyelvben is alig találhatni szebb hangzatu szókat, mint: ke-dély, nedély, eszély, esély, irány, viszály — idény, erény, me-rény, szerény — illem, jellem, szellem — ildom, futam, roham, mozzam, — elme, kelme, térme, lény, tény stb.

De hogy az ilyen nagyobb részének csak mérsékelten örülhetünk, arra alább, elég sajnálatosan, igen sok és fontos okot fogunk lelni.

III. *Nyelvtisztítás.* A bővítés és szépités nem lehetett el tisztítás nélkül. Felvehetjük vagy megtarthatjuk vala az ide-gen szók egész sorát; mint némelyek javasolták, mások és igen sokan, még a nyelvújítás korában is eltűrték. Mert *Ka-zinczy* is megkísértette ezt a módot, *Kis János* és mások aján-lották, vagy legalább széles és kevésbé elhatárolt körben el-tűrték, *Udvardy* könnyelműen javasolta. De jól értve a dolgot,

nyelvünk nem gyarapodik, szótárunk nem gazdagszik idegen szók által, melyeket tulajdonai gyanánt értelmes hazafi nem tekinthet, és nem szépül idegen tollak által, melyekkel — mint régen megjegyezték — csak a korcs nyelvérzék büszkélkedhetik, s ha ez úgy megy végbe, ma nem a nyelvújítás tévedéseiről kellene szólnunk, hanem nyelvünk s nemzeti nyelvérzékünk tönkre jutását kellene siratnunk.

A tisztaságra törekvés, elvben egészen jogos. A költészet, mint *Schiller* megjegyzi, de tapasztaljuk is, nem tűrheti az idegen szót; mert, tagadjuk vagy nem, a dal és bármely költemény, ha étellel akar birni, a nemzeti és nép-élet gyökereiből fakad ki s bármely magasságban is, azon egyszerűséggel, természetességgel tartozik szólni, mely idegen szók tarkaságával, czifraságával össze nem fér. — A bölcsészetre nézve *Hegel* mondja, hogy csak azon nemzet kezd valóban bölcselkedni, mely ezt saját nyelvén teheti. Az ok mindig az, mit untalan kell emlegetnünk, hogy a tudomány nemzeti vonatkozás és jellem nélkül nem élhet, akarva nem akarva a nemzetnek szól, a nemzetért van. Így bármely tudomány, ha a legmagasb, legelvontabb ismeretekkel foglalkozik is, arra van hivatva, hogy a nemzeti életre hasson s ha nyomozásai eljárását, eszközeit, módszerét a tudós szobáknak tartja is meg, de a földolgokat s eredményeket a hazai nagyobb közönséghez juttassa el. Mert a legalsóbb népéletet a jog- és állam-, népismereti és bölcsészeti tudományok legfensőbb eszméi mozgatják; a népiskola is hasonló tételekkel, bár természetesen száraz és nem indokolt tantételekkel foglalkozik. A nemzetre hatni hivatott tudománynak aztán, fő kelléke ama »popularitas«, melyet még a római classicismus is követelt s az újabb idők legnagyobb nyomozói is alkalmaztak, mely ismét a tiszta és valóban nemzeti nyelvet teszi szükségessé.

A purismus, ha valahol, nálunk volt jogosult. Középkori íróink, már nagy számmal vették át az idegen szókat a vallásos élet körébe. Ugyan ekkor már az állami élet és művelődés is sok szláv elnevezést vett fel; mi legalább hajlandók vagyunk a király, nádor, ispán, tárnok, udvarnok, zászlós s több más ily nembeli szavainkat ily eredetűeknek ismerni

el, — lemondván az effélék elemezésében oly sok gyarlóságot tanúsított s nagy zavart okozott erőlködésekről; bár némelyekre nézve fenn kell a jövőendő etymológiájának itéletét tartanunk. (*Miklosich*, Slav. Elemente 11. 12. l.). Ugyanezt kell elismernünk hely-, állat-, növényismereti, mesterség- és gazdálkodásbeli sok szavunkról is. — A tudományos és általában fensőbb nyelv nemzeties ujítására nem keveset tettek, a XVI. század s még előbbi idők sem. Törvénytudományi s közéleti szavakkal eléggé gazdag volt ama század, míg a XVII. végén még a magyarosb Erdély is mellőzni kezdi ezeket s közirataiban oly nyelvet használ, mely szintűgy a nemzeties izlés megromlását, mint ez idegen szellem különös terjeszkedését tanúsítja. Mert nem csak az elvont nevezeteket, hanem a közneveket, legszokottabb igéket is szereti latinul mondani, s katonai dolgokra a sokkal jobb és szebb magyar szók helyébe francziából ferdített németeket alkalmaz (Cse-reinél: lejtínán, cáprár, sirbok, dragon, muskotélyos, sturm stb). S ez így volt azután is, míg a jelen század elején, az igazság-szolgáltatás nyelvét több megye magyarosítani nem kezdte. Így volt a művelt társalkodás nyelve is, mely szavait annyira idegen nemzetektől szedegette át, hogy a *familia* és *kamara*-féléktől kezdve a leggyéresebb használatú divat-cikk vagy napi életű divatfogalom névéig mind keletről vagy nyugotról származott által, — nem is említvén az úri öltözék apróságainak már régebben is idegen nevezetét.

Míg a tudomány, egyházi és állami élet szavait holt idegen nyelvekből szedegettük, nem oly nagy volt a veszély; de az élő nyelvek szavainak csapatos átvétele már, élő nyelv hatalma alá jutást, nyelvképességünk benső elerőtlenedését tanúsította. Minden átvett idegen szó tulajdon szegénységünk, szemlélkedési ernyedtségünk, gondolkozási s eszme-elsajátítási képtelenségünk bizonyítványa, — ha nyelvünkön is kimondható s tán ki is mondott fogalmat nevezünk idegen névvel. Annyival inkább, mert átvételeink egészen idegen fajta nyelvekből, mind saját felfogás hiányából eredtek s épen nem voltak, mint utóbb *kölcsönzött* szóval nevezni szerették: »kölcsönzések.« — Mennyire ment e helyzet javításában

nyelvújításunk és mit kívánhatni tőle? Ezt kísértjük meg kifejtetni.

1. Bizonyos, hogy minden idegen szót kiirtani lehetetlen volt és az ma is; már csak azért is, mert valamennyi felismerve nem volt, mindnyáját felismerni lehetetlen is volt s jó részben az ma is. A legegyszerűbb szó-elemek közül nem egy feltalálható, teljesen élő voltában s tenyésztő erejében, például a szláv nyelvekben és a magyarban is. Bár minden valóban átvett szókra nézve adósoknak kész szívvel ismerjük is el magunkat, de hogy: lé, kár, báj, csin s az efféle teljes rövidségű szók átvettek volnának, annál kevésbbé engedhetjük meg, mert az általában különböző fajhoz tartozóknak vallott sémi és árja nyelvekben is találhatók ilyek, s mit a természeti ösztönök, itt és ott egyaránt megszülhettek, csak úgy tulajdonai e nyelvnek mint amannak, — sőt állítani merjük, hogy sok olyan tő, melyről most szláv és más nyelvészek elemzési észleléseiket ezzel végzik: »eredete ismeretlen,« — vagy »rokonság nélkül való«: sok ily szónak eredete s rokonsága fog a mi nyelvfajunk körében megtaláltatni. Ez azonban a nyelvhasznítás legnehezebb feladata, — mely míg teljesítenék, az átvettek megítélésében szintúgy mint a gyanus eredetűek, mint »senkié vagy mindené« elsajátításában óvakodást kell ajánlanunk (l. alább 3). — De ha elismerjük is némely közforgású szavaink idegen eredetét: forma, föld, friss, mód (?), pár, pásztor, préda, próba, rud, s igen sok egészen népies; sőt alakszók is: épen (eben?) nincs, saját, s ha ezeket a 6—7 millió magyar szájából és emlékezetéből ki tudnók is venni, alig akarhatnók kivenni; helyettök mást egy-értékűt adni nem lehetvén. Mert ily elemi szükségekre s főképp alakszói minőségben divatozó szókat változtatni, cserélni alig lehet; de képezni is alig tudnánk. S aztán az ilyen szók, mint sok helytt elmondták, nem számosak, s a nyelv lényegére nem tartoznak.

2. Vannak a tudományban oly egyéni természetű, kis körű és gyér használatú fogalmak, péld. egy új vegyület a vegytanban, egy ujonnan felfedezett testrészecske az élettanban, egy bonyolt alaku jegecz-nem, egy ujonnan megjelelendő viszony vagy kapcsolat dolgok vagy eszmék közt, melyet

sajátosan vagy részletes szabatossággal megkülönböztetve megnevezni, újabb nyelvekben igen nehéz, melyeket más művelt nemzet tudósai is, leginkább görögből alkotott, vagy tulajdon nevektől képezett vagy éppen vadnépektől (természetleirási dolgokra) vett nevekkal jelelnek. Csaknem oly egyénies és rideg szók, mint a tulajdonnevek. Ezeket sem lehetett mind és jól magyarul megnevezni. Ezért találjuk legmerészebb tisztázóinknak, így *Bugátnak* (Szóhalmaz), *Vajda Frivaldszky* s a *Tudományos műszótár*nak új alkotásai sorában, az épségben meghagyott vagy magyarosb alakba öltöztetett idegen szók igen nagy számát.

3. Oly szók is vannak bármely nyelvben, és így a miénkben is, melyek idegen nézetek, fogalmak, élesen és erősen jellemző kifejezések ismertetése vagy a közösen érdekes világiéleti dolgoknak ideiglen a mi ismeretkörünkbe vonása miatt, kívált idegenekkel érintkező vidékek beszédébe, sőt az irodalom némely termékeibe vagy köreibe is bejutottak. Az idegen szó természetes kedvelése, némelyeket felkapottabbakká tett és csaknem meghonosított, s irántok a nemzeties öntudatot kisebb-nagyobb mértékben meggyengítette, a nyelvérzékét türelmesebbé tette. Ezek legnagyobb részének idegen volta, műveltebbjeinknél tudva volt és van; ezek saját szókincsünkbe nem számíttattak soha; de nagyobb részt irodalmi körbe nem tartozván, nem is magyarosíttathattak. Így ha erdélyiek már a XVII. században a *kabala*, *szokotál*, dunántúliak az *atraczel*, *abajdócz*, *kruppa*, s több ily szót átvettek s ezek a nép beszédét legszívesb igyekezetünk ellenére is tar kázzák, ma és talán örökre; de legalább tudományos körökbe fel nem jutottak, sőt a tiszántúli jobb népbeszédben is legnagyobb részt ismeretlenek. Ily szókkal tömték tele, némely szláv nyelvészek azon munkáikat, melyekben a magyar és szláv nyelvek szóegyeztéseit tárgyalják, *Leschka*, *Dankovszky*, és *Miklosich*. El legutolsó és legtekintélyesb tudós művének (Slav. Elem. im Magy. Wien 1871.) 956. száma alatt elszámolt átvetteknek igen nagy, mondhatnám egy harmadrésze oly szók, melyeket sem az irodalom, sem a tiszántúli magyar nép nem ismer.

Utóbbi években sikerült a magyarosítás vagy nyelvtisztítás határait elég szabatosan kimutatni, az által, hogy meg-

bizonyították (Szabó J. Magyarosítás a természettudományokban. Pest 1861.), hogy a tudományok tárgyainak nevei (műnevek) és a tudományok értelmezési nyelve (műszók) más dolog, s hogy az utóbbi lehet magyar s megfelel a tisztázás céljának, a kénytelenségből meghagyott idegen műnevek mellett is.

A tudományos tárgynevek kétségtelenül fontos dolgok. Ezekkel foglalkozik a tudományos nyomozódás mint anyaggal. Ezeket viszonyítgatja elemezgeti stb. De mivel megállapodott fogalmak nevei, némileg megmerevülnek. Többnyire, egyezés szerint alkották, vagy módosítják és fogadják el. E mellett rendesen nem a dolgok lényegét, azaz összes főbb tulajdonait, a fogalom főbb jegyeit — mi általában is ritka nevezet tulajdona — hanem csak egy oly jegyét fejezik ki, melyet valaha régiek és legtöbbször hibásan fogtak fel. E nevek többnyire csak tökéletlenül s kínos erőlködéssel adhatók vissza vagy követhetők; inkább is szeszélyesen alkotott szókkal, vagy elmésen s ügyesen alkotott hangzatokkal jelettetnek, ha akármely új nyelvre fordíttatnak, — ha nem elsőben neveztetnek meg valamely nemzet szavával. (L. alább 17. §.) Nagyon igaz mit *Szabó J.* (i. m. 7. l.) az ily nevek csinálására nézve mond: » a jó szó olyan, mint a jó ötlet, készítése nem igen akar függni önkényüinktől, nem igen engedi magát parancsolva csináltatni; (az) egy félig önkénytelenül előtermett szikra, melyet kizárólagos sajátjának nem mondhat sem a jeles nyelvtudós, sem a jeles természetbuvár, hanem gyakran fellobban a félig avatottnál is.« — E mondva csinált neveket aztán csak a divat erőlteti forgalomba s teszi értékessé, a köz nyelvérték ellenére, mint az idegen szót. A *júl*, *mács*, *möcs*, *liszka* s ilyféle szók, nem könnyebben megtanulhatók, de sokkal könnyebben feledhetők, mint akármely idegen szó. És mondhatni, amazoknál alig is magyarabbak; mert a nemzeti nyelvértékkel kapcsolatban nincsenek. — Ezenfelül ha ily feleszes, csak nehezen elsajátítható szók ezrei özönlik el a tudományok nyelvét, két nyelvű, egyaránt nehezen tanulható szó tömeggel terhelvén a tudomány emberét: oly kellemetlen teher lesz belőle, melylyel előhaladásában gátolni nemzetünket, lelkiismeretben járó dolog.

Sokkal fontosabb dolog, hogy a tudományos nyelvezet: a nép körébe is lejutandó általános fogalmak vagy tulajdonságok nevei, legyenek igazán magyarok. Ezekben van a tudomány fejlődésének, előhaladásának biztosítása, ezekben lüktet a tudomány élete. Amazok anyag, csontosodott, külön álló dolgok; ezek a vizsgálódás eszközei. E miatt ennek magyarosítását minden áron kell, amazokét a nyelvrontás árán nem szabad eszközölnünk. Engednünk kell az egyszerű lehetetlenségnek.

Mert nekünk legalább *Szabó J.* fentebb említett s fölvélve nézve Akadémiánk helyeslését is megnyert műve igazolja, hogy a műnevek teljes magyarítása lehetetlen. Ugyanis némely, talán minden tudomány mélyebb részeihez tartozó fogalmak, péld. a vegytaniak folytonos változás alá juthatnak, — a tudomány fölvei rendszerének változtatával újabb meg újabb elnevezéseket tettek és tesznek szükségesekké, s már csak azért sem magyaríthatók, mert a vegyelemek jelölése a görög latin nevezetekkel van kapcsolatban, mi nem csak a vegytanra nézve fontos dolog. A jegecztan ismét oly bonyolódott elnevezéseket kívánna, melyeket semmi élő nyelv jól elő nem állíthat, s minden ily kísérlet, német vagy francia tudósok részéről, sikeretlenné lett és a tudomány embezeitől általában megvettetett.

Hozzá tesszük, hogy fentebb említett műnek azon állítását: »elvben áll, hogy az összes természettudományi nevezéktant (onomasticon-nomenclatura) le lehetne fordítani s elképzelhető (csak is képzelhető!), hogy az ügybarátok fáradhatatlan munkássága egy ily szótárt kiállíthatna, melyben nyelvünk *több százezer* szóval lenne gazdagítva« ez állítást határozottan tagadnunk kell. Láttuk mily erőlködéssel állította össze *Bugát* 40000-nyiből álló »szóhalmaz«-át, melyben a régibb és átvett vagy átidoimitott szók leszámításával sokkal kevesebb van a mondott számnál. Az a »több százezer szó« nem lenne szóalkotás, hanem önkényes szófaragás, hangvegyítés, hangmozaik-rakás, mely élő beszédet nem tenne. Hamis pénzverés, értéktelen anyagból. Jó hogy e műtét, melyre már ezután sem komoly tudós, sem nyelvész — ezek legkevesebb tudnak és szoktak ujitni — sem eléggé művelt és hazafias

író nem vállalkoznék, fentebbiek szerint szükségtelen. Mert a nyelvujítás bírálatában és jövőre nézve irányzásában, jobbat nem tehetünk, mint az Akadémia vezér-elvét tartani szemünk előtt és ajánlani figyelembe:

»kívánatos, hogy a műszók magyaritassanak, a műnevek általános megmagyarítása nem kívánatos.«

Tíz éve, hogy ezt az utasítást adták. Mit tettek azóta tudósaink az ujitásra nézve, csak alig is kell érintenünk. A természetrajz sok új műnévvel gazdagodott. Mert ezek közé kell számítanunk az Akadémia évkönyveiben s egyéb kiadványaiban nagy számmal megjelent rovar-neveket. Ezeket alább (kivált 17—19 §-inkban) ismertetjük. Jogtani szók is szülemlettek; de kisebb számmal, s ezek közt és a hajózás és hadtan új szótáraiban, előbbi értelemben szólva, kevés műnévre találunk; műnevezeteikre nézve megjegyzéseinket alább előadjuk.

5. §. A nyelvujítás korlátai.

A nyelvujítás, bármely jogos is valamely nemzetnél, ha a nyelv szavainak nagy részét, annyival inkább a nyelv rendszerét érinti, nehéz és merész dolog; ennélfogva soha sem jár veszély nélkül.

Ugyanis a nyelv egy nemzet tulajdona. Ennek közlekedési eszköze, ennek gondolatait s érzéseit kifejező alakzat. Egy nép családi és társadalmi, tehát magános és legbensőbb kedély-életére tartozik és annak felel meg. Minden egyes szónak változtatása, kisebb-nagyobb mértékben hat azon benső életre és annak gyökereire, a szellemiségre is.

Csak egy nyelvközösségben élő nép összes bár hallgatag megegyezésével létre jött, vagy létre jöhető alak, egyez meg a beszéd természetes rendeltetésével. Minél erősb valamely népnél a nemzeti nyelv sajátosságainak, önállóságának érzete, annál inkább fennakad a közérzés egyetlenség szón is, mely szokatlan, vagy önkényesen csinált, vagy nem természetes eredetű. Annyival inkább, ha a nyelv rendszerét, a lélek működési mozzanatainak egyenként megfelelő hajlítási, szöfűzési alakokat szeszély változtatja, vagy idegen példák után képezgetik s erőltetik a közérzésre, úgy hogy az ujitott alakok csak egy idegen nyelvből érthetők.

Minden elkülönzött nemzetiségnek megfelelő nyelv, mely saját alkattal bir, saját jellegű nemzeti életnek egészen saját szabású szónemekkel, hajlítás- és szófűzés-móddal kinyomata, minden ily nyelv más alakításmódot használ s mintegy más anyagból alkotja, a többi nem-rokon nyelvekéivel, egészben véve egy rendeltetésű, de részletekben igen különböző kifejezéseket. A gondolatok, érzések, alapjokban azonosak lehetnek egyik, mint a másik nép lelkében; de a viszonyítás és kifejezés módjai végtelenül különbözők, s ekkép a szók alakjai is. Az épületszerék — ha szabad a hasonlítás — azonosak; a stíl egészen más, és mégis a szépet, fenségest egyaránt kifejezhetik. A szónemek lehetnek kisebb-nagyobb számúak, a szóragok és végzetek különbözők, — egyikben a szótestnek külső, másokban belfejlése túlnyomó, a szóviszonyításban, például a ragozásban egyiknek alapnézete érzékibb, hely- és időkapcsolaton épülő, az eredeti öszszerűséget ragok által és szójelentményekben inkább fentartó, a szórend egészen más, egyik egészen és természetl elemző (analyticus), — rövid szó-elemekkel, alakszócskákkal, másik a szógyökhöz tapadó alaki értékű ragokkal, képzőkkel szeret élni (syntheticus), egyiknek a mondatban a birtokos, másinak a birtok szó, egyiknek az alany, másinak az állitmány feltetszőbb és fontosabb, egyik az értelem, másik a hangzat természete szerint rendezi szavait stb. E sajátságok és az ilyek teszik a nyelv rendszerét, szellemét s mindezek a nemzet millióinak benső élete mélyében gyökeredzenek, s mindnyájan annak lényegére tartoznak. E tulajdonok közül a legkisebbnek elenyésztét vagy elváltozását is megérzi minden művelt nemzet, még a legvegyültebb nyelvű is, ha nemzeti öntudata s ép nyelvérzéke van. Hiven öröködik ezek felett az angol író is, ki nemzetének szótárát vegyültnek ismeri ugyan, de nyelvrendszerét épnek állítja s épségben fentartani törekszik.

Ha már azon egyesek, kik a nyelvet más műveltebbek példájára ujitni akarják, e sajátságokat szem elől tévesztik, a nyelv szellemét vagy mélyebben nem ismerik vagy megkímélni nem akarják, ha a nyelvet nem saját módjai szerint tulajdon erőiből és eszközeivel fejlesztik: összeütközésbe jönek a nemzeti nyelvérzékkal, a fejlődés helyes irányával, szándék-

talanul is rontanak s a nyelvnek nemcsak elfajulását, de valóban bekövetkezhető halálát is előkészítik.

És ez nem üres nagy szó, melyet talán magyarságunk ellenei, egykori halál-jóslói, vagy a művelt külföld nagyzó tudósai után félelemből vagy elfogult aggodalomból mondanánk. A nyelv ilyen elhanyaglása s utóbbi elenyészése természetes fejlődési folyam műve, melyet a nyelvnek történelméből kimutathatni. A mely nyelv, hangzatának, alakjainak, szófüzésének, szórendének eredeti sajátságait elvesztette, annak szelme idegenné vált, elkorcsosult, elerőtlenült: e miatt nem tenyészik, nem terem, nem él. Vagy inkább, az azt beszélő nép nem gondolkozik tulajdon nyelvének, beszédének ősi formái szerint; idegen módon gondolkozik és érez, ön-nyelvében nem lel kielégtelést, tulajdon kifejezési alakjait mellőzvé, zavarván, saját szellemiségét elhagyja, elcseréli, megvesztegeti és végül megveti. Természetes, hogy a test: a szók és alakok, — melyeket a szellem éltetne — belülről fentartó erő nélkül lebegnek, mint árnyékok vagy mint illat és természet nélküli körök, és így könnyen engednek helyet az idegen szóknak, idegen alakoknak, melyeket a már elhatalmazott idegen szellem erősen ajánl és szükségel. Ez úton csak ideje bizonytalan, nem bekövetkezése annak, hogy az általában nemzetietlenné vált szellemet, idegen nyelv meghonosodása kövesse előbb fent, utóbb alantabb, végre általában. És nem szükséges valamely nyelv elenyészésének azon állapotot neveznünk, melyben annak minden szava a nép minden rétegéből kipusztult; már az a nyelv is elenyészettnek nevezhető, melyet többé fensőbb és nagyobbyszerű életében s állami érintkezéseiben egy nemzet nem alkalmaz, melyet a tudomány és fensőbb műveltség megvet. — E nagy változásnak elkövetkezni a mondott esetben, egészen természetes. Mert ha már idegen beszéd módja szerint hangoztatunk, idegenek benső formái szerint alakítjuk szavainkat, idegen szófüzés szerkesztéseihez szabjuk mondatainkat — s ha már a nyelvújítóktól gyakorolt önkény hatására, de más okból is, — ez a hajlam a nép műveltjeiben erőt vett sőt uralkodóvá lett, a művelt társalkodás közdivatává, a műveltség feltételévé vált: *kénytelen-séggé* lesz az idegen műveltebb nyelvet átvenni, — ama közép

és természetellenes helyzetben nem maradhatván, nemzeti nyelvünket eldobni, — a korcs állapottól, mely az idő és természet idomítva fejlesztő erejénél fogva tartós vagy végleges nem lehet, menekedni. A test követi a szellemet, a teljesedés a vágyat; félszeg helyzetben nem lehetni, a most oly gyorsan alakító s oly nagy erővel egyenlítő szellemi mozgások között.

Mily tévedésekbe estek régibb és újabb nyelvbővítőink, önkényes és a nyelv természetével ellenkező ujitásaik által, annak bírálata lesz feladatunk. Bírálatusunk vezére természetesen a *nemzeties nyelvérzék*, mely az ujitásnak és fentartásnak egyedüli mérve, mely a nyelv tudományának eredeti alapja s a nemzeti beszéd szavai és szófüzése s a nemzet szelleme közötti eredeti összeköttetés fentartója.

6. §. A nemzeties nyelvérzék.

A nyelvérzék *) felől, mi az és mily értékű? — nálunk is vitatkoztak már (M. Nyelvészet II.). Kimutatták, hogy

*) Az itt következőkben főkép népszerűen igyekeztem előadni azt, a mit a nyelvérzékről, mint az anyai nyelv használásában való természetesség, hűség és jó tapintat fentartójáról, a nálunk ragályosan terjedő idegenesség ellenében legszükségesebbnek véltem. Ily értelemben nyilatkozik ugyan e dologról *Riedl*, *Heyséval* egy nyomon járva (M. Hangtan 54. 55. és M. Nyelvtan XV. 1.) s enyémekkel egyenlő nézeteit, bírálója *Hunfalvy* Pál sem rosálja (Nytud. közl. III. 259), legalább meg nem rója, noha fent a szövegben idéztem helyen egyet-mást és nem alaptalanul a nyelvérzékre nézve, ellenvetésül felhozott is. Ugy vélem *Riedl*lel és némileg *Hunfalvy*val tévednem megbocsátható bűn lesz. — Nézetem az, hogy a nyelvérzék és nyelvszokás egymással analóg, szorosan viszonyos fogalmak; az emennek alapja: ez amazon épül (*Hunfalvy* szerint is: »a nyelvszokás tárgyilagossá lett nyelvérzék« Nyt. közl. i. h.) s a nyelvtan mindkettőn. — *Brassai* érinti e kettő viszonyát (M. Mondat. Akad. Értesítő. 1860. I. 298—301.) De eltér abban, hogy a conventiót nem öntudatos megegyezésnek, tehát tudósokénak, írókénak veszi, hanem a nyelv kezdetbeli szülemlesekor gyökérszók alkotásában munkálódott szeszélyes erőnek vagy ösztönnek, a nyelvérzékét pedig a még ma is, de csak a mondat-alkotás kezdése óta, s csak a mondat-alkotás vezérlésében, mérséklésében működő érzéknek. — V. ö. Ballagi (Nyelvujítás, nyelvrontás. U. M. Muzeum. 1857.) ide néző megjegyzéseit, s többek közt *Szarvas G.* hivatkozásait a nyelvérzékre péld. *Igeidők*: 4. 122. 124. 130. 140. l. végre *Heyse* System 3. l. *Wackernagel* V. Ursprung und Entwicklung der Sprache 40. 41. 54. 55. l.

nem tévedhetetlen, nem mindenre nézve eligazító, nem mindenben biztos és azonos, — mint akármely más »érzék« sem. Ebből azonban nem következik, hogy nem léteznék, nem kellene rá eszmélni, sőt a nyelv nemzeties szellemének fentartása végett, ápolni és folyvást képezni. Mert valóban a nemzeties nyelvérzék mondja meg, vagy inkább sejteti és érezteti: mi jó, mi rossz a nyelv természetéhez képest. Mert nem is egyéb az, mint tiszta nyelvet beszélő szülék és környezet által, romlatlan beszédmódra szokott s abba okult embernek gyöngéd s még a népnél is finom érzéke, mely által megérzi, megválasztja s ki is találja a nemzetiesen jó kifejezést, kapcsolatot és hangzatot, — mint a zenéhez értő a jó és hibás hangokat s mint, Cicero szerint, az együgyű hallgató jól megítéli a szónok becsét és hatását. — Hogy a tájbeszédnek s nyelvtörténeti időszakok némi különbséget s ingadozást okoznak, kétségtelen. A magyar nyelvnek több tájbeszéde van, s ezek az idegen népekkel érintkezés miatt, a nem lényegesekre nézve, eltéréseket, változatokat mutatnak fel. A magyar nyelv, csak Európában, egy év-ezred óta fejlődik, s fejlett hatásos külső benső változások befolyása alatt, — minők a keresztyénedés, a zárdaiság, a reformáció s az ujabbkori tudományosság. Így lehetetlen, hogy a nép nyelve s nyelvérzéke is többféle hányatáson ne ment volna által, többféle világ-életi hatás nyomait ne viselné magán. Még inkább az irodalmi nyelv. Honnan vannak e változások, mik *tényezők*, mennyire érdeklik a nyelv lényegét? Mi okozza, hogy *Naevius* nyelve, nem úgy hangszól, mint a görög hatásnak engedett classikai koré, — a legrégebbi héber nyelv nem oly éneklő mint az utóbbi, — a gót és még a mai izlandi is, nem oly rövidítő mint az új német; egy szóval miért változik maga a nyelvérzék is az idővel: azt kimutatni a külföld legnagyobb tudósainak sem sikerült másképp mint nagy általánosságban; s talán csak sokkal mélyebb lélektani nyomozások s lélektanulmányok után sikerülhet. — Elég hogy e különbségek a mi nyelvünkben is feltalálhatók, bár nemzetünknek eléggé egységes élete volt, s bár e tájbeszédi különbségek csakugyan nem oly számosak s a nyelv lényegére alig tartoznak. De ha még számosabbak volnának is, a nyelvérzék, mint fentartó és képző erőt csak úgy nem tagadhatnók

meg, mint amaz igen szeszélyes tulajdonát szellemiségünknek, a szép-izlést, aesthesist; noha tárgyát a szépet, elvontságában meghatározni alig tudjuk. Annyival inkább, mert vannak, mint más úgy a magyar nyelvnek is oly fő tulajdonai, melyekre nézve minden kor és vidék egyet ért; és van e hon tájékai közül nem egy, melyen a magyarság eléggé önállóan, geniushoz híven fejlett ki s hol a kellőleg tiszta beszédet és romlatlan nyelvérzéket feltalálhatni.

A nyelvérzék hát, nem valamely logikai szabatosséggal meghatározható, az észből lehozott törvények által szabályozható tehetség. Alapjában az állatfajok ősi és természetes ösztöneihez, sajátságaihoz hasonlitanók, melyek nemzedékről nemzedékre s bármely égalj alatt átszállanak, a változás alig látható nyomai nélkül. Csakhogy ezeknél sokkal változhatóbb. Mert az ember, öntudatos szellemi életéhez képest, szabadabban rendelkezik a saját bensőjét kifejező hangzatokkal. E miatt a nyelvérzék változhatóbb. Ugy tűnik fel előttünk, mint családiaságon, megszokáson épülő, alapjában homályos, nyilatkozásaiban mégis igen biztos ösztön. Kisded- és gyermekkorunk első környezetével, az anyai kebel és szeretet melegével, a szülék, testvérek arczával, szokásaival, a gyermekszoba örömeivel, az első édes anyai hangokkal, a testvérek és játszótársak hangjaival van és marad természetes kapcsolatban annak beszéd-ösztöne, ki az ősi lakban s első környezetben egészen hontalanná, szívével, emlékezetével nem lett. S ki attól messze távozott, vagy ki világi műveltségénél fogva, a tudomány magas és hideg levegőjében érzéseire s érzékeire nézve nagy változást szenvedett is, még azt is szokta vonni az édes szülőföld beszéde, még azt sem szabad elhagynia az anyai nyelv sajátságai sejtésének. Az a »nem tudom mi« (nescio quae dulcedo), mely *Ovidet* vonja, — az a vonzalom, mely *Philoctetes*ből a rég hallott honi szó hangzatára szenvedélyesen tör ki, — az a mélyen rejtező, de hatásra előtűnő kapcsolat, mely *Byront* megvetett honához is huzza, s mely a legnagyobb világutazókat is végnyugalomra a hazába csalja: ez az ösztön az, melyen a nyelvérzék alapul.

E nyelvérzék természetes összeköttetést teszen fel az anyai nyelv hangjaival, alakjaival. Így kétféleképp mutatkozik

mint fentartó és mint tenyésztő erő. Egy részről a nyelv alakjaihoz való ragaszkodás, azok megtartása iránti ösztönszerű vonzódás, — másfelől a nyelvkinésnek önmagából fejlesztése, bővítése, — az idegen hangzatnak, alaknak elvetése vagy csak saját szellemében átidomítva elfogadása. Ezen alapúl az orthologia, mely a korlátozott nyelv-élet körében szigorúbb és merőbb; a sok nyelvet ismerőknél, vagy a kevesebbel is, de szorosan érintkezőknél eltompultabb, érzéketlenebb; lényegében megmarad a legmagasb s világpolgáriash műveltségűeknél is.

És hogy az ép nyelvérzék nem csak amaz elsőbb vagy conserváló, hanem utóbbi vagy alkotó erővel is bir, megbizonyúl nemcsak a nép mindennap szülemelő szavaiból, hanem épen a mi nyelvujításunk történetéből is. Kazinczy előtt és töle elkülönözten alkottak szókat a mi orthologjaink is: a debreczeniek, a patakiak, *Versegghy* és társai is. Maga *Kazinczy* mondja, pályája vége felé »jó nyelvujító ki tüzes ortholog és tüzes neolog.« Ezt magáról is vallja, s hol nem mesterkéltén vagy művészkedve ír, hanem egyszerűen mint magyar férfi és író, igazolja is. Uti rajzaiban, leveleiben a legépebb nyelv-érzékét tünteti fel, — s alkot a stil- és mondat-szerkesztés körében ama nyelvérzéktelen neologia nélkül.

Az ép nyelvérzék feltalálható a művelt nemzetek nagy íróinál is. *Cicero* a consul úgy irt, úgy beszélt, mint saját libertusa *Tiro* vagy más ilyen; *Scipio* úgy mint *Terentius Afer*. Így van, csekély kivétellel ma is, Anglia, Francia- s kivált Németország előkelőinél. Valóban a nyelvérzéknek, a népies és fensőbb beszéd azonosságában, legalább alapra, rendszerre nézve megegyezőségében kell mutatkoznia. Így tapasztaljuk a miéinknél is. Nem említjük a XVII. század végeig és azután élt írókat, a nádorokat, hadvezéreket, fejedelmi embereket, kiknek épen oly népies előadásuk s mindenben a köz izléshez alkalmazott nyelvök volt, mint a nép verseiben található. Csak a legutóbbit és legnagyobbat említem meg nyelvünk mesterei közül. *Kazinczy* különködései — mint már mondók — egyedül a fensőbb műveltségű s tudományos köröknek voltak szánva, főkép pedig a mű-tanulmányozók szépirodalmának. (»Az új szónak és új szólásnak nem a mindennapi vagy ahhoz hasonló

beszédben van helye; s még a hol van is, csak úgy van, ha a szó és szólás érthető, kedves és használt.« *Kazinczy*). Természetesnek látta, hogy e században, az irodalom nem a köznépnek termi a legfensőbbet s legművészeibbet. — A fensőbb tudományos és művészeti irodalom merhet többet, többfélélt, fensőbbet és mesterkéltebbet adni; de lényegében mást nem adhat, mint a nép nyelve. Szótára bővebb, választékosabb, szavai elvontabbak; de a nép-nyelv képzési szabályaitól e nem térhet és szó-értelmezésével merő ellentétbe jutnia nem szabad. Szófüzése merészebb, beszéde fordultatosabb s egész nyelvezete vagy nyelv-használata színesebb, csiszoltabb; mint társalkodása is, bókolasok, ügyes mozdulatok, műveltebb magatartás és modor által theatrálisabb; de az ily beszédnek és írásmódnak is alapjában nemzetiesnek kell lennie, — mert a nemzet jellemét és önérzetét megcsúfoló bókolasok, bukfenček és ügyeskedés sem ékesítik a hazafit s ily ferdeségek ellen ép oly szigorú az angol vagy német nemzetek nagyjai, mint a magyar vigjáték-írók voltak. Röviden szólva, a legfelsőbb osztályt is, mint közös eredet és vérrokonság köti, úgy a nyelvnek szerves azonsága is tartozik csatolni a nép nagy testéhez, melynek élén állhat, de ellenében állnia nem szabad. Mert fejlettebb, de ugyanazon fajbeli és azonos szervekkel bíró, magasabban, de ugyanazon föld-alapon álló, dúsabban de ugyanazon gyökerekből élő és tenyésző rokon.

A nyelvérzék már elsőben is a beszédhangok és alakok természetéhez való viszonyát érzi, — és így főképp a szók élő voltán alapúl. Ugyanis érezzük, bár homályosan s legtöbbször ki nem fejthetve, hogy szavaink nagy része a természet szemlélése, természeti hatások alatt szülemlett, — népünk ősi nagy részben maig fenmaradt természet-szemlélésének felel meg, — vagy annak, hogyan fogtuk fel a ránk hatott tünényeket. És mivel ez a felfogás minden nemzetnél, gyakran még a lényegesekre nézve is, különböző, a nyelvérzék a sajátot, a nemzetiest keresi fel, különbözteti meg, tartja fenn, s így lesz nemzetiessé, a nemzeties beszéd örévé és tenyészőjévé.

E dologgal méltó közelebből is megismerkednünk.

Minden beszélt nyelv élő az azt beszélőre nézve. Minden szónak az a fogalom ad életet, melynek képét viseli, annyiban,

hogy a szó a gondolatot vagy érzést, melyet jelöl, közvetlenül előidézi. A szónak ezt az értéket vagy jelentőséget, a fogalom közvetlen előidézését, többször a megszokás adja, mely a jelhez a jelelt dolgot erősen kapcsolván, azzal együtt rögtön feltünteteti emezt és mindkettőt egymással kapcsolatban forgatja és divatoztatja. De a hangzat mint jel és a fogalom mint jelentmény közt más erős kapcsolat is van, s ez: a szók származását okozó mozzanatok vagy természeti kutfők érzése, mely érzés a szókat származtatta, szokásba jöni elősegítette, a forgalomban levők értékét érezteti és úgy fokozza, sőt ös-erőben s természettel kapcsolatban megtartván, tenyészteti is. Ennél fogva a szók élő voltára és a nyelv életerejére (*vitalitas*) nézve is fokozatok vannak. Élőbb szó és élőbb nyelv az, melyre nézve a természetszerűség érezhető; kevésbé élő nyelv az, melynek szavain ritkán vagy alig található fel a természettel való kapcsolat és ősi erőnek nyomait. Itt hát az »elő« (életteljes) szó gyengébb és erős jelentményét kell megkülönböztetnünk.

Mert bizonyos értelemben élő akármely nyugoti, például az angol nyelv minden közkeletű szava, és maga a nyelv is, s csak olyan élő, mint más nyelv és annak bármelyik szava. A német például ép oly jól megérti a *liebe* szó jelentményét, mint mi ezét: szeretet, oly biztosan és határozottan eléje áll a *szél* és *zivatar* képzete a *sturm* és *wind* hangzatának hallatára, mint mielénk amazokéra. Így van a dolog akármely más szóra nézve.

És mégis nagy különbség van a szó és szó közt, akár azon egy nyelvnek, akár több különbözőnek szavait vetjük egybe. A sokképen vegyült, sokat kölcsönzött, a kölcsönzötteket saját, némelyeknél sok ideig habozó, szelleméhez idomított, e végre a szók terjedtségét elpusztított, hangoztatásra nézve nem csak nem önálló, de mondhatni zavart újabb nyelvek szavai, nem tüntetik fel oly hiven a szók szülemelését, az érzések eredeti kifejeződését, általában a szóknak a külső és benső, vagy emberi természettel való összefüggését. Legtöbb szavokból nem vehetni ki az eredeti özszerű jelentményt, az özszerűből átmenést az elvontra. Sőt van olyan nyelv is, melynek megszokottabb s legfontosabb szavai első jelentmé-

nyét s legközelebbi rokonságait is csak idegen nyelvekből érthetni meg. Így az angolra nézve mondja egy angol író és tanfőúr, hogy az a nyelv a latin és görög (s bizonyynyal a német és celta) ismerete nélkül »különös gyűjteménye a kimagyarázhatlan jeleknek«. És egy másik, hogy »a szók etymológiájának tudata nélkül egy ember sem használhatja jól e nyelvet.« Innen van, hogy az angol tanárok közelebbi évtizedekben oly mellőzhetetlen szükségesnek nézték, már tudományos előkészítő oktatásban, utmutatásokat adni az összehasonlító nyelvtanulmányra (Hyde Clark), elemi használatú szótáraikba felvenni a szók elemzését (Ogilvie, Wedgwood) olvasókönyveikbe szóelemzési cikkeket vegyíteni (Hughes), a műveltebb közönség számára terjedt (*Stoddart* nyelvbölcsészete *Metropolitan Cyclopaediában*; három nagy kötet) vagy kisebb népszerű műveket (Trench több rendbeli munkái) bocsátani közre. Innen, *Ellis*nek az angol kiejtésről írt nagy terjedtségű műve. Érzik, hogy e nyelv önmagából kevésbé érthető, s hogy értsék, ép oly nehéznek, mint szükségesnek tartják.

Másképp van oly nyelvre nézve, mely lényegében nem vegyült, át nem alakult, el nem ferdült, mely a nép saját természetű szemléletét maig is több ponton s világosan kimutatja, s öszszerű jelentményekeket maig fentartott szókkal él legnagyobb részben. Így van a dolog sok kevésbé képzett, u. m. barbar nyelvre nézve, mint már igen rég *Clemens Alexandrinus* megjegyezte. *) Így jó részben a magyarra nézve is, és e sajátságát nyelvünknek a barbar nevezet árán is óhajtanók lehetően megtartani.

A francia vagy olasz, midőn a levegőt *air*-nek és *aria*-nak nevezi, nem értheti, hogy ez *levegést* vagy *lebegést* (lebegő—levegő. Veráncz, Molnár) jelent, sőt nem érezte már a római sem; mert nyelvében az *ao* (hau-chen) és *aémi* (wehen) tő nem létezett. Az angol és francia nem érzik a *humble* szó összeköttetését a *humus*-sal, mint a római: e miatt nem oly élő az a szó náluk, mint amott és mint nálunk is, kik az *alázatost* az *al*, *alá*, *aláz* szókkal érdekes kapcsolatban érezzük.

*) Gerber. Die Sprache als Kunst. I. 207 l.

A francia: *esprit* nem oly élő, mint a latin *spiritus*, melyet a *spiro* tartott fen életerejében és az *âme* nem olyan mint *animus*, melynek mintegy védője a görög *anemos*, egyik sem oly öszszerű jelentésű és így természetes, mint *lélek*, mely a *léh*, *lehek*, *lehellek* származéka. Így ha a latin *festino* ném. *eilen*, a magy. *siet* szóval, és sok más össze vettetik.

A latin *hic* és *is* vagy *ille* s a megfelelő francia és újlatin nyelvbeli szók közt nincs meg az a hangzat-különbség, melylyel a magyar amaz ellentétes két hely-viszonyt megkülönböztetni igyekszik és képes is, jelelvén a közellevőt magas: ez *ide* (ede-tova) *itt* *ehelyt*, *e-hen* (nép) a távolít mély hangzókkal az, *oda*, *ott*, *a-hajt* (székely) *a hon* vagy *a hun* (Tiszántul). Ily természetességet érezhetni a *távol*, *tul*, *téved*, *tétova*, *távozik* stb. a *fő* és *fel*, *szó* és *száj* (régén: szá-) *hang* és *hall*, *lep* és *lap*, *gége* és *gög* és sok más ilyekben, — mit összehasonlításokból igen könnyű általlátni, — valamint azt is, hogy ilyek az új nyugoti nyelvekben, az új német kivételével, alig találhatók.

Gondoljuk ide ama szó-családokat, melyekről *Lugossy* szólott, s melyek tovább fejtegetését talán némely mások ez ügybeli túlzásai tették egy időre únottá. — Egész sorát találhatni nyelvünkben az igen termékeny onomatopéáknak vagy természetutánzó szóknak. Így *li le* (*leng*, *lebeg*, *lejt*, *lóg*, *lobog*) *si*, *su* (sima, sivár, sívó, sudamlik, sugár, suhancz stb.) hogy ne emlitem a *ri* és hozzá tartozókat. Azt mondhatni, hogy még az ily természetes szók is beburkolódtak s terméketlenekké lettek sok újabb nyelvben, mely át- meg átalakult és vegyült. Többnyire elvont vagy a természettel távolabb eső hangzatoknak adtak helyet*). Miénkben nagy számmal élnek és a költészet előbb és erőyesb nyelvének igen fontos eszköze.

*) Innen van, hogy némely, például angol nyelvészek nagy határozottsággal állítják, hogy ilyenek »nincsenek.« Így vélekedik *Geiger L.* is (*Ursprung und Entwicklung der Sprache I.*) *Müller Miksa* nem épen így vélekedik, de az onomatopéákat terméketleneknek véli. *Ellene* bőven és nyomosan szól *Farrar* (*Chapters on language* London 1865.) *Geiger* ellen *Steinthal* (legújabb művének: *Abriß der Sprachwissenschaft I.* 375 s köv. l.) igen nyomós fejtegetései szolgálnak czáfolatul.

Minden ilyesre nézve áll az, hogy ezekhez azép nyelv-
 érzék erősen ragaszkodik s e miatt óvást és megtartást
 érdemelnek *). Ha *levegő* helyett *léget*, *ismeret* helyett *ismét*,
vevény helyett *vénnyt*, *bagoly* helyett *beg-et*, s eff. mondunk,
 elvesztettünk egy-egy élő szót és szaporítottuk azok számát,
 melyek nem élők, csak a divat (ez kevesebb mint : szokás!)
 által forgattatnak, melyek értékét nem a természet, nem is a
 nép szelleme adta, hanem a megegyezés. A hideg és érzé-
 ketlen czélszerűségi elv önkényes megbélyegzés által adott
 nekik színleges értéket, a lelkes szók helyébe megbélyegzette-
 ket alkotván (Dieffenbach), vagy Renan szerint (d'origine du
 lang. 132.l) a *teljesek* helyett *üreseket*. Bár az sem tagad-
 ható, hogy idegen és rosz szók kiirtása s magyar erede tük

*) A mennyiben itt a nyelv szavainak élő voltáról, élet-erejéről
 s a természettel való kapcsolatáról szóltam, egy megjegyzést látok
 szükségesnek, azok irányában, kiknek ez »aprioristicus« vagy épen
 »metaphysikai« beszédnek tetszik. Már régi nyelvészeink sokat emle-
 gették, hogy nyelvünkben van valami ősi, eredetibb, mint az ismert
 nyugoti nyelvekben. Ezt néha azzal fejezték ki, hogy *keleti*, másszor,
 hogy a héberrel, az »eredeti« nyelvvel rokon. — Sejtettek benne va-
 lami élő, valami természetesbet, mint amazokban találtak. A mi
 időnkben mások is, de az Akadémia jeles férfiai is mondták ki, vagy
 táplálták és alkalmazták e meggyőződést, hogy a magyar nyelv sza-
 vai természeti kútfőkből magyarázhatók, s ez elvet vagy véleményt
 némelyek rendszer alapjává is tették, tehát a nyelv összes birodal-
 mára kiterjesztették. A »természet ezen rendszeré«-nek méltán szegült
 ellene a józan és egészen inductiv módszert követő, összehasonlító
 nyelvészet; de jogosan csak annyiban, hogy amaz első »nyelvböl-
 csészeti« irány a természetből *mindent* akart kimagyarázni; jogtala-
 nul annyiban, hogy a természetes okok és kútfők felkeresését általá-
 ban roszalta, gátolta, vagy legalább mellőztetni kívánta. E miatt
 nálunk amaz irány (Lugossyval) lelépett a térről s már a nyelv ily
 irányú vizsgálása s általában bármely irányú nyelvbölcsészet is, leg-
 alább a magyar nyelvre alkalmazva, nem műveltetik. Meglehet, hogy
 ez természetes reactio ama tulságra vitt és ábrándos törekvés ellen.
 A realismus hatása az idealismus ellen. De hogy ez végleg jól ma-
 radna így, azt legyen szabad, bár itt bővebben nem indokolhatva,
 tagadnunk. — Csak azt kívánom itt megbizonyítani s azt is egyedül
 néhány legnagyobb tekintély, a nyelvészeti inductio legnagyobb
 mesterei véleményére hivatkozás által, hogy a szóhangok és
 az érzések és a természetnek általok megjelelendő tünetényei
 közt összeköttetés lehet, és így a szövegben kifejezett állítás,
 nem épen elavult tantétel. *Pott* azt vallja, hogy a szóhang és foga-

és jól alkotottak behozása által a nyelvujítás a nyelvérzéknek, a nyelv életérdekének jó szolgálatot tett. Mert hogy *erény* előbb szó mint *virtus*, *jellem* mint *character* vagy *bélyeg*, *állam* mint *polgáritársaság*, *elvezet* mint *használás* stb.: azt említni is felesleges.

A nép nem tudja hogy a *lap* és *lep*, *nyom* (ige) és *nyom*(dok), *láb* és *lép*, *leh* és *lelek*, *lé* és *lebeg*, *le* és *lejt*, *fél* és *feleség* s ezer ilyen közt kapcsolat van. Nem tudja; csak bensőleg, homályosan érzi. Ezt a természetes és a nemzet géniusa által fentartott, sejtelmes és mély érzést, nehéz dolog tudományosan vizsgálni, vagy dialectice indokolni; és mégis ez teszi édes sajátta az anyai nyelvet s annak lelkünk mélyével kapcsolatos és rokonszenves alakjait. Finom szálak azok, melyek a nép- vagy nemzeti szellemhez kötnek. A

lom, mint test és lélek közt »tagadhatatlanul összeköttetés van; de az addig ki nem világosítható, míg az illető nyelvek »lehető legrégibb, legtisztább s ha tehetni, ősi alakjaikra vissza nem vitetnek« (Etym. Forsch. II. 256—264). E miatt és ily értelemben hibáztatja *Fuldát*, ki azt cselekedte, mit nálunk *Engel* és némely más kísértett meg. *Benfey* *Plato* *Kratylusáról* szóló értekezésében megengedi, hogy a nyelvölcsészet efféle kérdésekben célhoz jut s más nyelvészeti kérdések megfajtését is elősegíti. — *Heyse* »System«-jében, nem csak lehetőnek s létezőnek veszi ezt a kapcsolatot, hanem ki is fejtí és categoriák alá vonja (System 77. l.). Mellőzőm *Bergman* »Ontologie et Linguistique«-jét; mert ha szinte jó nevű szerző is, de amazokkal egy sorba nem tehető. *Steinthal* és *Farrar* nézeteiket az onomatopéáról már említettem. Azt természetesen nem állíthatni, s józanon ma már (ma még?) senki sem vélheti, hogy *minden* szóhang és jelentmény közt természetes kapcsolat volna és azt kimutathatnók, kivált oly számos átvevés és a neologismus változtatásai s ferdítései után; de hogy némelyek s kivált a nyelv ősbí szavai közt van: az nem tagadható; valamint az sem, hogy az ily szók a legérzékíebbek, legkedvesíebbek s az anyai nyelvhez legerősebben csatolnak. Hogy ily szókíból veszi legjóbb, legszebb kifejezéseit a költő, s hogy egyedül ezek bővében levő nyelven születíettek naív epószok, népies költemények: azt talán mindenki elismeri. V. ö. *Grimm* *Ursprung der Sprache* 39. s köv. l. *Humboldt* *Verschiedenh.* 49—79. l. — *Schleicher*, *Deutsche Sprache*, 62. s köv. l. — *Lemcke*, *Aesthetik*, III. kiad. 469. l. — *Wackernagel* *Ursprung u. Entwicklung* 19. s köv. l. — *Whitney* *Dwight* *Language and study of langu.* VII. XI. lectures. *Ellis*, az angol philol. társulat elnöke, legközíebb, a hangzatok és dolgok között lévő kapcsolatot a nyelvészeti tanulmány *sarkának* (pivot) nevezé.

physika vagy logika törvényei szerint nem számíthatók; de azért léteznek és összesen igen erősek, mint azok, a melyek a szülékhez, gyermekekhez, a honhoz kötnek. Ha sok ily szó kipusztul, vagy ferdítettetik, igen erős kapocs szakad el lelkünk és az anyai nyelv közt.

De élő nyelv-elemek, ellentétben az önkényesen alkotottakkal, s csak szokás által divatozókkal, másutt is találhatók. — Életet találni némely képzőinkben is, t. i. a melyek legmagyarabbak, legősibbek. Ilyen a cselekvőt jelelő *ó ö* és elgyengülve *a, e*. Ha ez más képzővel pótoltatik vagy mellőztetik, elvontabbá, egyszersmind ernyedettebbé lesz a nyelv. És ezt könnyen megértjük, ha az ily képzővel alkotott nevet a nélküle csinált s életre erőszakolt, rövidített tövel összevetjük. Ki nem érezné, hogy előbb szó: *váró terem* mint *vár-terem*, *halló érzék* mint *hall-érezk*; s ki bírná a népet rávenni, hogy valaha az *emelő rúd* helyett *emel rudat*, *vágókés* helyett *vág-kést* mondjon.

A nyelv életereje lüktet számos ige-képzőinkben is. *Tör, törődik, töret, töretik, törtet, töredezik, töredelem, töredelmeskedik, tördel, töröget, tördelődzik* és még sok más ilyen, mind életre képes, gazdag erejű hajtásai egy tőnek, — mind a benső élet különböző mozzanatainak megfelelő növések, — s változatos, most gyengédebb majd erősb hangzatukért is kedvesek a magyar nyelvérzéknek, mely épen a cselekvés benső ösztönének, indokainak, viszonyainak, sok különböző hangzat-árnyéklattal visszaadásához vagy kiábrázolásához vonzódik és arra képes. Ha ily alakok közül, némelyeket használatlanul elavulni engedünk, másokat idegen példányok kedvéért mellőzünk, ismét a nyelvet fosztjuk meg élet-nyilatkozatának legsajátosabb módjától.

Életet adnak a magyar beszédnek s ősi természetb voltát s özszerüségét tartják fen: helyragai, melyek sokkal szemlélhetőbben terjesztik elénk még az elvont fogalmak viszonyait is, mint az új, kivált román nyelvek kevésre apadt, eredeti értéköket teljesen elvesztett viszony-
szócskái. Mert, hogy a mi nyelvünk *nek, hoz, be, ra* ragai kifejezőbben, szemlélhetőbben, szabatosabban jelelik azt, mit a francia »à« — a *ból, tól, ról* mit a francia »de« jelel —

mely még genitivus és sokféle kapcsolat jelelője is —; valamint azt, hogy a mi nyelvünk, viszonyító alakszóinak érthetősége, szemlélhetősége tekintetében, előttök áll a csak némely casusaira nézve elemezhető s általában minden ragára nézve nehezen értelmezhető indgermán nyelveknek: magok a legalaposb ismerőik is megvallanák. Ezenfelül a mely ragok nálunk, a nyugoti nyelvek név- és ige-hajlitási végzeteinek felelnek meg, nem mellőzhetők, teljes hangzatúak, terjedtek. Tudjuk mit *Pott* is említ, hogy a német kevés, az angol csaknem semmi esetragával és ige-végzetével oda megy, hová a finn és magyar a sokkal. Tudjuk, hogy ezek a ragok és a képzők nagy ellenségei az újszerű, »üzlet-életi nyelv« rövidülés általi megalakulásának; és épen ez okozza, hogy nyugot nyelvtudósai gyakran szánakoznak »misera abundantia«-nkon. De egyszersmind eszközei ezek a nyelv természetességének, sajátos erejének; e miatt a nyelvérzék ápolásába kell ajánlanunk. Mert ha akár szófűzésben, akár összetételben mellőzzük, vagy eredeti hivatásokkal ellenkezőleg alkalmazzuk, ismét az ellen teszünk, mi legerősebben kapcsolja lelkünkhöz nyelvünket: a nyelv élő voltának érzete ellen. Általában minden sajátos, megszokott alak, erősen oda forr lelkünkhöz, a nemzet lelkéhez. Ezeket a nyelvérzék megegyezése, tanácsa nélkül csonkítani, ferdíteni, mindig veszélyes kísérlet, mindig veszteség.

A nyelvérzék őre és ellenőre a beszéd saját nemzeties színezetének, a hangoztatásban, szórendezésben és minde-nütt, hol annak életereje nyilatkozik. Nagyon tévednénk, ha úgy vélekednénk, hogy a hangoztatás, azaz: kiejtés, hangsúlyozás, hangszínezés (accentus, melodia) csak oly mellékes tulajdonok, melyek fentartása nélkül a nyelv meglehet, saját jelleme- és eredetéhez hű maradhat. Utóbbi talán nem oly fontos (hangszínezés), a világiás műveltség mindinkább finomító, érzékiesítő áramlása ellen, egyszerűségében fen nem tartható s csak az accentussal való kapcsolata miatt érdemel figyelmet. De az előbbi, a hangsúly, viszonyban van a nyelvélet legbensőbb erőivel, a nyelv, ragozás, képzés és szófűzés módjaival. A hangsúly jeleli ki a szó testében a tö

vagy előszócska vagy rag értékét — s a mondatban az ösztartozókat, — okozza a szórendet stb.

De a nyelvérzéknek szabad és szükség is fejlődnie, gyermekiesből férfiasá, szabaddá lennie, az érzésnek, ösztönzerű vonzalomnak, melyen alapúl, az ész hatása alatt meghiggadnia. Így a szabad akarat uralma kerül az ösztönyszerűség és természetesség fölé, az észszerű megegyezés legyőzheti a nyelvérzék rokonszenveit s korlátozottságát. A tudomány emberéhez más nyelv, más szóalkotási nézetek illenek: közlekedési nyelv, nem az egyszerű családi vagy szűk körű honi és népelet kisebb, hanem az ismeretek nagy világával; közlekedési nyelv, nem amaz érzés nyelve. Oly sok, oly távoli, oly elvont dolgokkal érintkezik, melyekhez jeleket, az az u. n. »természet« nem adhat. Oly körökben kell s oly dolgokat megneveznie, melyekhez a természetnek szava, hangja, jele nincsen, nem lehet. Az emberek a természettől és természetestől mind távolabb jutnak, a nyelvek elegyülése miatt az ősi természet-utánczó és eredeti érzés-hangokkal ismeretlenekké lesznek; a sajátos és természetes közönyössé, érdektelenné s beburkolttá válik; a kifejezéseket előbb a természet, utóbb a törvény, végre a divat — műveltek vagy fensőbbek szeszélyes megegyezése — szabja meg. A természet hangjai nem érdekelnek, nem hatnak, nem hallhatók, — belülről sem nyilatkoznak; vagy ha igen, csak a törvény vagy divat által megszabott formákban. E fejlődés az írott beszédben éri el fenső fokát, mely mindent megszab, mindent erővel egyenlősít és törvények alá hajt. E folyama a fejlődésnek művelt népeknél természetesen következik el és jár le s ellenállhatatlan; csak azokra nézve veszélyes, melyeknél külső hatások és egyesek kénye miatt rohamosan folyik le, melyekre idő előtt, fő mozzanataiban a nép geniusza ellenére, erőlteti a fensőbbek megegyezése.

Mi a közlekedési érdeknek, a szabad akaratnak, a tudósok kényének megadtuk a magáét. Többet, mint *Humboldt* ad, ki nagy hírű művében kimondja, hogy a nyelv fejlődésben egyéni kényről szó sem lehet. Többet, mint *Grimm*, ki szótárából és így a jó szók közösségéből kirekeszti a csak »lehető« szokat és azt mondja, hogy »még a szokott kérés-

mód szerint alkotottak ellen is fellázad a nyelv-szokás, ha ok nélkül és avatatlan kéztől származtak.» Többet, mint *Müller M.*, a ki bebizonyítván, hogy a nyelv nem úgy változik, mint a tudományok, hanem inkább úgy, mint a természet tárgyai, — minélfogva nem históriája, hanem növése van, — hozzá teszi, hogy a nyelv fejlesztésére nézve egyes csak úgy tehet valamit, mint nemzete geniusának képviselője, s »ha nemzete közös tevékenységében az ő egyénisége mintegy elmerül.« (Vorles. I. 34—38). De azt állítjuk, és ebben a tapasztalás igazol bennünket, hogy a nyelvérzék ellen vagy nélküle járni el a nyelvújításban, annyival inkább daczolni ezzel és ennek fegyelme alól, akármely időben, bármely kör nyelvét elvonni, céltévesztő és észszerűtlen dolog. Az önkényesen, bár nemzeti elemekből alkotott szó, sok ideig idegen lesz, csak kénytelenségből s kényelmetlenül használt, benső megelégedés és könnyedség nélkül. Az anyai nyelv egy része mesterkéltté, idegen beszéddé lesz. Minden ily szó pedig egy csepp, a nyelv szeretetének eloltására. A szók nagy részének, kivált a közéleti szók nevezetes számának átalakítása válságot idéz elő, mely a nemzet legbensőbb erőiben bádjadtságot, a nyelvérzék aléltságát idézi elő, melyre nézve gyógyító szert alig találhatni.

»A szó jár mint a pénz!« E tétellel szerették magokat igazolni egyszer-máskor nyelvújítóink, noha *Kazinczy*ről bizonyon állithatom, hogy e jelmonddal alig kívánta magát védeni s mentségeül jobb érveket keresett és talált. — E szó *Horác* és *Quintilián* után lett ismeretessé, kik az öntudatos és szándékos nyelvújítás vallói és hirdetői voltak, bár az előbbi e dolgot »pudor«-ral mérsékli, az utóbbi pedig sajnálattal emlegeti, hogy a latin nyelv ilyekre kevésbé alkalmas és íróik nem eléggé merészek. Mindkét író helyzete különböző volt a miénkétől. *Horác* az augusztusi udvar és római előkelőség számára irt és akart nyelvet finomítani. *Quintilián* római aristokratákat tanított szónoklatra, mely tudomány ekkor mindent befoglalt. Egyik sem célzott népnyelvre, mely millióké volna. Nemzeti nyelvről, más nagy műveltségű nemzetek és nyelvek ellenében, egyik sem gondolkozott. Oly korban éltek, melynek csak a finomodás, a görög műveltség után-

zása s fényezés voltak feladata; oly birodalomban, melynek hatalma vagy létezése nyelvétől nem függött. Oly városban, melynek capituliumán az előkelők, ha kedvök tartotta, szónokolhattak görög nyelven is; a mint hogy szónokolt már előbb Caesar is. — Ide mutat, hogy Quintilián az oktatást a görög nyelv tanításán kívánja kezdetni, olyformán, mint a mi két nyelvű műveltjeink. Ily néptől, ily írótól nyelvújítási elvet, módot mi nem tanulhatunk. A mi időnknek és nemzetünknek oly nyelv szükséges, melyet az összes nép érthessen; mert a mi államunkat, nemzetünket nem néhány száz aristokrata, hanem a nép teszi és tartja fen. Mai napság a társadalmi szabadság, művelődés értelmesebb, tehát az ismeretek minden ága, köz a legalsóbbal is. A tudomány legmagasb eszméi már-már lejutnak a nép körébe; nem zárhatni be előtte annak mélységeit sem. Ez pedig csak a nemzetiesen fejlett nyelv által eszközölhető úgy, hogy tudományt elfajulás, nyelvérzékének megromlása árán ne szerezzen. Ez ránk nézve élet-veszélyes volna. Azért ha elismerjük is a fensőbb műveltség és tudományosság követeléseit egy elvontabb nyelvránt, s a szabad akaratnak némi tért a nyelvfejlesztésben engedni kívánunk is: határozottan valljuk, hogy az írók conventiója által alakított nyelvezet állandó és tartós életü nem lehet, vagy ha e nyelvújítási önkény a nyelvet mélyebben érdekli, pusztító hatást tesz a nemzet szellemére. Csatlakozunk elvben egy természettudós íme szavaihoz; »az emberiség vagy egyes törzsek nyelv-alkotó vagy nyelvképző tevékenysége, mely mondhatni, szent homályba van burkolva és az emberi megfigyelés elől elvonva, oly tisztelő félelmet gerjeszt bennünk, hogy mellőzhetlen szükség nélkül, minden mesterseges és öntudatos vagy szándékos szó-alkotástól eljeddünk mint oly természetellenes műtétől, milyennel valaha az élőlényeken összetételt kísértettek meg s melyeket, mint az emberiség geniusa elleni vétket, szoktunk tekinteni.« (*Akin Ideen zu Reform.* 36. l.). Ide megy ki Müller Miksa véleménye is (*Vorles.* I. 34. l.) »mint nem gondolhatunk vérünk keringése törvényeink megváltoztatására, vagy arra, hogy csak egy ujjnyit is adjunk magasságunkhoz, úgy nem arra, hogy a beszéd törvényeit megváltoztassuk, vagy tetszésünk szerint új

szókat találhassunk fel. — V. ö. *Wackernagel* Ursprung u. Entwicklung der Sprache 53—54 l. — *Schuchardt* Vocalismus d. Vulgärlateins I. 52. l.)

7. §. A magyar nyelv fejlődési iránya.

A nyelv tulajdonainak amaz ösztönszerű érzete, melyről szoltunk, ismeri fel és mondja meg nekünk, mi a magyar nyelv szellemével egyező vagy nem egyező, melyek annak fejlődésében az életrevaló és fattyú vagy korcs hajtások. Ennek vezérlete alatt, szedhetni össze biztosan a nyelv szabályait, szerkeszthetni annak tudományát, mely ismét, ha történelme különböző időszakokra alkalmazva tárgyalatik, feltünteti a nyelvfejlődés saját irányát. Ennek vizsgálata is oly nézetre vezet, mely a nyelvújítás bírálatának kulcsát adja kezünkbe.

Ha a magyar nyelv fejlődése oly irányú, mint az uj-nyugotiaké, akkor ezt azok módja szerint hajlíthatjuk, bővíthetjük, akkor nyelvfejllesztésünk, ha egyszerűen utánoz, nem téved. Ellenkező esetben elfajulás és a szervek benső és lényeges megromlása nélkül nem szabad utánoznunk s minden ponton a nyelvérzék s azon épülő törvényeinket kell, a szóalkotásban, szófűzésben s általában uj alakításainkban leggonoszabban alkalmaznunk.

A magyar nyelvet összehasonlítván az indgermán fajtákkal, kivált pedig az ujakkal, az és emezek közt egy nevezetes különbséget lelünk. Ezek leginkább bensőleg fejlenek s az értemény vagy szó-tartalom mindig erősbödvén, a szó magva kisebb testbe szorúl össze, a szók alaki részei elhullanak. Régibb állapotban a szó magva vagy gyökértagja mellett, alaki vagy viszony-tényező szóelemek nagyobb számmal voltak. Ezek a hangstúly által, mely a lényegesebb tagra nehezkedik, mindinkább vesztették értéküket, terjedtségüket. Ma, legalább a germán nyelvek, az egytagúság felé törekednek s némelyik arra csaknem el is jutott. A végzetek helyét külön álló alakszók, viszonyyszók, segéd-igék s általában szócskák foglalták el. A tö-szótag egy, rideg és hajlíthatatlan lett, melylyel szóösszetételben vagy szerkesztésben és szófűzésben igen könnyű bánni. A magyarban a szó ragok által változik; hajlítás helyett ragok által csinálhatni alakokat. A benső vagy magán-

hangzó-változás csak a szóképzés, tők alkotása körében talál helyet (vesz-visz, lap-lep, jön-jut, foly-fut). Tehát a magyarban a ragok a fődolog, — s ezek önállóak és marandók. Mig ezek amott, idő folytában elhullanak, kivesznek: a mi szavaink mellett egész terjedtségükben megmaradnak; egyenként, mindenféle alakulásban, szám, személy, idő, mód és egyéb viszonyokban felismerhetők és kimutathatók. Csak indulatszói alakokban s gyakori használatban mintegy megkopott alakszókban találhatni nyomát a rövidülésnek: kéne, kén, kék (kellene stb.) dejszen, ejszem (elhiszem), egyem, metszek stb. lám, ném, tom stb., mit az irodalmi nyelv kevésbé vesz tudomásul és alig alkalmaz. A tulajdonnevek soha sem rövidülnek egytaguakká.

Tehát a nyugoti új nyelvekben — némelyek szerint már a régi latinban is — a rövidülési ösztön mutatkozik, mely irányzat és az azt tényező hangsúly uralkodása nálunk épen nem tapasztalható. A nyugoti nemzetek nyelvérzéke ezt szükségli: a rövideget, az érzések, gondolatok tartalmas rövid kifejezését, minél kisebb szótestben, — minek eredménye a fensőbb társalkodás és közlekedő sürgő élet elevenebb beszédfolyama. A gondolkodó, érző ember benső érzelmei, életmozzanatai, indokai, a mi hosszabb ige- és igenévi alakjainkban nyomósabban fejeződnek ki s hiszem, hogy nyelvünket ezért, bölcsészek és költők nem találják megvetendőnek. De a külsővel foglalkozó életben, mely a benső vagy kedély-élet rovására fejlődik és gyarapodik, a bel-élet ama nyomosabb kifejezései mellőzhetőkké lettek. Mintha bensőbb és mélyebb kedély-életre volna hivatva a mi nyelvünket alkotott faj; cselekvőbbre, külsőbbre, közlekedőbbre amazok!

Helyzetünk hozta magával, hogy mi ama különböző, sőt ellenkező fejlődésű nyelvekkel — német, szláv, rumén — szoros érintkezésbe jussunk, tehát nyelvünk, még pedig irodalmi műveltség előtti időkben s a nép körében is, amazok hatása alá jusson. Kiváltképen a legműveltebb nemzetek egyikének, a németnek, tudományossága, irodalma s népélete oly nyelvet hozott közelünkbe, melynek át nem hatni lehetetlen volt. Még a műveletlen nyelv is hat a műveltebbre; annyiival inkább megfordítva. A nyelvművelődés árja ellen-

állhatlanul terjed; mint a súlygyen törvényei szerint a folyótestek. Érezni, bár homályosan, az idegen nyelv jeles és talán nálunk nem levő tulajdonait, szóbőségét, szabatoságát, kifejezési erejét s meg nem szeretni, vagy megszeretve nem utánózni, csaknem lehetetlen, — csaknem, mondhatni, lelki tehetetlenséget tenne fel.

De noha az így volt s az idegen nyelvek hatása nyelvünkben sokképen mutatkozik, s noha a rövidülési hajlam a németben, még a mi európai életünk és érintkezéseink alatt is, erősen haladt tovább (ezóta vesztek ki a hosszas kötszók, némely végzetek, kiveszni indult a már csak tengő jelen-részesülő; ezóta jutott a franczia hatás alá s menekült ki alóla) mindazáltal az erős nemzeti öntudat, a hazai élet szoros határok közt mozgása, megóvta őseinket az idegen szellem és így az idegen nyelvfejlődési irányzat megrontó áthatásától is. Legalább annyit biztosan állíthatunk: nyelvünk, a nagyszámu átvett szók mellett is, ösztönére, szellemére nézve eredetéhez hű maradt. A XVI. XVII. század nagy műveltségű írói, főemberek, főpapok, hittudósok, hadi férfiak bejárták Európa művelt nemzeteit, megismerték a fejlettebb nyelveket és irodalmakat, ismerték kivált a classikai latinságot: nyelvök mégis magyaros volt; szebb, rövidebb kifejezéseket magyartalanul visszaadni nem erőlködtek. Okozhatta ezt a class. latin közvetítő szerepe, mely mintegy elzárta embereink elől az új nyelvek szépségeit, vagy azokról egyedül magára vonta a figyelmet. Okozhatta a nyelv és stíl szépségeire nem érzékeny kebel közönye is, mely csak az eszmékre, tartalomra tekintett, a művészi külsőhöz vonzalma, hajlandósága nem lévén. Elég, hogy *Pázmány* és *Molnár* magyartalanság nélkül irtak, magas műveltségök daczára. Így még a XVIII. század költői és próza-írói is. A költészet ókori remekei s a hasonlíthatlan latin prózák, valamint az újabb kor művei sem vonták annyira, hogy miattok a nemzeti nyelv szellemétől, fejlődése irányától eltérjenek s korcsosulva finomodjanak. Az a fényes franczia rhetorika, vagy szép társalkodási nyelv sem tette embereinket vak utánzókká. Fordítottak s a szépnek szép másolatát adták »a maga nemében«. Mindent kifejezni, egyszerűen lehetetlennek érezték; beérték a lehetővel. A

nyelvujítók sokáig nem gondoltak az erőszakkal rövidítésre. Csak tudományos és társalkodási szokat alkottak, a rövidségre és, modern értelemben, szép színre való tekintet nélkül. Még a nagyérdemű *Baróti* »Magyarság virágai« is, mind magyar földben termett virágot adnak, nem az idegen izlés kedvéért elferdítettek. Sőt maga *Kazinczy* is, alig s csak itt-ott lépi át a határt, megy túlságra a rövidítésben. Mi legalább úgy látjuk s merészen állítjuk, hogy az ő nyelvézéke ép volt és ép maradt legszebb, legművészebb alkotásaiban is.

Csak mások által és utóbb kezdődik a nyelv természete elleni rövidítés. Idegenektől eltanult szók, szólások, beszédfordulatok terjedtségéhez, sőt azoknál sem található rövidséghez szeretik a szokat idomitgatni, metélgetni. A külföldi remekek hangzatát a magyarban visszaadni sőt szépiteni. Tehát valamely idegen nyelv-érzék uralkodik a nemzetin. Nem ismerik el a nyelven főhatalomnak a nép szellemét, a köz-nyelvézéket; nem értik, hogy csak ott kell és szabad rövidíteni, hol oktalan kezelés és ápolatlanság miatt ártalmas hajtasok nőttek. — Nem értik, hogy amaz idegen beszédeknek, — idő folytában ragaiktól mint összekapcsolóiktól megfosztódott szavaikkal, rideg egytagú vagy alig változó töikkel, egészen más ösztön, más szellem felel meg. Amazokon az accentus uralkodik; e miatt szótagaik összevonódnak, magánhangzók elhullanak, végzeteik elpusztulnak, egész szóttest egy középpont, mintegy gócz vagy mag körébe szorul össze. (Geiger: Ursprung u. Entwicklung d. Sprache I. 171). Ott a rag nélkül, mondatban vagy összetételben csatlakozó szokat,összefoglalja a hangsúly, a kiejtés megszokott fegyelve, az a valami, mit megszokásnak, vagy épen a nép és nyelv saját szellemének nevezhetni. Nem látták be, hogy a századok óta udvari, fensőbb társalkodási, tudományos és ügyleti érintkezések ama nyelveit, melyek nagy részben ugyis conventionalis, vertpénzféle szókból állanak, nem érheti utól, egy lényegében népies, érzelmes és szónok-költői alkalmazású, hajlékony de kemény és terjeszkedő nyelv, melynek ereje név és ige-alakjainak sokaságában, plastikai alakjaiban, kifejezéseinek tartalmas hosszóságában, személyi vagy benső és dologi vagy külső sokféle viszonyok soktagú szóttest általi

kifejezéseiben van inkább, mint elvont fogalmakat röviden jelző szókban, apró szók szabad és változatos alkalmazásában. S hogy e nyelv, mely művelődésében épen akkor akadt fenn, midőn az Európában erősebben indult meg és áramlott, a mit egy nevezetes század alatt elmulasztott, azelőtt is csak gyarlón teljesített, húzamos idő alatt, a nemzet géniusának felébredése, teljes megerősödése, az egész nemzetnek az újabb tudományos és művészeti gyarapodás útján egyetemes megindulása sőt előjutása által pótolhatja; csak így lehetvén nyelv-fejlése természetes, tartalmas, egyszersmind nemzeties is *).

De a nyúgoti új nyelvek ama rövidségét, mindenben vagy csak lényegesebben is meghonosítani nálunk, szavainkat azok terjedtségéhez szabni, lehetetlen és alig is kívánatos. A kevással is, mi e tekintetben létre jött, szokásba hozatott, eléggé fontos csonkítást és sérelmet okoztak, elég érzékeny, ha nem veszélyes, metszéseket tettek.

*) A rövidülés amott, és a hosszas szó-alakok fenmaradása nálunk, némely más nyelvekben, egyszerűen faj-különbségre, ellenkező fajbéli ösztönökre mutat, s ezzel talán meg volna fejtve. Feladatunkhoz nem is tartozik fejtegetni, mikép vesztették el ama nyelvek, a szanszkrittól kezdve az angol mai álláspontjáig, alakjaikat, hangzat-teljességekét. És mégis nyelvbölcészeti tekintetből, mely nekünk általán véve igen fontos, megérdemli a megtekintést. A nyelv ősidőkben, így okoskodnak az ind-germán nyelvészek, symbolikus alakokkal, teljes hangzatu végzetekkel, képzőkkel, ragokkal bírt. Az élénkebb képzelmű, kizárólag érzéseiben élő ember, gyönyörködött ezekben, mint gyermek hangjátékaiban, rim-csengéseiben. Utóbb, a mint a nyelv kiválón közlekedési eszközle lett s az értelem mindinkább fejlett, a beszélő főkép a szók lelkére, zómére vagy is a gyökérre helyezte a súlyt vagy nyomatékot; mellékesekké lettek, kivált az egyéni kedély-életnek megfelelő képzők, szó-elemek s így következett el az mit *Grimm* így fejez ki: »minden (?) nyelvben úgy találjuk, hogy a szó testi tökélyére nézve súlyedés, szellemi képződésére nézve emelkedés következik.«-- Ismét: »A nyelv élete teljesen elkülönzött két időszakra válik: történelemelőttire és a nyelv-alakok enyészésének korára; mely utóbbi a történelmi időszak« (*Schleicher*). — Minél közlekedőbb, gondolkozóbb s tevékenyebben élő valamely nemzet, annál inkább elveszti szó-alakjait, annál inkább irányúl fejlése az egytagúság felé. — A német nyelvészek feltétlenül alkalmazták ezen elvet minden nyelvre; úgy tudjuk, hibásan. A mi nyelvünket ezen elv reá-alkalmazása ujitotta meg és

Erőszakkal életre hozták az oly gyököféle szó-elemeket, melyeknek eredetét nem tudhatni, melyek azon időben, melybe a nyelv-vizsgáló ellátni képes, étellel nem bírtak soha, — melyek csak látszó életre erőltetve, mint végtagok nélküli csonka és nyomorék valók, befejezetlen szervezetek gyanánt, vagy rövid ideig tengve elhaltak, vagy ha mégis élnek, az a mindenható kény tartja fen, melylyel ma a divat bír, — mely öl és elevenít. Ilyenek ezek: *éd, telj, lob* stb. melyeket alább nagy számmal mutatunk fel. — Rövidség kedvéért mellőzték a ragokat. A több szó mellett előjöhethetnek, *tól, ből* vagy éppen *t* tárgyragot s általában az u. n. eseteknek megfelelőket, egy helyen szerették kitenni. Mert előttök példányul, az utánzott nyelvek névszóihoz elül egyszer kitett, de minden szóvégzeten változást okozott praepositio, vagy a végzettelen, de sok eset helyett szereplő név-alakok lebegtek. Rövidségi nyereség, az érthetőség rovására. — Kapcsolatokban vagy összetételekben az egészen határozott értelmű s

ferdítette el. — Végre *Humboldt* mély értelmű szavait idézzük: »A nép szelleme nyelvhez való viszonyának egészen másnak kell lennie; míg még ez képződésének első forrongásában van, másnak midőn a már megalakult nyelv csak az élet használatára szolgál. Míg ama korábbi időszakban az elemek, mint csak most származottak, még világosan állanak a lélek előtt, a lélek annak összerakogatása által foglalkozik, gyönyörűséget lel munkálkodása ez eszközének képezgetésében, és semmit elveszni nem enged, a mit érzelmének valamely kifejezendő árnyékla szükségessé tehet. Utóbbi időszakban inkább a megérthetőség célja uralkodik és hat; az elemek értelménye homályosbba lesz s a használat gyakorlat általi megszokása, közönyössé teszi a nyelvalkotmány parányi részleteinek értéke, tehát a hangzatok megóvása iránt. A képzelődésnek azokban való örömét s azon törekvést, hogy a szókat, mint gondolat-jeleket teljes hangesésű szótagokkal kösse össze, az érthetőségre törekvés kényelmes gondatlansága váltja fel s az előbbi alakokat segédigékre és praepositiókra fejt fel. A könnyű megérthetést teszi első feladattá a nyelv egyéb előnyei felett. Mert kétségtelen, hogy ez az elemező eljárás a megérthetést könnyíti, sőt egyes esetekben a határozottságot vagy szabatoságot is fokozza ott, hol az összerakó eljárás nehezebben juthat e célhoz. A nyelvtani segédszók használata aztán, mellőzhetőbbekké teszi a hajlítási alakokat, melyek végre elvesztik fontosságukat a nyelvérzék figyelmétől.« — Lásd e tárgy bővebb fejtegetését *Gerber* id. m. 325. 326. 11. fejez. össze: *Curtius G. Zur Chronologie d. indg. Sprachen.*

mellőzhetetlen viszony- és helyragokat elhagyogatták; nem gondolva meg, hogy a német s más új nyelvben, ragok és végzetek alig levén, a névnek többet kell s többet is lehet jelentenie; az az egy alak, melynél nincs több, sok vagy minden esetnek megfelel. *Schulbuch* jól lehet; de iskola-könyv nem lehet jól, mert a németnek nincs *i*-nek megfelelő képzője, mely igen kevésből áll s mégis igen jelentős és szükséges. *Oxford essays, Newton papers, summer night, winter cloths* stb. jól van; sőt jól az is, ha dativusban álló név tétetik így jelzőül vagy összetételben alkatrészül rag nélkül, a mi nincsen. De roszul van: *vegy* eh. vegyület, *vágy* eh. vágyás stb. továbbá érczvegyíteni, álmjágni, árbecsleni stb. hol a mellett hogy a ragok mellőztetnek, a vonzat is elferdítették. (L. alább 20. §). — Ezenkívül azt is feledték, hogy a német melléknév egyzersmind igehatározó is. Ott lehetséges: *schnellschreiben*, de itt lehetetlen: *gyorsírni* e helyett gyorsan írni.

Soha sem sikerülhet a magyar nyelv szervezetét épségben megtartani és az üzleti nyelv rövidségét, a német és más nyelvek szerint utól-érni; a műszókat ama kedélytelen rövidégű beszéd mód szeszélyeihez képest megalkotni. A magyar tudós és kereskedő pillanatai, tudjuk, igen drágák; de arra érznie kell, hogy egy szótaggal olykor-olykor többet mondjanak, mint az idegenek; tehát a *jav* helyett vagyont, a *lát* helyett látást. — Az pedig ki a külföld újabbkori remekeit fordítja, győződjék meg, hogy azokat saját nyelvünk törvényes alakjaival, tulajdon eszközeivel szükséges utól-érni és visszaadni. Továbbá, hogy ne az angolból fordító németet, vagy viszont, — ne is a latinból fordító németet, hanem inkább a görögből, latinból, németből fordító francziát tenné példányává s inkább lenne fordítása körülíró, de jó magyar és nemesen népszerű, mintsem művészileg rövid, de magyartalan és nyelvrontó. — A nyelv oeconomiáját, erőit, képességeit kell a fordítónak ismerni és alkalmazni. Meggyőződven, hogy mások a különböző nyelvek előnyei, más neműekben e nyelv dúsabb, másokban amazok, hogy itt a sokféle gondolat- és érzés-árnyéklatot kifejező igékkel s nevekkal mondhatunk sokat, amott a rövid szókkal és mondatokkal: gazdálkodni kell, hogy a mit egyben vesz, másban kipótolja. Ehhez valóban művészet, beszédművé-

szet kell, mely tulajdon szinezés-móddal, saját vegyítésű szinekkel tudjon képet írni,— maga arányozta s nem készen kapott darabokból szobrot alkotni, — honunk földén termett, saját színű és növésű virágokból épen oly szép koszorút kötni.

A szláv népek, kivált az orosz irodalma közelebb időkben gyorsan fejlett; s ma már európai értékű íróik és műveik vannak. E művek anyagra s kétségkívül nyelvre nézve is, főkép utánzás által fejlettek. És ezek nyelve, mint hozzá-értők állítják, épen nem erőlködik, eredetiségének veszélyeztetésével rövidíteni a nyugoti nyelvek kedvéért, — melyek pedig példányai. Jele, hogy lassabban, fontoltabban mozognak, óvatosan újitanak, legalább a szó-képzésben, — s nemzeti önérzetök erősebb. Európa újabb eszméit, jót, roszt, átvették fensőbb köreik, de ezek kedvéért íróik nem áldozzák fel nyelvök természetes fejlődési irányát. — Mi pedig a stenographiának megfelelően terjedező stenolaliának (Gerber. i. m) hódolva, nem érkezünk teljes hangzatú szavainkat egészen kimondani, — ezért szóképzésben, szófűzésben csonkítunk és ferdítünk visszatartatlanul.

8. §. A nyelvújítás korlátozásának legелеmibb szabályai:

Ama nagy óvatosság mellett is, melyet fentebbiekben szükségesnek véltünk s ilyennek megbizonyítani igyekeztünk, lehetetlen el nem ismernünk az egyéni és öntudatos nyelvújítás, szó-alkotás jogosságát. A műveltségben előhaladt ember vagy nép nyelve, nem úgy gyarapodik, mint a kisedé, — noha erre is hat néha a környezet, még pedig észrevehetőleg és szándékosan, — annál kevésbbé, mint egy élőfáé, melyhez hibásan hasonlították az emberi beszédet; hanem gyakran úgy, mint egy tanuló ifjúé, ki a tudományos fogalmak és elnevezések egész sorát egyszerre elsajátítani kénytelen.

A nyelvújítás jogosultságát — mondtuk — nyelvünk és irodalmunk története is igazolja. Ha *Erdősi*, bár kicsinyben, megkisértette, — ha *Molnár* és főkép *Gleji*, *Apáczai* és részben *Medgyesi* cselekedték, *Zrinyi*, *Gyöngyösi* szükségelték, — a XVIII. században *Baróti*, *Barczafalvi*, kivált *Kazinczy* egész erővel megindították s utóbb, hogy többet ne említsünk

Széchenyi első fellépését e körben is megjelelte, s későbből is hagyta szó-alkotásainak nyomait (*ön, ildom, üdölelde* stb), e jogot meg nem tagadhatjuk a jelentől és jövőtől sem. De merész kísérletnek kell minden ilyest mondanunk, s az elmondottak nyomain lehetően korlátoznunk, következő igen egyszerű és elemi, de gyakran elvétett nézetek szerint:

1.) *A lehetetlent nem kell akarnunk.* Nagyon szükséges, hogy a nyelvújító saját nemzeti nyelvének szelleméből indulván ki, nem a tudománynak külön, hanem saját nemzetének alkotván szót, teljes lemondással vallja meg, hogy ez és az lehetetlen. A mi a nyelv természete, nyelvérzék és jól felfogott fejlődési irány ellen lenne, semmiféle szépség, czélszerűség tekintetéből ne merjük létrehozni. Lehetetlen például a magyar nyelvet ön-álló, kemény hangzatú, sokszor ismétlődő ragjaitól, mássalhangzóitól úgy megfosztani, megfínomítani, hogy hangzata oly lágygyá váljék, mint az olaszé vagy francziáé. Megelégedhetünk, ha mégis szebb, mint sok északi nyelv. — Lehetetlen úgy rövidíteni, hogy a hangsúlyos nyelvek rövidségét elérni bírja. — Lehetetlen szófűzését úgy fejleszteni, hogy idegen nyelvek mondatainak minden változatban, fordulatban s tartalomra nézve megfeleljen; lehetetlen, hogy a mit szépnek, előnyösnek látnánk, mind valósíthassuk.

2. Még hibásabbak ujtásaink, ha lehetetlenek, egyszerűsmind *szükségtelenek* is. Csak az szükséges, hogy beszédünk, más nyelvű szép vagy remek beszédet, saját eszközeivel, saját izlésünkhöz alkalmazottan, és nyelvérzékünknek kimélésével, hiven adjon vissza. De szükségtelen, hogy szóhangsúly nélküli nyelvünkbe, az újabb hangsúlyos sőt éneklő, talán miéinknek is tetsző beszédből szépítő hangsúlyozást vegyünk által, — hogy teljes hangzatú ragainktól nagyon óvakodjunk, — hogy némely kötőszót, mondatok elején erőltetve felcserélgessünk, — hogy mindenféle mondat-rövidítést idegen nyelvek példái után alkalmazni igyekezzünk, — minden tetsző idegen tropust, magunkéi feláldozásával lefordítsunk.

3. Még a szükséges és lehetséges ujtásokra nézve is mérsékletet ajánlanak, a régi és újabb mesterek: *Horáitz* és *Quintilián*, *Humboldt* és *Grimm*, — mint már láttuk. Minden

jó új szó, — csak azért is, mivel: új, óvakodást kíván. Az ir egy nemzettel áll szemben, s a régiek szerény tartózkodást tanácsoltak a beszélőnek is, annyival inkább az írónak, midőn hazájának érzéseire oly erősen nőtt tulajdonát, a nyelvet alkalmazza, azzal önkénykedik. *Pope* úgy vélekedik, hogy az új szó használatában sem elsőnek sem utolsónak lenni nem tanácsos. A sok új, szándékosan csinált szó pedig, még ha a nyelvtan hideg törvényeivel egyezne is, lassanként kiöli a nemzeti nyelvhez való természetes vonzalmat, melyet utóbb semmi sem pótolhat. Ha alapos az a panasz, melyet nálunk is, a hazai nyelv mellözése, romlása felől hallani, ebben hitünk szerint, nagy része van neologismusunknak.

Különös figyelmet érdemelnek a régebben úgynevezett bölcsészeti, — talán mondhatnám, fensőbb emberiségi — tanulmányok. A régi római irodalom soha sem bírta latin nyelven elnevezni a görög bölcsészet eszméit, : *Plato ideáját*, *Aristoteles entelechiáját*, a *politeiát*, *rhetorikát* s más szám-talant. A francia és angol bölcsészet alig kísértette meg saját nyelvén mondani ki a német philosophiai neologismus szólásait, — noha nem mondhatni, hogy mindkét nemzetnek saját bölcsészeti s bölcsészete nem voltak, sőt azt sem, hogy *Kantot* és *Hegelt* nem tanulták volna. De az idegenek észjárását fő mozzanataiban érteni és ismerni igen, de minden ötle-
letében, abstractiójában eltanulni, azonos szókban kifejezni, nem tudták, nem is akarták. Mert nem is szükséges a saját rendszer felépítéséhez, ugyanazon úton, ugyanazon lépcső-
kön és eszközökkel jutni. — Mit ártott szorosan utánzó eljárás, tanúja a mi bölcsészeti képzettségünk. A tudományos és épen bölcsészeti műszók egyenkénti és szorgoskodó visszaadása, megbilincselte a gondolkodni kezdőt. A német philosophia műszavainak feszessége, utánzatotván a magyarban, képtelen kifejezéseket hozott létre, melyek elijesztették a bölcselkedő jelkét, mely oly érzékeny és szabadon mozgó, mint a költő lelke. E miatt nekünk, saját bölcsészetünk, a legszerényebb értelemben is, nemcsak nem fejlett ki, de fejleni alig is indult. Innen van a fensőbb képzettség hiánya nálunk s a lelketlen utilitarismus uralma, — legalább nagy részben.

A francia nyelv fejlődését kellett volna megismernünk ;

a francia nyelv lassu és szerény újulását, egyszerű világosságát példányul előttünk tartanunk.

9. §. Nyelvújítóink túlcsapongása általában.

De a mi nyelvújításunk merészebb volt, többre terjeszkedett, mint valaha valamely nyelv. Oly eljárasmóddal és eszközökkel élt, melyeket soha műveltebb nyelvre, irodalmi fejlettség korában nem alkalmaztak; a mennyiben erről ismeretünk lehet.

Maga az eljárasmód is visszatetsző és páratlan. Külföldi művelt nemzeteknél egyes nagy elmék alkottak vagy vettek fel új szókat, s ezek is igen keveset, szerényen is, mindig szükségstől kényszerítettve. Nálunk közép-szerű elmetehetiséggel, felületes és encyclopaedicus ismerettel bíró egyesek, testületek, közigazgatási bizottságok, szakszerűen és merész vállalkozással, százakat. Némelyek nagy ügyeskedéssel s bizonyos fitogtatással is. Csaknem minden magyar író egyszersmind szó-csináló volt; mert ki nem tudott volna oly idegen szót, melyre magyar nyelvben, az ő nézete szerint, megfelelő kifejezés nem találtatott. Képeztek szókat kellő ismeret — a nyelv egész anyagának ismerete nélkül, az analogiát kevés és sokszor hibás adatokból gyanítva s a törvényre nem is gondolva, — képeztek versenyezve, néha egy fogalomra többen, sőt egy ember is azon egy dologra több szót, választásra híván fel a nagy közönséget, mi gépies vagy gyári alkotásra mutat, — és arra, hogy a nyelv bővítésére minden eszközt jónak, minden módot lehetségesnek, jogosnak tekintettek.

Sokkal több módot alkalmaztak, mint valahol. Más nyelvek újítói legfelebb:

1. Elavult szókat, vagy rokon nyelvek szavait,
 2. Tájbeszédnek szavait vették a művelt nyelv használatába.
 3. Szokott képzőkkel, szokott és érthető gyökből alkottak.
 4. Meglevő tökből összetétel által képeztek.
- Nálunk e módokhoz járult, hogy

a) Semleges, szónem jellemével nem bíró gyököket tökké tettek.

b) Igegyököket főnevekké tettek.

c) Tőket csináltak idegen vagy magyar szóelemekből a hangzók cserélése s elváltoztatása által.

d) Oly képzőket alkalmaztak, melyeknek eredeti vagy szokásbeli értéke nem világos.

Ilyen alkotásmódok által kétféleképen ártottak. Elsőben, mert a nyelvet kétes értékű és helyességű szók nagy számával árasztották el, melyek egy része félszázad vagy több évtized óta botránkoztatja s aggasztja a komolyan gondolkozó, s tisztább nyelvérzékű honfiakat, kételkedést és meghasonlást tart fenn iskolai és tudományos körökben, zavarja, terheli, gátolja a fensőbb tanintézetek növendégeit, a két nyelvű, de voltakép sok árnyéklatú, zavart és bizonytalan nomenclatúrával, — s végre, mint előre láthatni: a magyar mű-nyelv iránt részvétlenséget, közönyt, hidegséget gerjeszt és alapít meg. Ekkép ugyanazon célzt, melyet el akarnak vala érni, elvétik, sőt veszélyeztetik, s a magyar nyelv tudományos használatra alkalmas voltát teszik kérdésessé. Másik rossz hatása a rohamos újításnak ebből folyik, de nagyobb körben érezhető és veszélyesb. A hibásan alkotott szók, a merészen szerkeztett mondatok vonzó példákat adtak azoknak, kik a nyelven önkénykedni hajlandók, kik annak csupán közlekedési értékét s hivatását ismerik, — kiket nyelvérzék-zavaró viszonyaink közt semmi bensőbb kapocs a nyelvhez nem fűz. A szóalkotásban alig maradt elv vagy törvény megkimélve. A szöfűzésben minden lehetségessé vált, a mit idegen nyelvérzék jónak, szépségnek vél. Így a sok nyelvű érintkezésekben, meggyengült a nyelv természetes szeretete, habozóvá lett a nyelvérzék; nem óvja ennek épségét a megromlástól sem tudományos, az-az iskolai és irodalmi, sem üzleti, sem társadalmi körben semmi. S a baj az által lesz komolyabbá, mert igazat szólva, sem felsőbbjeinknek nemesebb bölcsészeti képzettséget, mely a hazához, nemzetiséghez, eszmékhez erősebben kötné, sem iparosainknak s üzleti embereinknek nemzeties komoly nevelést, maig legalább, nem adtunk.

Mi e bajon segíteni csak annyiban vagyunk hivatva,

hogy nyelvújításunk botlásait jelentékeny példákból kimutassuk. Teszszük ezt, miután elveinket általánosságban előadtuk, a nyelvrendszer főpontjain áttekintve. E végre felteszszük, hogy már van megállapodott s lényegére nézve általában elfogadott nyelvtanunk, — és így vannak nyelvtörvényeink is. Ezek vezérlete mellett fogjuk a szerintünk hibásan alkotott új szólásokat vizsgálni, bírálni. És mivel a nyelv-újítás és annak tévedései, a nyelv minden viszonyára, a nyelvtan minden szakaszára kiterjednek, elsoroljuk nézeteinket a nyelvtan szokott tárgyalási rende szerint. Tehát a hang-alak-képzés-szó-fűzéstani tévedéseket egymás után. — Nem tárgyalhatjuk a nyelvtan minden tételét, mely az újítások által kétségbe vonatott, — nem igazolhatjuk minden elvét; mert ez által egy csaknem teljes nyelvtudományt kellene adnunk, s e dolgozat körén, határain messze túl járnunk. De ott hol kétség foroghat fenn, a nyelvtörténetből, a mennyiben ez alkalmazható, — s a nép nyelvéből igyekezzünk felvilágosító adatokat meríteni, lehető teljességben és elégséggel összeállítani és így tovább részletes tanulmányra s erősb meggyőződés szerzésére újmutatásokat adni. — Végre felteszszük azt is, hogy az igazán, nemzeties beszéd kútfejűl, s a nyelvtan szabályozójául a tiszta magyarsággal beszélő nép gyakorlatát ismerik el olvasóink legalább első sorban; hogy nem oly nyelvet akarunk, a visszaélésektől megtisztítván, kortársainknak tanítani, utódainknak áthagyni, mely a műveltebbek ezreinek, hanem a mely, a művelődésben megindult és szépen előhaladt, nagy részben már irodalmi ismeret-szerzésre is képessé lett nemzet millióinak sajátja legyen, mint ennek ősi édes tulajdona, — mely nyelv e nép lelkében s ennek lelke által éljen és azt éltesse.

I. Hangtani újítások.

10. §. Hangsúly. Hangoztatás.

A beszédhangokon kívül, melyek úgynevezett magán- és mássalhangzókra osztva, betűkkel jeletetnek, van a nyelvnek más hangzati tulajdona is, mely a beszédhez épen oly szorosan tartozik: az mit általában hangoztatásnak, hanglejtésnek nevezünk. E tulajdon csak kevésbé engedi magát

szabályok alá vonatni, s csak hangsúly vagy hangnyomaték neve alatt tárgyalatik; midőn másfelől a hangoztatás dallama vagy dallamossága (melodia) nem csak szabályok alá nem vonatott, de alig is kísérthető meg szabályok alá vonatása. Olyforma dolog ez, mint növényeknél az illat, madaraknál az ének, háziasított állatoknál a szokások, melyek éghajlat és más körülmények miatt sokképen változván, szabatosan alig tárgyalhatók s ismertető jelekül nem nézhetők.

A hangsúly tárgyalhatóbb és tárgyalatott is, a görög nyelvtan íróitól kezdve a legújabb nyelvtudományig, — bár hosszú időn keresztül félszegen vagy zavartan. Annyi igaz, hogy a hangsúlynak a szóhangzattal szoros összeköttetése van, mit a nyelvészek különbözőképen igyekeztek kifejezni, nevezvén azt, hol a szó legszellemibb tulajdonának, hol zenei sajáttságának, s keresvén, hol az illető szótag emeltebb kiejtésében, hol nyomatékos kitüntetésében. A hangsúly különbözőkép fejlődik ki különböző nyelvekben, sőt azon egy nyelvben is, idők folyamában. A régi héberben eredetileg, vagy az ismeretes legrégebbi állapotban, inkább az értelmet követő és mérsékelt volt; csak utóbbi időkben lett éneklővé vagy melódiaivá, változatossá. A régi görögben majd a szótag értékének, a szónemnek megkülönböztetésére, majd a hanglejtés tényezészére szolgált. A latinra nézve nagyon méltó figyelemre *Curtius Gy.* nézete (Corssen ellenében), mely szerint a hangsúly helye változó volt, s a három végső szótagon, helyesebben három rövid vagy fél-idő tartamú szótagon, elül is állhatott, míg a görög verseléssel együtt, a görög nyelv hanglejtésének hatására, a classicai korban megállapodott, s a ma ismeretes törvény nem lett uralkodóvá. A német nyelvben az értelemre nézve legfontosabb tőszótagot jeleli ma is, jelelte némi különbséggel régebben is.

A magyar szó-hangsúlyra nézve, — itt csak erről szó lunk — különböző tapasztalásaink vannak. A székely és részben az erdélyi népnél, talán idegen hatás miatt, a végső szótagra esik; Dunántúl az első tagra hajlandó nehézkedni, mint a végszótagok, például ragok rövidítéséből (ből, ről, től, felől) és némely kimondási sajátyságból gyaníthatni. De sem az említett tájakon, sem kivált az alföldi beszédben, állandó hely-

zett, ugyanazon szótagon fekvő nyomatékokat nem sejtünk, sőt azt tapasztaljuk, hogy szótagi ily hangsúly csak akkor jelentkezik, ha a mondat természete s a különböző szó és szótag kiemelésének szüksége kívánja. Ide megyen ki azon vizsgálatok eredménye, melyeket e tárgyról nyelvtudósaink, főkép *Fogarassy* (M. akad. Értesítőben és N. Szótárban »Hangsúly« szó alatt) közre adtak, melyek *Brassai* és legújabban mások észleléseivel s minden figyelmező józan belátásával megegyeznek.

Tehát a magyar hangsúlynak, leginkább tagadólag kifejezhető meghatározása ez: magyar szó-(szótag) hangsúly, oly értelemben, mint az új indgermán nyelvekben található; nem létezik; sem oly értelemben, hogy mint a szó magvának, értelményének meghatározója állandóan egy szótagon állana, még pedig minden szó-terjedtség daczára és úgy, hogy a szó egész testen uralkodnék s miatta idő folytán a többi szótag részint a kimondásban összevonatnék, részint el is esnék; — sem oly értelemben, mint a latinban és francziában, hogy helyzete a szótest hosszától függve, hátrább vagy előbb mozdulhasson. Tehát sem értelmi, sem melódikus hangsúly; legalább egyik sem az ismert és említett nyelvek módja szerint. Az első a ragozás fogalmából s természetéből folyó ízeltség, önálló és csaknem egyenlő értékű elemekből összetételés, — az utóbbit a nyelvünkben, beszédünkben uralomra nem jutott melódia, dallamosság hiánya okozza. A magyar szó-hangsúly csak a mondat tartalmához képest kiemelendő szónak egy bizonyos szótagán van, ha egy szó emeltetik ki; ha több elemből (rag, igekötő) áll a szó, annak a mondat céljához képest fontosabb tagján. És ez a magyar hangsúly természeténél s már a most adott meghatározásnál fogva sem oly gyakori, nem is oly dallamos vagy éneklő, mint a német bizonyos vidékeken, vagy mint a héber és görög lehettek. Egyszerű hangfelemelésből és nem megnyújtásból áll — így érezzük — s nevezni mernők: egyszerű vagy természetes hangnyomatéknak a talán kifejtettebbekhez és színezőbbekhez képest.

E dolgot egyedül a műveltjeinknél újabb időben tapasztalt hibás hangsúlyozás ellen hozzuk emlékezetbe, s ajánljuk kivált az iskolák figyelmébe. A figyelemre és ellenőrzésre annyival nagyobb szükség van, mert nyilvános és magános

életünk sok oldalú és irányú ferdítő hatásnak van és lesz mindinkább kitéve. Ennek tulajdonítjuk, a tájbeszédi hangoztatás mellett, belőle, felőle, abbóli, arróli, attóli kiejtéseket, melyeken a német hangsúly nyomát sejtjük. Ilyformák a : jóg, kör, Bód, Gédeon, Otrokócsi is. Ilyekben pedig ; akadémia, epidémia stb. az eredeti görög-latin kiejtés helyett a francia-német hangsúlyozást utánozzuk.

Ama dallamos beszélés és hanglejtés ellen, mely »mollisaink« körében divatozni kezd, mely még két-három évtized előtt is ismeretlen volt : nem igen van sem tudománynak sem iskolának hatása. — Az emberi fejlődés az emberi szervezet minden izére kiterjed. Meglehet, hogy a beszéd ilyen hangzatosabbá tétele, színezettebbé válása, a művelődés felsőbb fokát jeleli és szükségképen áll elő. Mint népdalaink egyszerű dallamait mesterkéltőbbek, színezettebbek váltották fel, még a nép ajkain is ; úgy kell talán hangoztatás tekintetében is változatosabbá, melodikusabbá lenni beszédünknek. De mi, a nemzeties jellemet a hangoztatásban is fentartani szükségnek vélvén, jónak láttuk e változtatást is megjelelni és figyelembe ajánlani.†

11. §. Hangváltozások.

Legszokottabb és véleményünk szerint eredeti, legalább régi íróinknál egyedül s a néptől nagyobb részt használt kiejtés-módunkat ismerőnek, kellemetlenül tűnnek fel némely hangváltozások, melyeket nyelvünkben, talán idegen nyelvek hatása, vagy a nyelvújítóktól példányul s kútfőül felvett, de kevésbé nemzeties tájbeszéddek hoztak divatba. Ilyenek :

1. Hangzók rövidítése a szó bensejében, vagy tö-szótagjában : böszu, büs, büjában, ítél, ütál, kísér, ütazik, művész, író, írat és megszámlálhatatlan sok más. Ilyekre legjobb esetben a tájbeszéddek gyakorlata vezette íróinkat ; de nézetem szerint ily rövidítések csak verselésben kivételkép engedhetők ; művelt beszédben nincs helye ez oktan rövidítéseknek s a kétes szótagnak. A néptől nem mindenütt, Tiszántúl, épen nem hallani ezeket sem : böldog, völt, fölt stb.

2. Képzőkben, ragokban és származott szókban : ü, üül, ül, kerüllet, fordület. Mondók, hogy ezeken világosan érez-

hető az idegen hangsúly hatása. Ugy látszik, az ilyenek divatba hozása is költőinknek tulajdonítható: *Horváth Endrének, Vörösmartynak, Czuczornak. Arany J.* »Elveszett alkotmányában« úgy érzem tréfásan fordulnak elő ilyenek, s kivált e sor, melyet az ő tiszta nyelvézéke komolyan nem vehetett: »nagy böszüságául a már aszkóros belü mécsnek.« Még erősebben használja az ilyeket *Fábián G.* Lucretius derék fordításában, hol ilyeket találunk: megjöni, sirás, istentől, áhitat. lesz, életű, végnélküli, — holott: esső, ekképp. — Ilyekkel való visszaélésekre czélozhatott *Toldy*, közelebb valahol mondván, hogy a magyar nyelvből a hosszú *i ú ü* idestova, kivesznek. Ezt érti *Jókai*, midőn tréfásan igéri megbizonyítani, hogy a magyarban hosszú *ú ü i ö* »nem léteznek.« — A könyvnyomdák, úgy látszik, ma már nem is tartják szükségesnek a kétrendbeli, hosszú és rövid ilyféle hangzókat (*u ú, i í, ö ő*) megkülönböztetni, — s nem sokára a kétféle betűket nem is fogják tartani — legtisztább magyarságú városainkban sem.

3. Kevésbbé rontja a népies és jó magyar kiejtést az *ilyen, olyan, mely*, egy *ly*-vel írása, a mi két évtized óta jött divatba, — s szokottá lett nem minden ellenzés nélkül. A *j* magában is kettőzött hangzatnak felel meg, vagy könnyen kettőzötten ejtetik. A latin *eja, hujus, cujus* törvényét tudjuk; ismerünk oly vidéket és egyéneket, kik mondani szeretik: *májja* e h. mája, *szájja* = szája, sőt *sejjem* (selyem) *fájja, csudájja* stb. e h. fája, csudája. — Más mentségét amaz írásmódnak nem ismerem.

4. A szóvégi *on, en, ban, ben* egy *n*-nel írását nyelvtörténeti adataink nyomán is törvényesnek valljuk; de hogy e szótagok, magánhangzók előtt röviden ejtve, szokatlan hangzotatást okoznak, azt minden magyar fül érzi.

5. A hangoztatás és leírás szoros kapcsolatban vannak oly népnél, mely megszokta azt olvasni, a mit leírva lát és úgy írni, a hogy kimond. A hangoztatás magyarosságát sértik a közelebb szokásba jött: *ami, aféle, anyi, enyi, ekép* stb. Itt a kimondás nem tájbeszédtől függő, nem kétséges; a HB-től kezdve maig élő szokás utasít arra, hogy itt az *a* után kettőztetés kell. A most felkapott írásmódot elítélék legjobb-

jaink közül: *Arany*, *Brassai*, *Hunfalvy*. Ez utóbbinak következő szavait (Nyt. Közl. IV. 125.) figyelembe ajánljuk: »hogy a mi nyelvtudományunk készakarva siettesse a magyar kiejtés változását, erre nincs okunk.« — H. természetesen látja, hogy ha *a-kít* irunk, *aból-t*, *aról-t* is írjunk. Ha e leírás divatban megerősödik s általánossá lesz, következni fognak: *ara*, *aról*, *anak*, *aból* stb. Ha nálunk a nyelvérzék általában erős, nyelvfejlésünk zavartalan volna, nem félnénk a leírásnak a kimondással meghasonlásától, tehát a kiejtés megromlásától; így félünk és tiltakozunk. Mert magyar városainkban, más nyelvet alig tudó félművelteinktől, vagy nyelv- és irodalmi komoly képeztetés nélküli embereinktől halljuk már is az *anyi*, *enyi*, *aféle* kiejtéseket s a *jelem* (jellem), *kelem* (kellem) s *zalóna* feléket.

6. Kevéssé tartozik ide s nem is igen fontos, de izetlensége miatt mégis megjelelést érdemel legújabb némely írőinknál jelentkező ama hanyagság, hogy írják: eme emberek, ama állítás stb. Hallhatni ilyet beszédben is. De a z-t lényegesnek tartották régibb nyelvészeink és íróink, — és a hol épen kitehető s már csak szebb hangzatért és hiatus kerülése végett is kiteendő, elhagyni nincsen ok. Tájbeszédi vagy inkább gondatlan kiejtés utánzása, könnyelmű affectálás. Így hagyják el a *sem m*-jét is.

Az itt megrótt és ilyféle sok más rövidítések által, a természettel rövid szótagokat akarták szaporítani és így a nyelvnek mértékes versekre alkalmas voltát gyarapítani, a vontatottabb beszédmódot (»tiszavidéki lomposság«) enyhíteni, vagy épen elenyésztetni. Mert tapasztalták, hogy a művelt nyelvekben oly sok rövid szótag van — a görögben és latinban természettel, a németben és francziában »természet ellen,« az accentus hatalma által, — hogy nekünk a görög-római versalakokhoz szükséges sok rövid szótagot előállítani nehéz dolog. Ez tehát változtatás, jó részben a régi művelt nyelvek kedvéért. Más részben általában a szép hangzat eszméje kívánta, s igazolva volna, ha a szépért a jót szabad volna feláldozni. A »tiszavidéki lomposságot« vagy az eredetien tiszta magyar nép-beszédben a hosszú szótagok aránytalan nagy számát a mi illeti, nincs bebizonyítva, hogy ez a

lomposság »tiszavidéki« volna, sőt igen sok nyom mutat arra, hogy régi nyelvemlékeinkben is hosszú volt az oly szótagok nagyobb része, melyek ma a Tisza vidékein rendszerint hosszsan ejtetnek, s csak némely ily hosszítás jöhetett szokásba talán a templomi szószerkés ünnepiességének utánzására. Ilyek lehetnek: *lészen, téssen, mégyen*, melyeket a nép ma is csak ritkán és ünnepieskedő beszédben mond *); *hallaszt, hallad* (tájbj.) és némely régibb írónál (Gyulai M. Világ Harangja 1685) két lapon négyszer: *tisztelletes*.

Ha netalán tisztelt olvasónk csekélységnek, s mint a beszéd melódiáját is, tetszésre bizandónak véli e dolgot, kérjük tekintse meg és olvassa fel az újabb hangoztatási divat szerént e sorokat:

»A bűnös és bösszüálló emberek sűrű könyei, ämelyeket bücsűjárás közbën üton ütfelen öntenek, nem mindig szívök megindulását, lelkületök javítását vagy javulását, hanem önfejlőséget, äféle széneskedést és bűnös érzületet, könyelműséget jelentenek. Ebbën épën úgy nem leli gyönyörűségét a mënyei atya, mint bármely nagy szavü, de semmi értékü, egyedül is csak szemvakításra számított kísérletekben stb.

*) A IIB-ben találjuk *azchoz* = ahhoz, *munki*: mönnyi (mennyei). Bécsi codexben: *effjik*. Kat. Leg. notariussának *szólla* 1793. megbeszélle-nünk 1449. törliittek (én) 1457. jelennen 1486. 1812. jelessen 1530. alittand 1564. ammit 1587. megtökelle 1610. semmiképen 1804. mezittelen 1913. bizonyítottok (én) 1959. erőssen 1977. megéppejt 2339. éppen 2728. közzü-letek 2795. főpiaccán 2846. kémélletlen 2853. semmi 2887. és eh. is 2950. árrad 2971. Ugyancsak a XV. századból (Nachlese auf dem Felde der Gesch. I. 56). *addom tartozzóval után vassárnap megtartássára visselje*.— Egy 1475-diki oklevélben (Jakab E. Kolozsv. történ. Okl. I. 284.) *közülök, effele, szamlallia, számláltattia, illien, hellien, meresztettien, kiváltképpen, kolcziot* (kulcsot) *megnittani, tölle*. (U. o. 327. l.) *utanna attianknak* stb. Kétségtelen, hogy vólt és van *ën téged és* stb. Vólt *halläja hallanäja láttäl*. De ezekre nézve régi irataink jegytelensége miatt sok kétség forog fen. Például: *hallanáját* hosszú *ä*-val ejt *Mólnár Corp*. Gramm. 196—199 és más munkáiban; hosszúval olvassa *Tinódiból Budai* s má-okból *Szabó K.*; sőt előbb *Toldy* is. Hosszan ejtik ki Göcsejben ma is. Ha különbség van a régi és új nyelv vagy a régi hangoztatás között, az csak tájbeszédi lehet. És az irodalmi nyelvnek választania kell a tájbeszédék közt. Azaz választania kellene, ha már *Pázmány* óta (így mondjuk!) nem választott volna.

Ez nagyobbbrészt könyvnyomdáink jelenkori hangoztatása. A jövő s már a közel jövő többre fog menni. Eredeti színét, illatát — hogy így mondjuk — vesztí el a nyelv, mely az érzésekre legközvetlenebbül hat, s a mi hozzá legerősebben köt.

II. Szóragozás.

12. §. Igeragozás.

E szakaszban egyedül arról szólhatunk: alkottak-e nyelvújítóink új név- és ige-alakokat. Elsőben is kimondhatjuk, hogy új névragot nem vettek fel, tehát új névalakot sem csináltak.

De már az igék ragozása körében, több új alakot találunk, melyek a régiek nyomán, vagy a nyelv tovább fejlesztése folytában alkothatóknak látszottak, gyakorlatba felvételük s nagy részben meg is honosodtak.

Előzőleg meg kell jegyeznünk, hogy a nyelvújítás igealakjainkat nem csak rendbe nem szedte, használatukat szabály alá nem vonta, a régies jó alakokat és felfogást fel nem élesztette: hanem e részben az előbbi és legrégibb gyakorlatot megzavarta és tökéletlenebbé tette. Ennek tárgyalása azonban főkép a szófűzéshez tartozván, itt csak az alakokat a mint voltak, s a mint megváltoztak, soroljuk el.

Az igeragozás egykori alakjai:

Cselekvő ige. Jelentő mód.

Jelen idő: látok

Aligmult (félmult) látok vala, — látok volt (Tinódinál s többnél).

Elbeszélési mult (Aoristus. Hibásan: félmult. Inkább: aligmult) láték.

Igy a régieknél s utóbb *Gyarmathynál*.

Mult: láttam.

Régmult: 1. láték vala, láték volt. 2. láttam vala, láttam volt.

Középkorban, bár hiányosan, így: láttam voltam, láttál voltál, látott volt, láttunk voltunk stb. Ugy látszik a *láltt*-vagy *láltott* alakot igenévnék nézték s ragozták, mint mellette a

segéd-igét is. Még pedig cselekvői jelentménynyel, nem úgy mint ma ilyekben: a mondottam helyen, a kifejtettük érvek, — és *Zrinyinél*: »elhagyták urokat« *relictum ab ipsi dominum suum*

Jövő: 1. a jelen idő: látok. 2. újabb összetett alak: látni fogok.

Parancsoló mód.

Láss, lásd. Utóbbinak *d*-je sokszor elhagyatik, még pedig nem csupán a könnyebb kimondhatás kedvéért, »Engesztelj meg az apostolokat, fordejts hozzánk a martiromokat« (*Ének sz. Máriához*). »Idvezics magadat« (*Pesti*) »Ne rejcs el a te arczádat. Hajcs hozzám a te füledet« (*Veszelin*) »Azt taníts a mit tudsz« (*Apáczai*). —

Foglaló mód.

Jelen idő: lássak.

Aligmult (helyesen: óhajtó jelen) látnék. Egykor hosszabb alakok: látnája, látnájak, — hinnéjek. (Honnéjet = honnét.) Ehhez járul: *ohajtói aligmult*: látnék vala. Így többek közt *Riedlnél*. Régibbek nem ismerik. (V. ö. 24 §. V.)

Mult: láttam legyen. Középkorban csaknem mindezen alak: láttam legyenek, láttál légy, — láttunk legyünk stb. következetesen. Kifejtését most adtuk.

Régenmult (ohajtói mult): láttam volna. Eredetileg úgy mint a többi összetett alak. Székelyeknél így is: »bár elment lenne« — »ha elvitte lenne.« (M. Nyelvész IV 231)

Jövő: látandók. Régibb nyelvészeink is tartják hibásan jelentői jövőnek, — legalább a jelentő mód idői közt számálják el, — tulajdon általános gyakorlatuk ellenére.

Igenevek (részesülők stb.)

Melléknévi: *Jelen*: látó

Mult: látott

Jövő: látandó

} szenvedői értelemmel is.

Igehatározói: látván, látva.

Ragozva: *Jelen*: látóm látód látója stb. Némely igéktől köz szokásban. — *Mult*, csak a régieknél, középkorban, péld: »bűnhödtem igaz vért elárultom« (a ki elárultam. — »Mikor látod Jézust vigyázotta és imádkozotta.« (vigilantem et orantem). — »Urangyala őrizett innen elmenettem, ott lakottam és

ide visszafordultam. «Nem egyezve az illető névvel ragra nézve. Tehát némileg igehatározói alak gyanánt. (Lásd M. y Rendszere).

Ragozva az ige-határozói : *látva* is ; látvám, látvád stb. Régieknél rakvák, maradváik (maradékaik).

Infinitivus.

Jelen : látni. — Tulajdonkép idő-jelentmény nélkül való egyetlenegy infinitiv-alak

Jövő : látandani. *Molnár* nyelvtanában, oly megjegyzéssel, hogy tanácsosabb mellékmondatlalt élni helyette.

Ez alakokra nézve a nyelvújítás következő módosítást hozta divatba — ide értvén az alakjaikra nézve nem változott szenvedő igéket is :

1. A jelennek jövői jelentményét félre ismervén, többnyire az összetett jövővel szeretnek élni, nem annyira magok nyelvújítóink, mint hanyag utódaik. (L. a. szófűzést).

2. A foglalómód jövőjéből az alakok egész sorát fejtették ki ily módon :

látandok — asz — and ; videro

látandék — ál — anda ; visurus eram

látandottam — ál — andott ; visurus fui

látandjak — j — andjon ; visurus sim

látandanék — ál — andana ; visurus essem.

E sora az új alakoknak, könnyen jött létre és mintegy a ragozásban gyönyörködő nyelvérzékből fakadt ki, nyelvművelőink elméjében. Már *Versegby* említi és hibáztatja (»Felelet«). Bővebben kifejtette s némi fentartással és óvakodásra intéssel közli a »M. Ny. Rendszere« s *Fogarasi* M. Nyelv szelleme I. Utóbb elemi tankönyvekbe is foglalták. — Ily alakokat a régi nyelvben legritkábban, a nyelvújítás előttiben épen nem találai. Egyszer a s.-sz.-péteri végzésben, — máskor a *Károlyi* Bibliafordításában és *Gelejinél*. Mindenütt csak ilyek : hozandana, hiendenének, ejendenének, illeténdettem. Utóbb *Dugonics* példabeszédeiben, *Dessewffy* leveleiben és némely másoknál. Legutóbbiaknál igen gyakran.

A »M. Nyelv Rendszere« szükségtelennek tartja. A nyelvtörténet és népszerű-gyakorlata elítéli. Ugy sejtjük, hogy legjobb íróink általában megvetik,

Nem találjuk jónak a »látandús«-t sem. Már elméleti-
leg sem véljük lehetőnek az ige-rag és épen idő-rag (and)
után képzőt tenni. Mert képző csak gyök vagy tő után jöhet,
nem rag után. E kettő külön természetű dolog; a képzett szó
tehát a szó képzője, ragozható; a rag nem képezhető. Ez az
oka, hogy (l. 19. § 8) a ragos nevek után sem szabad mellék
vagy főnévi képzőt tennünk; egy-két eltérés kedvéért sem.
Hallatás, láttatás, láthatás, látódás : jók, mert a név- és ige-képző
után áll. De amaz alaknak gyakorlatilag ellene mond a példa
hiánya, — a mennyiben sehol ilyes elő nem fordul sem régi
íróinknál, sem a népnél. És nincsen is erre szükség. Nincs
külföldi kifejezés, mely megkívántathatta volna, — és nem
tudunk esetet, a melyben az igéből származott név ily idői
megkülönböztetése által a beszéd szabatosága annyit nyerne,
mennyi az így okozott ferdtést igazolná. — Ezért képtelen
Döbrentei s utóbb mások ily alakja is: lewendet, vejendet. »A
bírónak megjelendtén, mindenről nagy szám vejendtén.« (*Lo-
vász* : Nyelvújítás 22. l.)

3. Nem egészen új alakoknak tekinthetjük, a szenvedő
ige kemény hangzatu idő-alakjai helyett divatba jötteket :

látatom — látva vagyok

látattám — látva valék vagy levék

látattam — látva voltam vagy lettem

látatni fogok — látva leszek

látatni fogtam látattam — látva lettem

Könnyű belátni egy tekintetre is, mily különbség van
a két rendbeli kifejezés közt. Az elsőbbek egyszerű ige-alakok,
egy szempontba összefolyó több gondolat- mozzanatot egy
igével fejeznek ki; az utóbbiak két szempontot, két külön
szóban; nem csupán cselekvést, hanem cselekvés utáni vagy
miatti állapotot is. Az elsők egyes igék; emezek egy-egy
mondatviszony (praedicativ. Satzverhältnisz) s többet mon-
danak, legtöbbször, mint akarnak. Némely közbeszédbeli ily
kifejezések daczára is magyartalanok, izetlenek és idegen
összetett igék hatására jöttek divatba (L. 24. §. V. VI.); mert
kétségekivül a görög-latin u. n. körülírt hajtogatásban s kivált
az újnómet alakokban van alapjuk (*Gerber Sprache als
Kunst* I 529. l.)

4. Dicséretes tartózkodással viselte magát nyelvújításunk abban, hogy az infinitivus multját meg nem csinálta, mi pedig az *and-*ből sarjadzott amaz alaksnál sokkal könnyebb és szükségesb lett volna. Nem adtak szánkba ily szót: láttani látódtani. (V. ö. alább 24. §. I). Vajda ugyan ajánlotta volt; verteni vertenem, vertened stb.: de a köz *érzés* ezeket elutasította, megvetette. (U. M. Muzeum 1857. II. 418. *Vörösmarty*. Minden Munkái X. I: 173—176).

5. Csak elvétve s mintegy kevésbé komoly példáit találjuk az infinitiv ilyen ragozásának: látnálak. Elöttem csupán *Geleji* ide tartozó állítása, *Kazinczy*, *Greguss*, *Szász K.* egyes helyei ismereteseek.

6. Épen nem használják sem előbbi, sem újabb íróink, a középkoriaknál oly szép rövidséggel, de tagadhatatlanul nem épen szabatosan előjövő mult részesülöt: elmenettem, vigyázotta, imádkozotta. (l. f.). Ez egyrészt főnévvé lesz: hiszem látomat (látásomat, látatomat), — másrészt igehatározóvá: Jézust látod vigyázotta (-tan). Mint a nép mai beszédében: émedte v. imette (élmedten, élemedten) elvélte vagy vélte (elvéltén). Talán lehet vala alkalmazni a, melléknévi minőségben: »elindulottam (elindulttam) azonnal nagy zivatar jöve rám.« — »Visszaérkezettél elsőben is rokonidat keresd fel.« — »Eltávozotta, örökre elfelejtett minket.« — De az utóbbi helyett a *ván*, *va* alak ajánlkozik, elég szabatosan. Az előbbieket helyébe ugyan ez, nem divatozó személyragaival. Mindenik helyett b., a mult részesülővel testvér ige-főnév ilyekben: álltában elalszik, fektében beszélget. Ennek alkalmazását ritkábbnak találjuk, mint óhajtanók. — Tinódinál nem rosszúl így: »Semmi lón neki kincse oda volta, csak fiától ne leszen vala megválta.«

III. Szóképzés.

13. §. Szóképzés általában.

A nyelv mindenféle szóhiányát, szóképzés által kellett pótolni. Tudjuk, mikor és miképen lett nyelvünk szegénynyé, bőség, szépség és nemzetiesség tekintetében. Oly században, mely erősen tanult, a külföldi és általában mélyebb tudományossággal sokat foglalkozott; de nem a nemzeti életért s

úgy szólván, nem is a nemzeti életben. A nemzet kedély élete eltespedt; művészete, műköltészete, tehát művelt izlése is alig volt. E miatt nem bővült, nem szépült a nyelv; sőt inkább elszegényedett, elerőtlenedett. Sok ideig nem alkottak semmit; csak utánóztak sokat, sokfélét, mohón. E két törekvés pedig: az utánózás és alkotás, megfordított viszonyban állanak.

Az ujitók belátták, magoktól is, a régiek nyomán is, hogyha a szóképzés szükséges: arra a magyar nyelv mások felett alkalmas. E véleményt, melynek indoklására hosszas tárgyalás kívántatnék, itt részletekkel igazolni nem lehetvén, csak az állítjuk, hogy nyelvünk valóban hajtható, képezhető s az újításhoz elegendő anyagot szolgáltatott. Ugyanis van elég tő- vagy gyökszava 1. természeti dolgok, élő és élettelen valók neveihez, 2. összerű cselekvést jelentőkhöz. (L. *Czuczor Akad. Nlv. I. V. Hunfalvy és Budenz magyar és rokon nyelvek szavainak jegyzékeiben Reguly* Vogul hagyományaiban, M. Nyelvészetben és Nytud. közleményekben.

Ha mind azt kiveszszük is a magyar nyelv szótárából, mit idegen nyelvekből vettünk által, marad annyi tiszta gyök, a mennyi más európai nyelvben van, s ha a nyelvújítás előtt ezeknél hátrább és szegényebbek voltunk, azt, mint már *Teleki J.* helyesen jegyezte meg, a szóképzés elhanyagolása okozta.

Nem csekélyebb előnye nyelvünknek az is, hogy a szóképzés módjai számosak és igen természetesek. Így:

a) Vannak rövid és egytagú gyökeink, melyek vagy maig is élnek, vagy természetesen életre hozhatók. (17. §.)

b) Van benső képzésmódunk, a mennyiben a szó hangzójának változása által új tő alakul. (17. §.) E képzés-módot azonban alig használták nyelvújítóink és kevésbé is használható. Mert ez által a szó benső valóját lényegesen változtatnók; önkényesen gyököt csinálnánk, új anyagot teremtenénk s az emberiség gyermeki korába erőltetnők vissza nyelvérzékünket, mi képtelenség.

c) Vannak külső és szabados módjaink a szóalkotáshoz képzők által. Ezekben van nyelvünk gazdagsága, ezek miatt

mondhatjuk azt nagyon képezhetőnek, ezek pótolják ama két előbbi mód korlátozottságát vagy lehetetlenségét.

Alig van oly mássalhangzónk, mely képzőül ne alkalmaztatnék. Talán az egyetlenegy «*f*» az, melyet ily minéműségben nem találhatni. De előfordul *v* könyv, enyv; *b* hasáb; *p* ülep; *m* huzam, folyam; *s* gyors, tors; *zs* törzs; *sz* tapasz, szakasz; *l* bököl, áll; *n* eleven; *d* utód, kisedd; *t* kert, tett; *j* robaj, kaczaj; *g* üreg, sereg; *k* kerek; *r* bokor, csomor. — Ha még ezekhez a) a tisztán magánhangzói képzőket a á e é i ó ő ú ü, — b) ezeknek a mássalhangzókkal párosodását, c) a mássalhangzók egymással és a magánhangzókkal vegyüléseit számba vesszük, s még d) a lágyulhatók változásait nem felejtjük ki: oly nagy sora, oly változatos szín-vegyülete áll előnkbe a képzés külső eszközeinek, hogy nyelvünket ebben, a nyugoti új nyelvekhez képest igen dúsnak kell mondanunk. Ide járulnak még az igéknek, néha saját, másszor a nevekkel közös képzői, majd mint a neveknél, — és az igéktől származott neveknek, viszont a nevektől eredt (denominativ) igéknek, egymás képzői megtartása vagy felvéve által származott, rendkívül számos alakjai.

Még nagyobb figyelmet érdemelnek, a név- és igéképzők benső képzés vagy a jelentmény változatai szempontjából tekintve. Csak az igéket nézve, kifejezhetnek ezek a benső képzés főmozzanatai közül következő főbbeket: a) cselekvést kihatólag viszonytalanul: lát, üt, — b) ugyanazt erősebb hatással viszonytalanul: vágat, törtet, — c) cselekvést más által: vágat, törtet, — d) szenvedést benső okból: törődik, vágódik, — e) ugyanazt némi árnyék különbséggel: indul, javul, — f) feltételes cselekvést: törhet, vághat, — g) gyakori cselekvést: töröget, tördel, tördögél, — h) gyakori cselekvést, aprózás szabatosabb mellékfogalmával: nézlel, szürcsöl. Ha még ezekhez, mint legfőbbekhez, legszabatosabban elhatárolhatókhöz azokat gondoljuk, melyek *α*) a *hat, het, tat, tet* mindenikhez csatolhatásából, — *β*) a többi képzőnek csaknem minden más képzővel párosíthatásából, sőt néha hármasan alkalmazásából előállanak: belátjuk, hogy nyelvünk nem kevésbé gazdag az igék, mint a nevek képzőivel. Nem csoda,

hogy e tulajdonnal már régibb nyelvészeink szerettek foglalkozni s dicsekedni is. *Komáromi* nyelvtanában némely képzések mellőzésevel, s némelyek hibás felvételével 86 igetöt alkot ezen igétől: *ver*. Mellőzi a *verseng* és oda számlálja többszörösen a *verlek* alakot. *Kalmár György* pedig állítja, hogy egy igétől ezer szóalak, és az egész nyelvben egy milliónál több található. E nagyzásokat vagy inkább erőlködések nem tekintvén is fontosnak, igazoltak vehetjük, hogy nyelvünk igetőinek nagy számában oly eszközökkel bir, melyek által az egyszerű külső műveltségű, de belsőképen sokszerűen fejlett szellemi élet mozzanatainak teljesen megfelelni képes, s ott hol az emberi fejlődés legelső mesterei, vezérei: a költő, szónok sőt bölcsész is, érzéseit kifejezni, gondolatait közleni, megkülönböztetve észlelni akar, a magyar nyelv kellő bőséggel szolgáltatja eszközeit. *)

De másfele szók kellettek: műszók, a tudományokhoz, főkép azokhoz, melyek legujabban e név alatt, különösen befoglaltatnak. Ezeket már nem lehetett a nyelv meglevő töiből annak benfejlesztő erejével előállítani. Itt szabatosan rövid s mindig elvont természetű szók kívántattak. Sem körül-írással, sem az eddig szokott s élő képzőkkel nem boldogulhattak. A tudósok ösztöne ellent mondott a *karika*, *küllő*, *kellő-közép* és ilyféle szóknak. Nem lehetett megtartani ama népies neveket, melyek mythicus felfogással adattak valaha a növényeknek és állatoknak; a költészet és szónoklat szép hangzatú, de terjedt és kevésbbé szabatos nyelve nem állhatott meg a tudomány hatalma előtt. — Külső tárgyak, legparányibb terjedtségű, legfinomabb tulajdonokkal bíró elemek, erők megkülönböztetése s elnevezése volt szükséges; állatok, növények, vegyelemek, — erők és viszonyaik, működéseik, törvényeik neve-

*) Mellözve *Erdélyinek*, ide néző, talán kisse túlzó és erőltetett fejtegetéseit, csak *Hunfalvy P.* szavait legyen szabad idéznem: »Van-e nyelv Európában, mely a szellem tárgyalására, tehát a bölcselemre alkalmasabb volna a magyarnál, melyben a szellemi és anyagi tulajdonok oly kitünő jelességben összeolvadvák? S a nyelv nem legerősebb bizonyság-e arra, hogy a természet mire szánta a nemzetet, mely azon beszél?» (Plátó ford. 118. l.)

zetekkel megjelelése. Ennélfogva az emberi tudomány körébe eső egész külső világ tárgyainak, erőinek egyenkénti feljárása, külön-külön vizsgálása, szemlélése, érzékelése s feletők a nyelvérzéknek megszólalásra erőltetése kívántatott; — vagy mivel ez lehető nem volt, — mert az elnevezendő tárgyak legnagyobb része az érzékekre nem hathatott, a külső szemlélés elé nem állíttathatott: neveket kellett alkalmazni, — mások vagy régiek vagy idegenek nézetei után, — felvenni önkényesen vagy az idegen névbe foglalt, vagy másképp feltüntet tulajdont s ahhoz egy szót, melyet aztán rövidítve vagy toldva s vegyítve úgy alakítani, hogy egy vagy más tulajdonáért a tudomány kívánatának megfeleljen s műszóul elfogadtathassék.

Mikép felelt meg ez az eljárás a tudomány feladatának, — egyszersmind hogy fért meg nyelvünk természetével és törvényeivel: azt fogjuk a következőkben bírálva tárgyalni.

14 §. Szóképzés idegen tök átvétele által.

Említettük, hogy a nép saját erején s ismeretes szókincséből is újít. Meggyőződünk erről, ha a népnek kivált játszi és gúnyos új szavait ismerjük, melyeket naponként alkot, s azon erélyét, melylyel minden fontosabb dolgot saját szemlélődése szerint öröklődik megnevezni, — s azt az idegenséget, melylyel minden külföldi s előtte érthetetlennek látszó kifejezés iránt viselkedik. Nagyon igaz, és a magyarul tisztában beszélő nép életének ismeretéből bizonyítható igazság, melyet *Grimm*, szótára előbeszédében mond: »míg életerővel bír valamely nemzet, irtózik az idegen szótól.« S csak miután a szokást a törvény, ezt ismét a divat váltotta fel, s ez meggyöngítette az anyanyelvhez való természetes ragaszkodásunkat, akkor kapunk az idegen szón, még a közélet s érzelmi világunk benső körében is.

Ha tehát egy nemzet nyelvkincsébe más idegentől vennénk át, sajátunk gyanánt használandó szokat, ez valóban nem »képzés,« — hanem átvézés, vagy mint hibásan enyhíteni szokták a kitévelt: szökölcsonzés, — melyről tehát nem úgy fogunk szólni, mint nyelvügyi régibb íróink szoktak,

mint a szóformálás egyik jogos módjáról, hanem mint kikerülhetlen s már szokásba jött dologról.

A magyar nép nyelvébe, már európai élete kezdetétől fogva, vegyültek idegen szók, elemi szükségekre valók, földmívelésre, iparra, keresztyénedéshez tartozók, — melyek egész seregét találhatni ma is a szántóvető és iparos szájában. Nemzetünknek és nyelvünknek annyi idegen fajta nép közt sajátos helyzete volt. Nem fejlődhetett szellemére, beszédére nézve rokon fajok közelében, s hatása által; csak korcsosodva fejlődhetett, hozzá nem való idegen elemek vegyülése által. Nem vehetett át atyafias néptől, könnyen és vérrokonság jogán eltulajdoníthatót; csak olyat, mi természetével alig összeférhető volt s ilyen is maradt. Rá nézve nem élő, hanem holt kifejezésekkel gazdagodott; egészen másképp mint az olasz és francia a latinból, az angol a németből és latinból.

Az ilykép átvett szók aztán, részint kiirthatatlan anyag maradtak a nyelv kincstárában; mert: eke, borona, csoroszlya, gereblye, s száz ilyen helyébe eredetiekről gondoskodni lehetetlen volt; részint a nyelvérzéket vesztegették meg, hibás képzésekre adván példát és előképet, — részint a nyelvújítást akadályozták, tisztítási törekvésében. Mert: pár, pástor, virtus, jus s ilyek elfoglalva tartották a tért s igen nehezen vagy épen nem engedték át.

Régibb tudásaink, kivált a természettudósok, bár az új magyar szók alkotásában, nemcsak bővíteni, hanem tisztítani is kívántak, kénytelenek voltak sok idegen nevet meghagyni. Mert sem a nyelv kincse elemezve nem volt, hogy belőle alkothassanak, — sem magoknak elég finom műérzéke s mérészsége nem lehetett új szók önkényes alkotásához; erős lévén és igenis nemzeties nyelvérzékök. Így hát *Földi* és *Szentgyörgyi* s jó részben *Diószegi* is, — valamint *Kovács Mihály* sok idegen szót meghagytak a számos új magyar szók mellett is.

De a legújabbak s legmerészebbek is sok idegen szót hagytak használatban és sokat vettek fel. Maga a Tud. Műszótár is, mely mintegy befejezné és összesítené a tudom. műnyelvezetet, sokszor esik következetlenségbe, magyarítván itt, meghagyván amott ugyanazon fajta műneveket, Így hogy

Szabó J.-et követve szóljunk, egyhelyt ír: *sóskányt* és *soskánydékot*, más helyt *foghagymány* és *foghagymánydék* helyett: *allílt allíléleget* egy helyt és *ammelidet, ammelint*, máshelyt *kéklenykéket* stb. — Az utóbbiak egy részét kénytelenségből, más részét tévedésből.

Kénytelenségből a vissza nem adhatott vagy ki nem fejezhetettek: bór, seleny, salakovarcz és sok mást. Tévedésből az: ábra, csarnok és csarnak (*hajóz*); pest (kavarpest, langpest, ögnyepest), pereszlény, felböröczöl (— protz —) stb. és számos költői szók: bájos(?), bajnok, borostyán, бүк, család, csata, duska, ecset, gerle, gomoly, kaczer, kalit, karvaly, ke-recsen, kerevet, odor, pagony, varázs, vihar, zegernye stb.

Fentebb (14. §) már tárgyalván e dolgot tüzetesen, most csak rövid tételbe foglaljuk tanácsul adható nézeteinket:

1) közéleti nyelvbe nem volna szabad idegen szót felvenni; a fensőbb társalkodásba időnként mindenfelől bevegülő s abban állandóul maradandó fogalmak neveit is méltán igyekeznek jobb érzésű embereink magyarítani, — vagy bár nem oly szabatosan is, hogy egészen megfelelők legyenek, magyarul ejteni. Az országgyűlési: virement, alineá, budget, finance, contrasignálás és ilyek, mind magyaríthatók. Az öltözké-fajok s részek, bár divattal létező s azzal enyésző dolgok s az étkek és italok neveit, lehetőleg magyar nyelven nevezgette, a tisztázást nagy sikerrel folytatott 40-es évtized.

E tisztázásnak folyója kell, hogy mindenféle idegen nemzettel oly benső, — mondhatnám — családias solidaritásba, egyetemességbe ne jussunk, milyenbe jutni önérző s életre való nemzet nem kívánhat.

2.) A tudományos nyelvezet, nem foglalva bele az elvonatbabb műszókat, magyarrá lehet és tartozik is azzá válni. A honnan botránykozás nélkül nem tekintheti jobban érző olvasó, némely ifjabb írónknak, e részbeli hanyagságát; látván, mily gondatlansággal vegyítgetik a természettudomány, jogtan és némelyek a nyelvészet stílját egészen kikerülhető idegen szókkal. Példákat könnyen találni némely jogtudósok és mások irataiban és az akadémia és természettudományi társulat dolgozataiban. Sőt épen nyelvtisztítással foglalkozóknál is a

magyarúl kitehető: individuum, differentia, equivalens, modern szókat egymásután rövid lélegzet alatt alkalmaztatva.

3.) A tudomány legelvontabb kifejezéseit, mert máskép alig sikerülhet, megtarthatjuk idegen nyelven is. Mert, mint nyelvünk egész állapota tanúsítja, ezek magyarítása nem kisebb veszélylyel jár, mint idegenekül fentartása. De nyelvérzékünknek ezek irányában biztosítani kell, nézetünk szerint az által, hogy az ilyek, ha kikerülhetetlenül ragoztatnak, s leg-egyszerűbb ígéképzőkkel alakíttatnak is; de ne csonkittasának, elvont névképzőkkel tovább ne fejlesztessenek, belőlök új szó ne alkottassék. Így: *kemény* hihetően szláv eredetű szónkból, lehet keményít, keménység stb; de nem szabad volt belőle *kemnye*-t alkotni, sőt *kem*-mé rövidíteni. Ilyen visszaélés van ezek képzésében: *ábra*, *ábrány*, *koczka*, *koczkánd*. Még a bizonyos tudományszak körében csaknem mellőzhetlenné vált tovább-fejlesztés is kellemetlen korcs alakokat szül: *anízssany*, *petrezseny*, *aridany*, és igen sok más *any*, *eny*, és *dék* képzőjük által.

4.) Nem örvendetes dolog s a nyelv előnyére nem válik, ha aztán az átvett idegen szókat magyar hangzathoz idomitjuk s így sajátítjuk el. Tudományos szókra nézve ez a dolog egészen szükségtelen. Csak a nép körébe juthatókra nézve tehetni velők azt, mit utóbb a nép maga tenne. Így tettek a gabblo = *gávör*, schörl = *sala*, scheel = *sel*, *seleny*; *janócz* genetta, *mang* = *mangue*, s igen sok más szóval, melyek azon kellemetlen helyzetbe juttatnak bennünket, hogy az idegen szók meghonosítása általi elferdülést gátolni nem tudjuk, sőt azt magunk eszközöljük. Régibb nyelvtudósaink tanácsolták az ily elferdítést; mi nem ellenezhetjük, de fájlaljuk.

Az idegen szók átvételénél nem sokkal előnyösebb a nyelv anyagára, de sokkal károsabb a nyelv szellemére, rendszerére nézve: az idegen szók szolgai lefordítása. Tehát a szóhangok magyarítása, a jelentmény átvétele. Az anyag nemzeties lesz, a szellem idegen. Ily szókat nem is érthetni az idegen nézlet ismerése, idegen helyzetbe átmenés, idegen légkörbe költözés nélkül. Ilyek sokasága által a nyelv egy másiknak rabszolgájává lesz, — utánzás által rokonná vagy azonossá.

Ily szavak: beruházás=investitio, megdolgozni=bearbeiten, (politikai pártoskodásban), nyárspolgár, férjeny = arzenikum, festvény = tinctura, légy-ott = rendez-vous eh. találkozó stb. valóban nem nyereség. Az alak és szófűzés idegenszerűségét, alább igenis sok alkalmunk lesz feltalálni és megrovogatni.

15. §. Szóképzés avúlt és tájszók használatba
vevése által.

A XVI. század és előbbi idők jó szavainak egész tömegét temette el a XVIII. század lelketlensége, s a XVII. század végével eláradt, elhatalmazott idegen szellem. A hanyagság idegen szóknak ellene állani, a bádjadtság régi jó szókat, keményeket, de a nép lelkéhez forrottakat erőlesen használni, a finomabb s beszínlőbb külföldiek ellenében, a tehetetlenség úgy hangsúlyozni, úgy alkotni szókat, mint önálló nemzeti műveltség öntudata kívánta és okozta volna: már e század végén feltűnik. (l. 4. §). A következő század elején már alig merik használni Molárnak egy százados és Páriz-Pápainak egykorú szavaiból azokat, melyeket a mi öntudatosb és merészebb korunk felélesztani jónak látott, — noha igen sok olyannak mellőzésével, mely a gondos megtartást, s használat végett újra-meg újra átnyomozást valóban megérdemlené. Erre nézve meg kell jegyeznünk azt is, hogy e szók közül sok van, a mely egyedül Erdélyben használtatott, és sok olyan jó szó is, mely a bekövetkezett hanyatlás időszakában a miatt avult el, hogy a nemzeti élet középpontja a sajátlagos Magyarhonba tétetvén át, az irodalom és nyelv művelése más vidékek s más emberek kezeibe került.

Minden egykor használt szót felélesztetni, s csupa hazafiságból használatba venni, nem kívánatos, sőt képtelen dolog volna. A nyelv a nemzet történelme. Változik mint a nemzet szelleme. Minden kor szellemisége, nemcsak főeszméi, hanem gondolkodás- és felfogásmódja, érzéseinek fokai, uralkodó szelleme, erkölce és szellemi jelességei s gyengeségei nyomokat hagynak beszédén, a szóképzésen, a szófűzésen és stilon — ugyanezek tényezik, hogy a nyelv különböző időkben különböző lesz szavaira nézve is. A középkor vallás-egyházi kifejezései [elrejtetés, elme rütete, eredetbűn (Debr. Cod.)

baretra completa, cilicium, zsolosma, veternye és vecsernye stb.] kivált a reformatio hiveinél, alig ismeretesek. A jogtan egykori műnevezetei: bilochus, pristaldus, scultetus s csak a nem régi időkből is: nádor, asztalnok, pohárnok, korlátnok, ítélőmester s ilyek, részint elavultak és a történelem s régiségek szaktanulóinak egyedül érdekesek, részint gyorsan mennek az enyészet felé, oly korban, mely sokat tanul és sokat felejt. A tudományos fejlődésnek (Comte-al szólva) theologiai és metaphysikai időszakában származott tudományos és népies névszók (orvosiak: Sz. Vida-táncz, Sz. Antal-tüze, rontás, iralás, ebag, kelevény stb., növénytaniak: B. Asszony uja, mentája, tetemtoldó, istenfa s igen sok más költői értékű s mythicus származású; a scholast. philosophia régi szólásai, sőt a hegeli dialectica híres abstractióinak megfelelő nevek, a matematika lemmái, axiómái, scholionai, sőt a nyelvtan-accidentiái, figurái, trópusai is) egy egészen más irányú kortól, mindinkább mellőztetve haladnak az életből a régiségtár polczai felé. A feudalis állambeli élet mindig szabadabb demokratia felé fejlődvén, nem sokára feledésbe jutnak a paraszt és nemes, robot és dézma, bitófa és nyakvas, füstpénz, földesúr, jobbágy kifejezések. Emlékezünk a párisi communere, mely az akadémia szótárából a nemes, úr, cseléd, hintó, ujonczozás és több ily szót kitöröltetni rendelte. Igen sok műszóval nem kell ma bajlódunk, melyek kifejezésén Geleji, Apáczai és sok utódaik törték fejüket.

Ilyképen évülnek el a közbeszéd némely szavai is. Olyakká lesznek mint a fák elszáradt s rothadásra jutó levelei. *Verborum vetus interit aetas*. Más okát, röviden szólva, e változásnak adni nem tudjuk, mint a nyelvérzék változását. Más biróját az újra-élesztésnek, mérvét a felélesztendő életrealóságának nem, mint ugyanazt. Ügyelnünk kell:

1.) Hogy idegen nyelvekből vett régi szavainkat ne erőltessük életre, milyen özönnel van. Igy: czimelet vagy csömölet (Zimmet), verfölye (Würfel), venerék=ital, sólya (solea), ábráz, csarnok

2.) Vannak a régi nyelvben izlés nélkül alkotott, s így korunkban életre nem méltó szók, péld. dögönyeg, gedél, vers-törlejtő (versirő), képtörlejtő (képirő), czondollott stb.

3.) Vannak csak tájbeszédekben vagy épen kevesektől használt szók: visszett («vissza»-tól=helyett), enyett (helyett) enyege (enyhe), kagyma, érölen, múlólan, farkallás, koforty, fita.

Hogy jók is vannak, alább (34. §.) fogjuk érinteni. Hogy ezeknek egész sorát visszavették a használatba, nyelvünknek nagy előnyére történt. Hogy fentebbi szempontokra nem ügyelve, némely méltatlanokat is felélesztettek és tenyésztettek, azt már megróttuk. Így nem helyeseljük *Horváth Endre* »Árpád«-jának, noha költőnek többet nézhetni el, — *Jászai* némely értekezésének, *Döbrentei* philol. műveinek archaismusát (33. §). — Nem hisszük, hogy a *Hunfalvynak* tetszett *monnó* újra éledhessen s érdemelje az újra éledést.

Gyarapodott nyelvünk a tájbeszédéből is sok oly szóval, mely annak valódi gazdagodását és szépülését okozta. Így nyertük a hős, sekély, gyér, redő, ravatal és igen sok más szónkat, — nem is említvén a birtoktöbbes 3. sz. ragának *ök, ük-jét*, melyek elsője által hangzatra s alaki szabatosságra nézve nyertünk.

De a tájszókra sincs megtéve minden, minek már eddig megtétetni kellett volna. Az akadémia tájszótára igen kis gyűjtemény, melyet, ha a *M. Nyelvészet*, *Nyt. Közlemények*, *Kriza* „*Vadrózsái*“ s némely más művek pótolta is: özönnel találni ma is azon vidéki s nyilvános népéletben tenyésző szokat, melyekről eddig nyelvészek és nyelvművelők tudomással is alig bírnak.

Ezenkívül ezek felvételében is vigyáznunk kell az előbb említett szempontokra. Némelyek idegen szók: garád, geréb, kabola, kofítál, kotyfol és ezernyi más (*Miklosich*, *Sl. Elemen-te*), s ezekre nézve, örülnünk kell, hogy általán el nem terjedtek; — használatba vételökre gondolni sem szabad. — Mások alnépi idiotismusok hangzat, szószármazás tekintetéből, mint a nyelv elemi fejlődésének jelenségei, érdekesek; de nem művelt beszédbe, hanem a szótárba valóik. Sok közülök egészen gyermekies alkotású, primitív hangjáték, melylyel fensőbb nemű beszéd nem élhet: keteputa, kalafinta, agyabugyál, finak stb.

De a szükségteleneket sem ajánljuk, csupán a beszédnek

egyéni szeszélyhez képest színezése végett. A beszéd színváltoztatossága jeles tulajdon s költőknek méltó törekvése; de bölcsész s valóban tudományos dolgozatok stíljának, nagyon újat mondani akarásból, élénkség szerfölötti erőltetéséből származó tarkázása, nem méltó a mi időnk komolyságához. Nem gondolom azért, hogy *Erdélyi* stíljának az *áholog*, *vadar*, *darvadoz* és ilyek előnyére váljanak. Nem hiszem, hogy *séd* (hegyi patak), *ját* (drusza) életre vagy közkeletre juthassanak.

16. §. Szóképzés puszta gyök töúl vevése által.

A magyar és az árja nyelvek közt egy lényeges különbség van a tők alakulása tekintetében is. Az árják névtői a gyöktől, mindig valamely névmás vagy alaki hangösszeg, mint szóelem toldása által létesülnek; e toldások vagy képzők idővel lekopnak, de történetileg kimutathatók, erélyekben (virtualiter) ma is léteznek. E névmás pótlék s legegyszerűbb képző: *s*, melyen kívül még sok más képző szóelemek, sőt egész szók is vannak, melyek a gyökhöz a tőben oly erősen tapadnak, hogy nélkülök tő nem létezik. Ha az új nyelvekben oly sok egytagú egészen puszta és gyök-kicsinységű szót találunk, az mind a nyelvfejlés legújabb időszakának szülöttje, — s voltaképen az is ritkán puszta gyök; mert bármily egyszerűvé lett képzőnek, avagy csak egy mássalhangzóban is rendesen van ott maradványa. S ha ez nem volna is, az új árja nyelvek szavai tulajdonkép csak konkrét jelentésű képzőkkel alkotnak, csak összetételben tenyésznek; de nem nőnek, nem forradnak, be nem olthatók. — A magyar nyelv tőinek egy része is képzővel áll, és él, — mely hát már csak bizonyos határok közt képezhető tovább és csak bizonyos módok szerint. De van számos olyan is, mely egyszersmind gyök. Önálló tő és primitív állapotban levő gyök. Ébrény, kifejezett nemi jelleggel és szabad mozgással. Ilyek:

egy mássalhangzóval: ég, le, ló, lő, fa, fű, hű, fű, hő, nő, né, ó, új, ér, ár, ir, ör, jó, kö, mű, nyű, ál, ül, él, ép, el, üz, ür, úr, ész.

két mássalhangzóval: láb, lép, lap, lep, áll, vál, tár, tér, fér, fel, var, vár, kár, kar, fél, ful, dúl, kér, sar, tej.

De a gyököknek oly lenge, csaknem minden nyomozást kijátszó finom alkatát, főkép pedig magánhangzóját biztosan megállapítani igen nehéz. Nem könnyű a mássalhangzón végződők vég mássalhangzójának a gyökhöz, vagy valamely egyszerű képző hangzatához tartozását is biztosan meghatározni. Vajon ez: *lép* nem a mozgást jelentő *le, lé, lo*, (lebeg, lohol, löt, stb) legelemibb gyök fejleménye-e *p* képzővel, s így a *lép* gyökül vehető-e? Vagy *rosz, roz, rom, rot, roh* külön gyökök-e vagy egynek változásai. (S ily felvételt látunk *Pott*nál is) Igen nehéz megmondani a mi szöelemzési állapotunk s általában a gyök fogalmának, még legnagyobb külföldi tudósoknál is, oly különböző meghatározása mellett. Ha a gyök fogalmához tartozik oly ingatag jelentéssel, mondhatni, hogy az illető nyelv szókincsének bármely szavához képest is határozatlannal, s az előterjesztések egy sorának csak alapmozzanatával birnia, mint a *li, lé, lo*, tő bir, — s így a gyök, mint egy sejt, alig egyéb, mint egy mozogni sem kezdett életet rejtő elem: úgy két mássalhangzójú sőt néha egy mássalhangzójú gyökeink sem volnának valóban gyökök, hanem olykor már képezmények. A *tár, tér, tá, té; fel a fő, fé* (finn nyelvben: *pää*), *vál a vá, foly, fut, fogy a fú* származottja volna. — De ha a gyököknek némi értelemmel s határozottsággal birni lehet, akkor az utóbbiak s még mások is ilyek gyanánt vehetők. Mert lehetetlennek véljük, hogy az etymológiának jelen állapotában minden magyar szógyököt egytagúnak állítsunk, s ne tartsuk lehetőnek, hogy kéttagú, mondjuk két sőt három mássalhangzójú gyökeink is vannak, — melyekkel talán úgy vagyunk, mint a vegytan volt egykor, elemeknek tekintett, utóbb összetetteknek talált testeivel.

Legyen szabad nekünk a tudomány jelen állapotában gyököknek nevezni az egy családhoz tartozó szótók között legegyszerűbb hangösszeget, melynek bár igen általános, mégis valósággal felfogható s eléggé megállapodott, e mellett igei vagy névi (vagy mindkét) értéke van; — szabad legyen oly névvel nevezni a két tagú olyan szókat is, melyek tovább, némi határozott értemény megtartásával, nem elemezhetők, péld. *esmer, inger, hazud* stb. Ez utóbbiakat azért, mivel noha régi időktől fogva azt szoktuk állítani, hogy a magy. gyök

egy-tagú, mi egyébiránt határozatlan beszéd; nagy különbség lévén az egytagú s két mássalhangzójú és amaz egy mássalhangzójú gyök között, — de bizonynyal sem etymológiánk ma még nem képesít arra, hogy a legelső elemekig biztosan feljuthassunk, sem a legnagyobb nyelvészek és nyomozók (Pott, Etym. Forschungen; Curtius, Grundzüge) példái nem tiltják, hogy ily tartózkodók legyünk, s többek közt, hogy kéttagú gyököket is vehessünk fel. Ilyekkel birnak a sémi nyelvek is s azok egyszerűsítését legalább *Ewald* legujabban is hiú kísérletnek véli.

Az egytagú gyök élő voltának, sőt eme gyökökben az igei és névi minőség vegyületének szembetűnő példáit találni a nép beszédében. A népnél fordul elő: *leb* (székelyeknél: hópára. Nyt. Közl. I. 12.) a szőlő *csáp*-ja (csápoló) *dug*-ig tölti poharát, *csurviz léh*-vel *péh*-vel, (lihegéssel, pihegéssel:) *sebbel lob*-bal (sebesség-lobogás), *lopval* vagy *loppal* (Faludi: nem: lopva + el?) *széle-hossza*, *zsib-vásár*, *éhe*, *dérrel durral* (derczés-durczás, durva) és sok ilyen. Sőt írónál is Pécsi S. szombatos énekeiben: búdos-sal, Faludinál: finny (finyásság) Verseghynél: lejt (lejtés). Megjegyezzük, hogy az ilyek között nagyon meg kell különböztetnünk azokat, melyek mint szójáték vagy hangzati figurák, úgy okoznak rövidülést. A *sebbel-lobbal* vagy *dérrel durral* stb. ily kifejezés oly féle alak, mint az angol *cab* ebből *cabriol*, *mob* ebből *mobile* (alnép) *Sam* ebből Sámuel stb. A közbeszéd itt nem gyököt, a szó magvát kiemelni, hanem csak rövidíteni, játszian, indulatosan rövidíteni akar. S az ily rövidítés tulajdonnevekben, s még némely közhasználatú dolgok neveiben, csak ideiglenes; külön szó-töt nem alkot; önálló és rendes töt csak némelyekben, mint az idézetek közül *cab*- és *mob*-ban. Ilyekben feltalálhatni esetleg a gyököt, de nem biztosan. Tehát néhol a nyelv szellemével egyező szó-alkotás, másutt játszi vagy élczes. Amazokról vehetni példát, emezekről épen nem.

E nézetekhez képest, ha mérsékelnünk kell is egyfelől a kizárólag egytagú gyökökről való, legalább is nagyon merész és korai tantételt, másrésről el kell ismernünk, hogy a szórövidítésben s gyökökélek szótövé felverésében, volt nyelvújítóinknak honnan indulni ki, s miből venni példát és bátorságot.

E miatt nem roszalhatjuk, ha :

1) A régibb nyelvből egytagú s gyöknek egyszerűségével bíró szókat veszik használatba, mint: hő, hú, ár (vizar) fel, al, kül, ör, örs, tér (hely), gyám, véd, lak, szak (szög=zúg helyn.), pót, csin, kegy, vész, hó, év.

2) Midőn az újabb nyelvben csak képzőkkel benőtten élt szókat a legrövidebb és legegyszerűbb alakra vitték viszsza. Így: bős, kény, irány, arány, nász, figyel, fegy.

3) Midőn összetettekből egyik elemet kiválasztva önállóan használták: szikla, pillantás, fűszer, (kőszikla, szempillantás, fűszerszám).

De hibáztak :

a) Midőn melléknévi vagy főnévi képzős szókból a képzőt elhagyván, a magában tiszta és megállapodott értékkel nem bíró gyököt tövé tették: éd, telj, sajón(-levél T. M. Sz.) sáv (sávós vagy sáhos), zöm, lél, össz (népnél: hossz), kér (kéreg), léh, keser, bar (barkör=állatkör. Csill.) bát (báttan: bátorságról való tan) del (delnő) jav (bonum; legújabb jogt.) bet(-eg; ebben: betvegy), bag (bagoly), mács (macskaféle), gég tak(-ony), geny, gép (Göpel?) pir, ék (ékesség) dics, csend, teg (occiput) kov (silicium) kagy (kagyló).

b) Midőn igealakokból, a csak igei értékben ismert gyököket főnevekké tették: láz (Rácز Sámuel, utóbb Gehhardt: érláz), leb (Bug.), lob (Helm.), vágy, terj, óhaj, sóhaj, nyug, lét, dag, ap (ár-ap,) gerj, szenv, táp, alk, porcz, dú (praeda Bug.), tan (Bug. Szóhalm. III. l.), emle, csuk (gyomorcsuk), leb, roh, fém, gyű (név), összetettekben: talpanyú (nyúlt talpú), karnyú, sziklabú, éjröp és a nem ily rövid: eviczk, inger, ténfer, nyikor, (Friv.) és sok más.

c) Igék ilyen megfosztása képzőiktől: ind, honnan: ind-erő, indóház, indok, indelv, moz —moztan, mozderő, fesz —fesz-erő stb., noha ez már *fesz*esben röviden él.

d) Ily igehatározók: *vadonnat* (vadon-na-t) *újdonnat-új* régibb nyelvünkben nem éltek egyedül, — hasonlóan amaz »iker« szókhoz, melyek némelyike összenőtt kettősnek tartható, — hanem társokkal; tehát bajos volt külön választani. Ilyek a XVII. század nyelvében, mondon-mond, kértén-kér, újítón-újít stb. — Az elválasztás következése lett, hogy mel-

léknévi természetet adtak nekik s formájokra alkották: ódon, ódonság, újdon, újdonság stb.

e) Még inkább mikor az összetételből, a részek mivoltának s viszonyának biztos ismerete nélkül az egyiket kiszakították s életre erőltették: emle, isme, ima (im—áld), vakand (vak-ondok), incs (incselkedés).

f) Hasonlóúl, midőn idegeneket rövidítettek: czég (zeiger), géb (gébics), kem (kemény), mir-eny (mirigy), bilcsirta (billeg+pacsirta).

A magyar közbeszédben is, ige- és névtők gyakran ugyanazok (nyom, tér). De hogy minden, vagy tetszés szerint bármely ige névvé, s név igévé tétethetnék, annak nyelvérzékünk erősen ellene mond. Az ősi nyelv-alkotó erőt maguknak venni, a kivételt szabálylyá tenni: egy nyelvben sem merték, még ha az egytagú szókból úgy volna is alkotva, mint a chinai vagy némely merőben raggató nyelvek. Annival inkább, mert kétségtelen, hogy az e czikk elején elsoroltak mellett is, sok oly szónk van, melynek eredeti magyarsága tagadhatatlan, s mégis, képzője elvettétvén, gyökének jelentménye ki nem vehető; részint, mert a szó-szülemelés korába elménket, érzésünket vissza nem erőltethetjük, részint mert a szó, képzőjével úgy összenőtt, jelentményét úgy megosztotta, hogy alig ítélhetni meg, meddig terjed a gyök, és hol kezdődik a képző. Így az ilyekben: itél, utál, ismer, hazud, gyakor, szapora, gyarapod- stb. — Az ilyekből ekkép alkotott szóknak természetes és valódi értelme nincsen, s hogy nyelvújítóink ily szókat szerettek alkotni s tudományos és közéleti kelendőségre juttatni, jele elromlott nyelvérzékőknek, s hogy úgy használták, mint ama példákból látszik és alább kimutatjuk, többek közt nyelvelemzési gyarlóságukat tanúsítja, — mely hiányt nyelvújítóban semmikép sem mentetni ki. Tudjuk, hogy a nyelv nem nyelvészek által gyarapodik. Nyelvújító nyelvészt nem tudunk. De a tudomány vagy költészet embere, ha merész újításhoz fog, tartozik a nyelvésztől, a nyelvelemzés alaptörvényeit eltanulni, sőt a nyelv alap-elemeit jól ismerni. Így kezdett *Kazinczy* is nyelvészettel foglalkozni. Így igazolja *Arany* is külö-

nősebb szavait, vagy tájbeszédi szokásból, vagy nyelvtörténetből.

17. §. Szóképzés új gyökök alkotása által.

Lehetséges-e új szógyököt s ebből új tőt alkotni vagy az emberi beszédszervek által *tényezhető* hangzatokból tetszés szerint új hangösszeget, új fogalom vagy előterjesztés megjelölésére állítani össze: vitás kérdés és eldöntetlen. Utóljára is úgy vélhetni, az fog bebizonyítani, hogy nem lehetetlen; de főkép természeti hangok utánzása, vagy a már szókban meglevő hangzatok módosíthatása által. Elvont fogalmakra, új hangzatot venni fel, csaknem lehetetlen és példátlan. (V. ö. Imre S. *Geleji* 84. 85 l.)

E dolog bővebb kifejtését itt megkísérteni helyünk nem lévén, utasítnunk kell az érdekeltet a természettudósokra, nyelvbölcsekre, kik e kérdést, a korában sok zavart okozott metaphysikai út mellőztével, tapasztalat útján nyomozzák, tárgyalják, s azokra, kik vad népek szóalkotás-módjait vizsgálják. Csak némely nálunk és mindenütt előforduló jelenségekre kívánunk figyelmet fordítani.

Bizonyos, hogy a gyermekek a dolognak, saját előterjesztések s felfogásuk módja szerint, oly elnevezéseket adnak, melyeket sohasem tanultak, melyeket családjuk és a köznyelv szokás nem ismer. Egy gyermek a berzenkedő pulykától megrémülve, azzal értelmezi ijedségét, hogy a pulyka *görölt*. Egy másik a lovat, mely szekér előtt jár, nem tudni mily apperceptio következtében, állandóan *'kukó'*-nak nevezi. Egy iparos a szóújítást gúnyolva, nagy pörölyét *dupónak* kívánja neveztetni. *Beregszászi* említi, hogy egy gyermek a hamvvevést, *ollantani* szóval jeleli. (Az utóbbi már nem gyök, csak töalkotás). Ily eset sok családban sok gyermekre nézve és sok körben sok ember részéről fordulhat elő, mint az u. n gyermek-nyelv is, csaknem minden háznál kissé más szótárral bir.

Bizonyos, hogy a Lugossytól szépen úgy nevezett természet-zenének, nem minden hangnyilatkozatát tette még elnevezései eszközévé és így szókincse tulajdonává az ember. Bizonyos, hogy a természet újabb tárgyai, tüneményei, a tu-

domány, mesterség újabb alkotásai, péld. gépek, érzékelhető sajátágaikkal is újabb meg újabb alkotásokra fognak ösztöni adni; mint kezdetben is, legalább természettudósok szerint, éneklő madarak voltak az embereknek hangadói, vagy legalább beszédhangjainak módosítói. Kétségtelen az is, hogy különböző tájbeszédeinkben a hangutánzó szók oly sokféle változatban mutatkoznak s idegen hatásra oly sokképen szülemlemlenek, hogy a gyökalkotás elemi képességét általánfogva megtagadnunk lehetetlen. *)

Mit tettek e képesség felhasználásával nyelvújítóink?

1) Alkottak természet-utánzó szókat: *hökfurut*, *berz* (electricitas), *kurli* (scolopax); mint a nép: *czubukkol*, *takogvakog*. Német hangzatnak egészen más értelményű szóban szolgálai utánzása: *Jósika* »geröly«-e ebből: Gerölle. Idegen hangzat vonzására: botor (butor), monor (manière), szivar (cigarre), tálcza (tasse), rideg (rigidus), szerény (serenus), elem (elementum).

2.) Ily szók alkotása végett tők értelmét ferdítették *révedez* (rév: van, de más értékű) *mimel* (gör. mimeomai) *hűdés* (vajon a hi-degből-e vagy a »vérhűdés, sérhűdés, sebhűd« lebegett előttök, s a »szélütés« is mellékesen?) *avó aval* (Beizer. Vegytan) *szende* [talán a szenderből (NSz.); vegy a »szent« és szelid is hatott?], *keve* (éji lepe), *fősz* (gypsz), *cseleny* (manganum), *betű* (apex), *érmeczes* (elasticus).

3) A szók alakját s a gyök hang-lényegét változtatták az értelmény meghagyása vagy csak kis mértékű változtatása mellett: *beg* (fülbeg=fülesbagoly. Bug.), *dvrzadt* (hispidus), *höpöröcsös* (pustulatus), *csánk* (gáncsoló; quadrupedum genu), *pamár* (filago), *czigar* (czingár), *nyák* (nyálka), *csék* (exiguus), *csór* (ebből: *töl-csér*! Bug. vagy: cső+orr.)

4) Oly gyököket csináltak, melyek eredetét fel nem foghatni; egyéni önkénnyel: *csór* (cochlea), *czihér* (erdő-szél, cserés), *czók* (stupa), *czókó* (sandale), *damac* (porcus), *dilló* (ineptus), *dimós* (elatus), *báta* (író-ón), *batla* (állatn.), *berve*

*) Ilyet tulajdonít Quintilian a görögöknek, midőn írja: »sonis et effectibus non dubitarunt nomina aptare, non alia libertate quam qua illi primi homines rebus appellationes dederunt.«

bervetlen (véres), *botrog* (tengeri rák), *bődebácsi* (igy; *coccinella* állatn.), *müköcs* (*diachromus*), *möcs* (*paniscus carterokephalus*), *füngy* (idea; növ. n.), *lemsér* (*cabera*), *szontya* (*larentia*), *csély* (*minoa*), *mocsó* (*hyperia*), *liszke* (*asopia*), *fémke* (*adela*), *karcs* (*chilo*), *lenyhér* (*coleophora*), *tacska* (*Golichia*), *csút* (*lipurus*), *boksa* vagy *mile* (*meiler*). (Rovarnevek. Friv.).

Ily sok példát, szóújítóink merészségének s merész ügyeskedésének igazolására hozunk fel.

5. Néha egy gyökelemül szolgáló mássalhangzóból alkotakszót. Ennek jelesb példáját Kazinczy *csány*-utóbb *rénycé*-nél nem hozhatunk fel. Ebben a *csinál*, *csel*-ekszik-ből elvont »cs« utóbb az »erő«-ből elvont »r« szolgált alapúl, — mint a *Bugát* ajánlotta »áh«-ban (étvágy) az *áhitás* oly értelmetlen alaphangja.

6. Nem volt hasznára nyelvünknek az sem, hogy az idegen szókat, melyeket meghagyni, mint már fejtegettük kénytelenség, újból felvett s tévedésből vagy szándékosan tovább képzett alakban alkalmazták s általok a magyar szók kiválásának érzetét akadályozták. Így: *piomozni* (*piom*: mérő-ón, az olasz *piombó*), *sziklaponk* (*bank*), *szelemen* (*népies*; l. Miklosich 756), *tukvány* (u. o. 881), *pest* (u. o. 580) és sok más, miről föntebb emlékeztünk (14. §. 4.).

Új szók alkotásában bensőleg, jelentményre nézve, főszükség az volna, hogy a nyelv szókinestárából vett s törvényesen képzett szó általán, legalább műveltebbeknek érthető képzésmódja átlátható s alkalmazása könnyű lehetne. Egykori nyelvújítóink oly sok hiány és gyarlóságok mellett is, kimélték a közérzést, igazolták eljárásukat a nagyobb közönség előtt. Ezt kívánja a hazafias és nemzeties solidaritás érezte és sok más, épen tudományos érdek is. Ma e kötelességre a szóalkotók nem vigyáznak. Tudósaink újitanak szókat, alkalmaznak a legmerészebben az elődeik által csináltakat; de a közönség, s talán saját lelkiismeretök előtt sem igazolják magokat. Ennélfogva a fent (4. sz.) elszámlált szók nagy részét a nyelvtudomány és köz nyelvérzék elől elvonták s ez által azokat igen rövid életre alkották.

Legjobb módja a szótók alkotásának, ugyancsak benső értéket, jelentményt tekintve, az volna, ha nemzetünk vagy

népünk saját szemlélésének módja szerint képeznék. S e szempontot némelyek nem is mellőzték, sőt meg kell vallanunk, hogy a fentebb (1—4) felhozottak alkotásában is találunk, vagy inkább sejtünk itt-ott saját felfogást, ügyességet, népiességre törekvést. Csak annyira szeszélyesen s *Kazinczy* kívánataiból a harmadiknak és legfőbbnek, az *érthetőség*-nek (Tud. Gyűjt. 1819. XI. 26) mellőzésével ne csinálták volna! *Oxygen*-nek nem szolgai fordítása az *éleny*, és *Oxyd*-nak az *éleg*. Így a grammatikai műszók között: *lejti*, *szökő*, *andalgó*, *toborzó*, ügyes és helyes áttételek. Olyak, mint egykor a nép-nél: ökörszem, fecske, szökcső, — növények közt: morzsatenyér- fáj- virág, s legújabbban is még néhány. Elvont nevek-nél, tudjuk, ezt nem mindenkor tethetni, de a hol tethetni, tenni kell. Ily értelembem mondja *Steinthal*, hogy az újabb szók érthetőbbé sőt érzékelhetőbbé teszik a nyelvet. A purismus ez által ért volna valóban czélt. Hol ezt nem tetheti felő, hogy ott az új szóval keveset használhatunk. Értelmetlen hangcsoport állhat elő oly hangokból, melyek hazaiában is, idegenben is meg vannak, melyek összeállítását, szóvá összerasztását nem a nemzet *geniusa* cselekedte; alig inkább magyar szó, mint nem magyar. — Ily szókhoz és nyelv-hez nam forrad erősen a nemzet szíve, ily szókból álló nyelv használata vagy mellőzése a divat szeszélyétől függ.

18. §. Idegen és gyanús eredetű képzők, *nok*, *nök*, *ancz*, *encz*, *cza*, *cze*, *ár*, *ér*, *na*, *ne*, *nya*, *nye*, *lya*, *lye*.

Tekintélyes férfaink vélekednek úgy, hogy nemzetünk e honba lépte óta egyetlenegy idegen ragot vagy képzőt sem vett volna által; noha szokat vett is. — Könnyen bebizonyíthatni az ellenkezőt. Ragot nem vett által s ujonnan sem alkothattott; ez szükséges alig is volt. A legelemibb viszonyításokra szolgáló, s már a nélkül is elég számos — az árja nyelvek eseteihez és praepositíóihoz képest nagyon is sok — ragot szaporítani s általán a ragozás (ejtegetés, hajtogatás) körében bővíteni a nyelvet nem volt szükséges. Az *and*, *end*, ige-alak volt egy időben gyanúsítva; de ennek magyarságát

könnyű volt nemcsak a legrégibb nyelv emlékekből, hanem az *ód, öd, ad, ed, od, öd*, képzőkből is igazolni.

Nem ily könnyű s nézetünk szerint nem is lehet minden képző szó-elem vagy szótag eredetiségét megbizonyítani. A képzők, mint láttuk, csaknem minden mássalhangzóból s szinte minden magánhangzóval párosodva, alakulnak meg. Kicsiny terjedtségű elemek s a bennök lévő hangzat-öszelet, lehetetlen hogy ne egyezzenek idegen nyelvekkel hasonló elemeivel, péld. *os-ös* nem.-*isch*, lat.-*os-us*-szal, *mány* gör.-*men-os-sza* l *ni* megvan, mint dativus értelményének megfelelő rag a régi indusban, — a kicsinyítő *ka, ke, cza, cze*, igen sok indg. nyelvben. Általában a képzők, a nyelvek érintkezése, egymásra hatása miatt oly sokféleképp változnak, szineződnek, hogy valamely nyelv sajátjait tisztán kiválasztani alig lehetséges. A különfajta nyelvek közössége e pontban nagyon feltehető és feltűnő. Az átvétel közös természeti ösztönök s beszéd-szervek alapján észrevétlenül megtörténik, itt is, mint más alakszókra s hangzatokra, péld. indulatszókra nézve. Így *tat!* a XVI. században már feljegyzett, tájbeszédben talán ma is meglevő szó, *Sándor* I. szerint: *in der That*; a *nincs*, mely akárhogy erőlködünk a szl. *nics, saját* (szvojat), *muszály, dukál* s a minden egyébnél fontosabb *ne* tagadó szócška, mely a legkülönbözőbb eredetű és természetű nyelvekkel közös. Az ilyek átvételére nézve az egyenlő észrevételeknek s beszélési ösztönöknek megfelelő azonos hangzatok természetesen adnak indulatot és alkalmat, — a népek érintkezése csaknem ellenállhatatlan ösztönül szolgál.

Az ily átvett képzők némelyike utóbb, magyar tők mellé tétetvén s az eredeti magyar képzőkkel némi hangzati hasonlóságban és így közösségben lévén, korcs alakokat hoz létre, vagy ha az átvétel csak gyanított, némely képzőinket gyanúsakká teszi. Csaknem az történik a mi nyelvünkben is mi az angolban, mikor német v. celta eredetű tőkhöz latin képzőket adtak, régebben inkább, de mostanság is. Péld. *breakable, bowable, cheapable, eatable, heatable, speakable, teakable*, — *gypsyism, snobbism, truism*, — *starvation* stb.

Világosan idegennek azonban csak oly képzőt tekinthetünk, mely a mellett, hogy maga idegen nyelvből értelmez-

hető, az ismeretes régibb időben, kizárólag idegen tőket képezett s leginkább azokban jött által reánk.

Kéteseknek olyakat, melyek a mellett, hogy magokban is idegen szövelemekkel egyeznek, inkább idegen, mint magyar szókban találhatók.

Az első osztályba teljes biztossággal számíthatjuk a *nok*, *nök*, képzőt. Csupán idegen szókban találjuk a nyelv-újítás előtt: asztalnok (Erdélyben étékfogó), tárnok (u. o. kincstartó) udvarnok, komornok, bajnok (*boj* szl. pugna, Miklosich stb). Eredeti szláv alakjában a magyartalanabb köznépnél: komornyk, bunyk, gornik stb. Mivel azonban *n* és *k* fordulnak elő magyar képzőkben és ragokban is, nehezen mond le róla s csak nem szaporítandónak vallja a Nsz. (V. 5. 146.) noha már előbb *Vörösmarty* (Figyelmező 1837: II. Minden Munkái XI. 159—163.) tótnak és a tótoknak visszaadandónak véli. Nem kedvelli *Bugát* sem (Szóhalmaz. Előszó. XI.) Így *Budenz* (Nyt. Közl. IV. 18.) A »bajnok« szót székelij közbeszédbeli használatából és ilyféle persa képző hasonlításából védi *Fogarassi* (Nyt. Közl. VI. 134.), de sikeretlenül. Mert azt hogy a székelij beszédben előforduló »alkalmatlan« jelentmény, a *bajnok* eredeti jelentményéből nem változhatott, felelődhett vagy enyhülhetett volna, mint száz esetben történt, nem igazolja. A »baj« magyar voltáról nem is szól. Az pedig hogy persában s más indgermán-fajta nyelvekben ily képző van, épen a *nok* magyartalanságát bizonyítja. Azt nem csodáljuk, hogy *Teleki J.* és az akadémiai pályaművek megtűrik, — azt sem, hogy *Szépvári* olasz nyelvtana a *nok*-ból önálló szót csinál, az írónak csekély beszámítása miatt; — de hogy az előbbi titoknok, irnok, gondnok (titkos jegyző: *Szacsvai*-nál; leíró, gondviselő) után újabban tollnok (-vivő), kormánynok, dalnok (dalos), helynök (helytartó), hadnok, javitnok (javító), tétnök, várnok is lettek: az, a régi sok tiltakozás után bámulatos. Az egy két: *álnok*-féle szó nem teheti méltókká az eltérésre amazokat, — sőt van elég ok, mely miatt e képző tovább megtartását vagy legalább továbbtenyésztését tilalmasnak nézzük.

Idegennek vélhetni az *ancz*, *encz*, *ancza*, *encze*, *incza*, *incze* képzőket is. Régibb nyelvünkben ezek is csaknem egye-

dúl idegen szókban fordulnak elő: *katrincza*, *petrencze*, *szelencze*, *medencze*, *vetrecze*, *rakoncza*, (nem ettől rak; Mikl. Sl. Elem. 710. V. ö. Nyt. Közl. VII. 6. l.) Ezek alakjára estek az új *lovancz* (Dugonics), *védencz* (Kisf. K.) *ujonc*, *kegyencz*, *kelevencz*, *elméncz*, *tanonc* (tanuló), *vadonc* (vadóc), *fogonc* (fogó), *hágonc* (parvenu), *hirönc* (örség), *szabadonc*, (libertinus; Erdélyinél: szellengő; tolonc, — és a természettudományi szók: *borzonc* (Vajda), *iganc*, *lovanc*, *szövönc*, *szárnypikkelönc* (Friv.).

Mentségül felhozzuk a mit tudunk. Elegendő indokolás nélkül itéli el a Nyt.Közl. (VI. 22 l.). Igy Miklosich (i. m. 4. l.) épen oly idegennek vélvén, mint a *nok*-ot. De ez fordul elő több szóban a népnél is: *virgonc*, *suhanc*, és a *cza*, *cze*, *acz*, *ecz* képzővel annyira határos, hogy gyanúsna igenis, de feltétlenül idegennek állítani nem mernők. Mert hogy *vadóc*-ről *vadonc*-ra, s *suhanc*-ról *szövönc*-re könnyű átmenni, természetes.

De ha csak gyanús is, elegendő ok, hogy tőle óvakodjunk s kivált a minden hasonlat ellen alkotott: *szárnypikkelönc*-öket ne szaporítsuk.

Hasonlóan gyanúsna kell tartanunk a már igen felkapott, szükségessé tett és ilyennek érzett *ár*, *ér*, képzőt. — *Tleki* és a Nsz. semmi észrevételt nem tesznek ellene. Igy *Beregszászi* (Derivatio 121—123) sem, noha idegen eredetét több szóban észrevéteti. Elitéli a Nyt. Közl. (VI. 22. l.) V. ö. Hnnfalvy: Nyt. Közl. (IV. 98). Erélyesen védi a M. *Sion* egy helyen (II. 968. l.). De az itt felhozott szók közt némelyikben nem képző az *ár*, *ér*, p. *ár*, *vár*, és összetételeikben, továbbá *jár*, *kár*, (Miklos. 406)-*nyár*, *tár*, *bár*, *szár*, *már*, — mások nyilván idegen szók: *komplár*, *kalmár*, *kulcsár*, *pohár*, *számár* mikhez adhatjuk *kolompár*, *kádár*, *bognár*, *hajcsár*, (*haj*t magyar szó is; de megvan idegeneknél is), *kufár*, *tislér*, *henkér*, *ficsér*, (Nsz. nem ismeri); — kétes eredetűek: *foglár*, *boglár*, *Eszlár*, és más helynevek. Régi jó magyar szók: *bogár*, *gyopár*, *füzér*, *buvár*, *sopár* (Moln.) s talán *solymár* *falconarius*, (P. Pápainál, ki mint *Molnár* is, akárhány idegen alkotású szót felvett és természetesen is) — *szülemér* (Nsz. Ballagi) a meglevő (?) *szülemik* tőtől — de az csak egyszer jön elő, a

mennyire tudjuk, s nem tudni vajon nem *szülemés* helyett-e; s még nehány. Nem érthetni ennek eredetét s képzésmódját: *határ* (Nsz. szlávhoz hasonlítja; Miklosich mellőzi); *sugár* *suh-ár*,-*madár*.

Az *ár* képzőt *Bugát* (Szóhalm. s. v. titoknok) *ár* vagy *áru*-ból, vagy *ár*-*áradásból* eredtetni; mit jellemző például kívánunk említeni, — egyszersmind annak igazolásául, mi előbb mondánk, hogy a képzők eredete s lényege felőli zavar okozta a sok tévedést.

A méltán gyanús képzővel, melynek magyarban semmi értékét nem tisztázhatjuk ki, például azt sem, vajon dolgot jelent-e (füzér), vagy cselekvőt (buvár, sugár) s vajon *tündér*, *csapodár*, *suhanczár*, nem idegen alkotásuak-e? nem kellett volna oly szókat alkotni, sem a köz társalkodási nyelvben; tanár (Helm.), titkár, áldozár, tűzér, csilár, vilár, küldér, hit-küldér, (az utóbbiak ellenkezőt tesznek, mint akarnának) — sem a természet-tudományokban igéktől és főnevektől: úszkár (Pethe), emlőr, csacsikár, zúzár, zuzgár, magzúzár, zajgár, hangyár, szövér, lantár, pipár, gyüler, vágcsár, szakállár, ujjhijár (Vajda), bendör, lapcsár, sarkantyár, kagylár, bukdár, karmár, farkröpér, szitkár, csillér, sitár, vetemér, lenyhér, kecsér, gödér, lötér, rejlér (Friv.), kémér (lakmus Vegyt.) takár (takony árja Bug.) és nadár. E két utóbbi egészen más értékűnek vévén ugyanazon képzőt.

Az *árd* képzőt sem tarthatjuk gyanútlanak vagy miután alig egy-két magyar szóban fordul elő, alkalmazhatónak. *Csalárd* magyar szó; de hol vették *szil-árd*, Szemere alkotta szavunknak gyökét, sem a Nsz. (*szil*, magyar gyöktől, de a szlávval is egyezőtől eredtetvén) sem *Bugát* eléggé ki nem deríti s alkotása helyességéről meg nem győz. Ugy vélem a *solid* lebegett szem előtt. Mert *szilaj* éppen ellenkezőt (heves, szelles) jelent, mint *szilárd* jelenteni akar. — Magát az *árd*, képzőt *árad*-tól számaztatni lehetetlen. — Erdélyi *valárd*-ja *Balogh K.*-nál *valár*, nem méltók életre s elterjedésre. *Falárd* a falánk helyett (Ball.) felesleg voltaért is elvetendő.

Az *ár* képző előjön igékben is; és itt nem oly gyanús. Ilyekben: *ígér* (ige?), *dicsér*, *kísér*, bizonynyal magyar s még ezekben is: *szivárog*, *ócsárol*, *sugároz*, *kísér*, *susárol* (B. Szabó

szerént székely szó; és Károli Bibl.). De bár népies, mégis gyanús alakoknak kell mondanunk; nevetkérezni (jobban: — közni), sütkérezni (sütkölödni), kencsérezeni s néhány illet. Ezek szülemlésében van része a németben is korcs *ir-en*-nek, aztán nálunk is: bodnározni, pintérezni, s ilyekben előjön.

Foglár van s ez ha *fog*-tól jó, magyar szó, *boglár* hasonloul; de *ország*lárt alig ha képeztünk volna, ha cancellár, szekretarius s talán, csaplár, komplár, tombár (ostoba; táj-szó, Ball.) folyár (göcs. M.-Nyelvész. II. 411.) és ilyek nem adtak volna, »mintá«t.

Műszók kellettnek főképen állatnevekre, melyek élet, mozgás, tevékenység fogalmát is jeleljék; nem volt eléggé megjelelt, meghatározott s szabatosan feszes a mindennapi igenév képzője; (ó ő, a e,) vagy a melléknév: *os*, *es*. Azért alkalmazták az *új*hijas, lángszines vagy — színű stb. helyett ama szokat. Méltó okon-e? könnyű megítélni. Az eredeti görög-latin műszók rendesen elég hosszasak, kevésbbé mesterkéltek és nem nehézkesek azoknak, a kik a nyelvet értik. A magyar műszók csak félig magyarok, töre nézve; képzőik magyartalanokká tették.

Hangrokonságnál fogva ide teszszük, az előttünk szintén gyanús *ar*, *er*, *or*, képzőt. Van: bokor, bodor, fodor; de ezek gyökeit nem ismerjük, csak erőlködve mondjuk *bog*-tól stb. származóknak. Népnel tájbeszédben mondatik: *fosztor*, mi csak úgy lehet nem-magyar mint pusztor-ék, vándor, komor, lator. Nem kell vala tehát szaporítani a botor (fr. butor), modor (előbb: monor- maniere), túbör (krater), bitor, alor (Ball), dugaroz, lobor (pyramis), sutor (acertherium; suta) hogor (madár), jogar, stb. ily szokat,— annyival inkább, mert a csomor, csongor, csenger, döngöre, bongor, szomor, csutor, csutoros, bútor, zápor, (iker: nem tudjuk mi a képzője) *gömör* és ilyek sem biztosak arra, hogy utánok szokat alkossunk.

Az ily ragokat, kivált cselekvő nevének kifejezésére már azért sem tanácsos alkalmazni, mert nagyrészt összevág-nak a görög, latin s német nyelvek ily képzőivel (ár, ér, or eur, er,) s így nemcsak gyanússá teszik szavainkat, hanem

könnyen használhatott nádparipát adnak nyelvrontó szócsinálóink alá.

Különben ha az *l* és *r* könnyen cserélődhetését belátván, a fentebbiekben itt-ott *l*-et kísértünk az *r* helyébe tenni, aligha némi világosság nem származik az alakok eredetére nézve: sütkérezik lesz: sütkélődzik, nevetgélődzik, füttyölész, dúdolász, stb. *fűzér* lesz *fűzély*, és *fanyar*: *fanyal*. Tehát az *r*-et aligha idegen hangzat kedvéért nem cseréljük fel.

A most tárgyaltak természetes növése az *ora*, vagy csak *ra* képző. Van és volt: kukora, tompora, talán eredeti magyar szók, a *ku* vagy *gu* épen nem kizárólag magyar gyökök- és a *tomp*- hasonlóul gyanús gyöktől. Így szapora (Miklos. 774.), vacsora, kamora, kusztora, szusztora világosan idegen szók. Ezek példájára *Barczafalvi Sz. D.* zongorát *Pethe* szuszorát és gugorát (erdwinde), újabbak ismét hangora (hármónika, Molnárnál: larmonya) szókat hoztak dívatba.

Mint kevéssé használt és így nem sok kárt tett, a Nsz-től is megvetett képzőről nem méltó tovább szólnunk.

Ide jön: *orú*, *örű*. A mogyoró (mogy-, mony-, tojás) szóban képzőnek vévén az *orút*-t mint keserű-gyöngyörűben az *örűt*, — minden ok és etymológiai tájékozottság nélkül képzőt csináltak s lett: *szívörű*, s néhány más. Ellene mond e származtatásnak, bár helyette más nem kevésbbé erőltetett tesz: Nsz. IV. 590. — Még ha a Nádor-Codexben talált, *sokoru*, *kökorű*, a Nsz. szerint *sok-ormút*, *kék-ormút*, jelent is, nehéz felfogni, hogy lehet valami: *sziv-ormú*, és efféle. — A Nsz. nem ismer ily képzőt s ha összevetjük: *monyoró* (monyorú; talán mogyoró és magyaró is;) *sokorú*, *kökorú*, és *gyönyörű*, *szomorú*, *keserű*, *koszorú*, *öszörű*, s több ilyen meglehet mind magyar, de teljesen ki nem fejtett, elemeikben ismeretlen szavainkat: azt kell mondanunk, hogy még sokáig birjuk ezeket kellően átlátni, annál kevésbbé kellett volna belőlök önkényesen elszakasztott valamely tagot képzőül alkalmazni.

A *na-ne* képzővel hasonlóan vagyunk. A vele képzett régibb szók között alig van, melynek magyar eredetét biz-

tosan védhetnök s a képző hangzata, így a hogy új szók mellett találjuk, az indgermán *-en* végzetre emlékeztet. Mint a gépely, zsindey, — a hóhár, sintér, úgy a kolna, márna, csatorna, képződése is idegen, részben igen gyanús. Ujabban bár kevés, mégis alakult néhány: gátna, jégne, kemne, (kemnye!)

Annál inkább alkalmazta nyelvújításunk a kesernyés, pernye (szlávul is), környék, árnyék s ilyfélék nyomán a *nya*, *nye* képzőt, kivált a vegytan és általán a természettudományok körében.

A Nsz. (IV. 878.) eredetére s mivoltára nézve a képzőt fejtegetni alig is meri. Valóban nyelvújítóink vagy inkább szócsináló természettudósaink sem tekintik vala a *nya*, *nye*-t képzőül, ha körülnézhettek volna. A környék, ernyed, varnyú, kesernyés s több más azon gyanúra vezet, hogy itt az *ny* j-vel fajrokon s körül- és keserű-ben nem létezik sem egyik sem másik. Itt az *r* után, mint némely más mássalhangzónál is, oly színező vagy pótló hangzó áll, melynek képzői, tehát értelem változtató ereje épen nincs s mely talán szláv hatásra jött hozzánk be. (*Geleji*, 565. 80. l. R. M. Nyelveml. II. 9. 10. 39. 43.)

Az ilyekben pedig árnyék, szörny, ernyő, ha épen értékesb volna is, nem tudjuk mily értékű képző lehet, — s így alkalmazni nem volt helyes.

De az *any*, *eny* képző megfordított alakját, tehát vele egynek vélt ikertársát bátran felhasználták, — annyival inkább, mert a kocsonya (Bugát Szóhalm. 124.), macsonya s ilyek tőit is magyar eredetűeknek nézték, vagy pedig ilyekké tenni erőlködtek. Így lettek: fehérynye, ögnye (üveg), kemnye, porsonya, lencsénye, tápnya (Balog K.), hengenye, (rovárn.), hengernye, és ilyek; — melyekre nézve ha még az önkény ellen tehetnénk valamit, meg kell jegyeznünk, hogy a képző a *fehérynye* és *hengernye* szókban egészen ellenkező értelemben fordul elő, s hogy az utóbbira szükség nincs is.

A *lya*, *lye*, *la*, *le*, szemlátomást egy eredetűek; de különbözően használtattak. Az előbbieket alig, az utóbbiak igen sok tőnek adtak létet.

A *lya*, *lye*, (ja je?) csak nem mindenütt idegen szóban áll. Így csáklya, gomolya, gödölye, (Miklos. 82—186). Gya-

nithatólag a *pólya*, *gólya* szókbán nem e képző lappang; de a gyököt nem értvén, tekintélyül sem szólálhatnak. A mereglye (göcs. mereklye), csermelye (csermely; csörmő, más jelentésű), imolya (nem templom, hanem fűnév) oly tájbeszédi szók, melyekről nem volt szabad hímet varrnunk, s például »szüreglye«-t alkotnunk. Az ásványtan szavait: zagyla kékle, ragyla, ásla, magla, szádla, kigyla, gyöngyle, varla, köble, s a technikáét vitla-szék, ha meg akarják tartani, hagyjuk meg. De mondjuk ki, hogy csodáljuk a természetrajznak ugyanazon képzővel alkotott egészen más érteményű szavait: *türle*, *vakla*, *sarla*, stb. mint következetlenül alkotottakat. — *Támla* szó oly jó hangzatú, s a miatt úgy meg honosodott, hogy már kiirthatlan. *Számla*, *szemle*, *kémle*, leg-tűrhetőbbek, ha szinte a számlál, szemlél-ből ily főnév nem volt jogosan elvonható; mert nem így van: számlál-l hanem így szám-lál. A *lál* oly igeképző, mint ebben kérlel, foglal, melyekből: kérle és fogla nem alkothatók. De az menti, hogy számoló, szemelő, kémlő helyett vannak. *Nyegle*, a negéd, (neg-éd!)-ből lett. Mi jogon elemezzük így a nem elemezhető szót, nem érthetem. (A Nsz. elemzése rendkívül erőltetett.)

A *ta te* ebben: nyugta, egyszerű s önkényes amputatio műve, mely dologban a disztelenül nőhetett szótagot az organismusnak nem kedvezve, levágtuk, mint ebben: vonta-vontató (Hajóz). Így jártunk: számla, szemle, stb. ilylyel. Így fognak eljöni a megromlott nyelvérzék karjain: kérle, fogla, juta-(lom) irta(irtovány). Az ép nyelvérzékkel bíró ember eleinte (1850 körül) elámulva hallgatta s nézte e szót: nyugta mig aztán magyaros hangzat s rövidség ajánlatára, felcserélte az élő de kissé bozontosabb növési virágot a csinosb papír virágért.

De van *hosszáta* (linea) is. Bizonyosan a poszáta, maláta s effélék rim-visz-hangzataúl.

A *ta te* képzőt sok más hangzat ajánlotta. A *da de* képző, a *ta te* 3. személyrag és igenév, az árjáknál minden nyomon lókerülő *to ta*. És a sok idegen: bonta, maláta, giliszta, palota, esztováta, — néhány gyanús népies: szunyáta, alamuszta, maszuta s még egy-két magyar szó is: előte, fekete, hahota, noha e két utóbbi nem tisztán álló s érthető gyökből alkotva

Amaz első szerént lettek legujabban: főte (kapitel), érzőte (sensorium) és fejőte (fejő hely). Nem egyforma értékben alkalmazva ugyanazon képző. Legalább következetességet kérnénk.

Aggastyán képére alkották a *hadastyán*-t. Tartok tőle hogy borostyán, keresztyén, Sebestyén, és ilyek játszódtatták meg szócsinálóinkat s még talán azt is, ki legelőbb aggastyánt, mely szó Molnárnál nincsen, utóbb pedig egy régi ponyvai mesében (Stilfrid) *akastyán* hegyet irt és mondott. Az *ista* végzetet is így alkalmazzák naponként: deákista, (pista pista pohárista; gyermek- mondóka) s ilyekben. Egykor ajánlták a *királyista* szót is. Jó hogy mindez nem komoly dolog.

Ez: *ács* nem alkothat etymológiánk mai állapotában cselekvő nevét. A szakács, takács, kovács magyarsága nagyon kétes, — a *székácsé* sem bizonyos. A *hajács* (fodrász) nevezet, képzővel nem jól van alkotva. Összetétel lehet, ha nevetséges akar lenni. *Forgács*-ban a *cs=s*, mint számtalanszor péld. *bolsássa* bocsássa, *kedássa*, *csa, innencső* a népnél, *bordács* bordás. Különben faragás-ból lehet inkább, mint forogásból.

Ha fergettyű, kallantyu, sikkantyu, csergettyű, ezekről vannak: fergető, kallantó, sikkantó, úgy *lábtyút* aligha védi meg a *lábító* ellenében a *sarkantyu* és *keztü* tekintélye is.

A »szág« idegen voltát a »ság«, tagadhatatlan magyarsága mellett sem bizonyítja meg *Riedl* (Magy. Gramm. 19 99.) azzal, hogy *ország*-szláv *rusag*. Mert először: *ru* nem *ur* bár a HB-ben *urusag* van is. Másodszor *ur* magyartalanságát a szláv-ból sem bizonyíthatni. Legalább *Miklosich* i. m. »eigentlich bulgarisch«-nak, vagy a magyarból vettnek mondja. Végre a *ság* ép úgy lehetett szág-gá *úrság*-ban vagy *ország*-ban, mint *Riedl* szerént (i. h.) *jószág*-ban.

19. §. Magyar eredetű képzők.

A képzők értelmét, eredetét s velek való alkotás törvényeit kifejteni nem ide tartozik. Annyi igaz, hogy mindezt még eddig csak hiányosan fejtették ki s valódi siker nélkül nyomozták. Ugy látszik, hogy eredetileg kapcsolatban vannak a névképzők az ige-alakok ragaival, hely- és személyragokkal, az *ály,- ély,- aly,- ely,-* az *ál-él,- al-el,- ol-öl,-* ige-képzővel,

az *any*-, *eny*-, *on*-*ön*-nel inkább, mint az *ön* névmással vagy *en* (én) és *any*, (*any-ag*) szó-elemmel, — *asz-esz*-, *az oz öz*-, *az ez* igeképzővel s ez talán a *hoz* névraggal, *ány-ény*-, *vány-vény* az igenévi *ván vén*-nel stb. De elismerem, hogy mindez csak ismeretlent ismeretlenből értelmezés, — más részt oly elvont dolgokkal bibelődés s oly kevéssé gyümölcsöző általánoskodás, mely a képzőknek új szók alkotásában használására igen kevés tanulságot, vagy követhető újjmutatást adhat. Azon nagy változás miatt, melyen a beszéd-hangok és szó-jelentmények idő folytában átmennek s melyen a mieink is, nyelvünk története s tájbeszédeink tanulsága szerint átmenetek, elvontakká, tág értelműekké, szabályok alá alig vonhatókká, az elemzési önkény játékanak tetszés szerénti eszközeivé lesznek, — habár egykor teljes hangzatú s eléggé határozott értelmű szók lehettek is. Egyszersmind a nyelv. alakulásra befolyó különböző tényezők, idegen nyelvek hangzata s azok szerénti észrevétlen idomulás, a minden nyelvben előforduló azonos tényezők összejátszása s elegyedése, oly zavart okoz, melyet a legfüggetlenebbül s legirányosabban fejlett nyelvek képzőire nézve sem volt módjokban, legnagyobb nyomozóknak is, elhárítani. Úgy hogy azt kell mondanunk, hogy csak azon képzőket lehet ma is használat és jelentmény szempontjából biztos törvények szerint bírálni, melyek legközönségesbek s legöszszerűbb jelentésűek. *)

*) E csodás színvegyületű szóképzési alakok zavarában nem könnyű tisztán látni és különböztetni. A szövegben foglaltakhoz még, kérdésbe tesszük: nem utánoztuk-e a török *di* képzőt ilyekben: *oktondi*, *bonfordi*, *ebhendi*, *pökhendi*, sőt ilyekben is: *bujódsi*, *igazándi* (csak úgy mint másokat ily tréfásokban: kutyánszki, labánszki és igen sok korcsnévben: Kutyesics, Töröcsik, Májerszky, Májercsák, Meinerics stb.), — a *dzi*-t ilyekben: kapzsi, szopcsi, — az átvett *kalpak*, *csanak* végzetét ezekben: futak, finak, noha az *ajak*, *étek*, *fark*, *sark* régi szókban is találhatók; — a *dár*-t ilyekben: *szerdár*, *defterdár*, alkotván: csapodár, csufondáros, — ugyanez a képző nem hatott-e olyak szülemlésére, milyeket az *dr*, *lár*, képzőjük között előbb mi is elszámoltunk? Nem lehetetlen, csak úgy mint a *něj*-nek Dunántúl superlativus képzésére történt felvételése, világosan szláv hatásra (Nytud. Közl. II. 168.). — És gondoljuk el azt a szeszélyes játékot, melyet népünk beszéde a gyökkel vagy tövel úz, hozzájok raggatván a legkülönbélebb s kézzelfoghatólag idegen képzőket is.

Helyesen tesznek hát a nyelvészek különbséget általában is az érthetőbb, szabatosb és így ujtásban használhatóbb s az ellenkező képzők között. (V. ö. Grimm Grammatik II. 396. és Heyse Ausführliches Lehrbuch der deutsch. Sprache, Hannover 1838. I. 394.) Előbbi így szól: »az élőképzésű szókban gyök és képző külön szemügyre vehetők, érezhetők; a hasonló képezmények nagy számából az érteményre biztosan vonhatni következtetést. Homályos származásokban (képzésekben), a gyök és hozzá tapadt képző együttes benyomást tesznek és az alakok vagy szó részek (gyök és képző) után sincsenek a fogalmak jól elkülönödve. Például ha *muot* animus *muoh-ad*-ból eredvén, szétválasztatik is; nehéz lesz kimutatni, mit jelent tulajdonképen az *ad* s mikép módosítja a gyököt.« — Helyesen ajánlják nálunk is többen például *Versegghy* is (Mesterszókönyv XIV.) nyelvújításban a képzőkre nézve elvül: »a homályos és érthetetlen képzőket szorgalmatossan el kell kerülnünk.« — V. ö. *Bitnicz*, M. Nyelvtan (19. 48. 60. l.)

De a nyelvújítás épen a legkevésbé szabatosakat s értelmesekeket alkalmazta, — tehát a legelvontabbakat; azon egyszerű okból, mert elvont, többnyire tudományos kifejezésre lévén szükség, az érteményt leginkább a tövel, a szó lényegével fejezte ki, a képzőt egyszerűen a szó berekesztéséül, az értemény mozzanatainak nem annyira jelvi és természetes, mint egyezésszerű megjelöléséül, a magában értékes ércznek mintegy megbélyegzéséül alkalmazta. Innen a különbözés a képzők alkalmazása, azok eredetének, jelentményének mivolta felől a különböző idők és egyének, avagy csak például *Bugát* és *Czuczor* között is. Csak így lehetett a tudomány nyelve oly bő, oly szabatos (?) oly feszes, sőt oly egyezésszerű, melyet óhajtottak, melyet a mi nyelvújítóinknak idegen tudományos művek által kiképzett nyelvérzéke kívánt és szükségel.

Igy: csal, csel, csaló, csalfa, csalárd, csalafinta, cselefindi; sűg, sűsog, sűttog, sűgdos, sűsáról (Károli Bibl.) sűttobákol; mocskond, (Medgy.), pocskond, pocskondiáz, — ily: futkos, futkároz, tud, tudakol, tudokál, tudákos, tudalékos, iszákos, iszogat, iddogál, iszkurál, hajt, hajkász, hajkorász, hí, hívácsol. Az ilyek mellett: iszák, eszenyák, nyivákol, szipákol, bernyákol (Nsz.) bukákol (u. o.) fonák: állóák-ot, a Nsz. a tóban gyakran előforduló képzőnek vallja.

Csak így lett az irodalmi nyelv is oly széppé, melyet a világ-polgáris műizlés s classicismus kedvelt,

De mi az ily képzőkkel alkotott új szavaink bírálatában lehetőleg tartózkodók és óvatosak leszünk, — a fentebbi leg-súlyosb ok mellett azért is, mivel itt már félszázados gyakor-lat által meghonosított szókkal és így megváltozhatatlan »tény hatalmával« állunk szemközt, mely helyzetben a meg-levők egy részét megsemmisíteni lehetetlen, — s csak a jövőre nézve adhatunk tanácsokat.

Nevezeteseb képzőink :

1. *ály-ély*. Képez régibb nyelvünkben : igékből az *ás és*-nél elvontabb, a cselekvésnek okát vagy eredményét elvon-tan megjelölő főnevet : akadály (akadás oka), osztály (osztás eredménye), dagály (dag), veszély, aszály, szegély (szeg-); — főnevekből terjedtebb és elvontabb értelmű más főnevet : sze-mély (szép személyű ember s persona), lapály (lapos hely), homály (gyöke nem világos). — Általán fogva a legkevésbbé meghatározható értelmű képzőkhöz tartozik. Csak elvontsága tűnik fel s csak oly értelmű szók képzésére alkalmazható, melyekben kiválóan a tők határozzák meg a jelentményt. Így nem roszalhatók, a mennyiben szükségesek : kedély, erély, szabály, viszály, engedély stb. De mondjuk, a mennyiben szük-ségesek ; mert *emély* emelkedetség, *hevély* hév, *ünnepély* ün-neplés helyébe, alig volt szükséges, — *lakályt* a német wohn-haft utánzása nem teszi igazolttá, sem *egélyt* nem javallhatni a *vallás*, tökéletlen de nagyon megszokott szó ellenében ; — valamint : *imály* imádás, *merevény*, *meredély*, meredek, *nehély* neheztelés, *nyerély* nyelés, *kimély* kimélet, s más ilyeket. Álat-nevek pedig : talpály, sarkály, ganály, tarkály stb. melyek-nek élő valót kellene kifejezni, a *sírály* s az ismeretlen erede-tű *harkály* miatt is aligha mondhatók helyeseknek.

2. Az *aly ely*, képzőt *Czuczor* igétől eredettnek tartja : szipoly, csermely, bököly, bögöly. Több idegen szóban is for-dul elő : gerely, gerendely. Meghonosodtak : kétély, légely s még néhány. Amaz első *Eötvös* Kartausiájából.

3. *any, eny*. *Bugát* szerint »formativum elementorum chemicorum omnium. « Főkép az *arany* úgy vélt »*any*« kép-zője s az *anya* és *anyag* fogalma s alapjelentménye ajánlotta.

A vegyelemek és vegyületek csakugyan ily képzőjű szókkal neveztettek el: éleny, légeny, köneny, iblany, halvany, hamany faggyany, hajany, vajany, húsany, tojásany, olajany, vérjegeny és iblany, »vox post graecum vocabulum *ion*, *ibola* significans facta« (Bugat Szóhalm). Mily merészen alkotvák ezek, a görög eredeti nevekhez képest, mily csonkán fejezik ki a mit akarnak, s mily önkény kellett ahhoz, hogy a nép nyelvéből elszakaszkodott tudós, ily feszes és magokban érthetetlen, képzőik által sem világosított szók sorát tolja ránk, nem szükséges magyaráznunk.

Kiirtani nem kívánjuk. Ki fogja ezeket irtani az az osztály, mely alkotta, miután általok a tudományos irodalom nyelve elferdítettett.

Ily végzetű szók még: úszony, mozgony és mozdony, rákony; törköny (rovárn.), faony (lignon) és jóny (bon).

4. ány, ény, vány, vény, mány, mény. Az előbbieket a most tárgyalttal rokon esetekben is használtattak. Elvontabb értelműek emezeknél, melyeket a részesülői alak, a rokon nyelvekben is feltalálható *ma* (gy. mi?) képző, érthetőbbé tesznek.

Az előbbieket (ány, ény,) régibb nyelvünk csak ilyekben használta: arány, irány, növény, remény, utóbb ilyekben: lény, tény, (Toldy: tevény), erény, igény. Majd: idény (saison), vezeklény (v. hely) s állatnevekben is: ugrány (Földi), váltózány, fordány (Margó), külény (Friv), tarány, szaporány, zomány (zománczos), ékény (ékes). Friv. termelény (Konek), szabány (typus. Margó; előbb jelleg, mi nála: character). Nagyon kételkedünk az ily állatnevek s még inkább a helynevek (vezeklény) helyességén, s megjegyezzük, hogy a tulajdonnevek egy része épen nem *ány* képzővel áll: Abrány lehet Ábrahám-, Bogdány, Bogdanus-, Bekény, Benedictusból. Élő való nevének jelelésére egykor azért vették elő a képzőt, hogy újitóink ezt az »én« személy-névmásból származtatták, mi fentebbiek szerint lehetetlen, s mit korunk már csak észszerűtlen merészségeért is megró, vagy legalább elutasít.

Hol vette Fazekas *tátorján*-ját? hihetően a *bojtorján*-ból, melynek alkatát nem ismerjük, s a *burján*-ból (szl. buren)

melynek nem magyar képzőjét használták fel a *nyakorjában*. Ilyet gyaníthatni a Czuczornál (NSz. V. 142) előforduló: surján, turján, toporján-ról is. — Foszlány régebben (Moln. P. Pápai) fosztán; ujjatlan ruha. Már *Gyöngyösi* I. foszlányt ír. (L. N. Szótár). A *foszlik*-től származása, példátlan.

Vány, vény, származása igétől s épen a határozói ige-névtől (látván—látvány) eléggé világos. Jelentménye szabatos, alkalmazása igen egyszerű és alig téveszthető. Többször dologra, mint személyre kiható igéktől képez főneveket. Csak ritkán benhatóktól. Van irtovány vagy irtvány, öttevény vagy öntvény, jótétemény stb. De van: kelevény, halovány, járvány is. Köszvény, kaszvány, (kosz?) eredetét nem ismervén, nem vehetjük tekintélyül.

Az új szók közül: *szokvány*, e helyett szokás, *értésítvény*, e helyett értesítő, *idézvény* idéző levél, *állvány* e helyett állópad (népnél: állóka, ülőke, palóka); *szabvány* e helyett szabály (categoria fordítására alkalmasb) felesleg valók. *Tukvány* pedig a tukma (régén: totma, totmály) szótól (Miklos. 881) hibásan alkotva.

A *mány mény* végzetről még világosabban láthatjuk, és érthetjük, hogy cselekvésnek tárgyi okozatát, tárgyas kifejezettségben előttünk állva, jelenti. Tudomány, iromány, vete-mény alakjára jól képezték: kezdemény, eredmény, látomány, elemény, előzmény (előzet), zengemény (másképp: zengzet, miért nem: zenget vagy zengés?). De jó példa nélkül: körülmény, melyet azonban a régi izetlen »környülállás« s utóbb megkísértett, de nem igétől s tehát rosszúl képzett »környület« helyébe a mellőzhetlen szükség ajánlott. — *Okmány* jelentése mutatja, hogy nem »okik« igétől van; felesleg, okirat helyett.

A melyeket (Nsz. V. 5. 143) elszámlálnak, mint nem igétől eredő *vány* és *mány* képzőjüeket, homályos gyökűek. Így posvány, gyöke: pos, ör (helyesebben: ör), ös, fös, tör, szak, ocs, ár, csak úgy lehetnek ige-, mint névi értékű gyökök, — mert nagyobb részt egyik alakban sem használtatnak, — s mivel ismeretlen mennyiségek levén, ismertek ellenében nem hathatnak. Egyedül *hetevény* (hetes csillagzat),

hozható fel például arra, hogy névfélétől is képződik *mény* főnév. Mert *zsákmány* idegen volta ismeretes dolog. *Tokmány* (tok) pedig nem régi.

»*Bizottmány*« a 40-es években kelt; jó darabig tud. társulatainknál is divott s a megyei »bizottmány«-ok tán ezután is megmaradnak. Olyan, mint »rakottmány« Szigeti Gy. Mihálynál.

5. A *futam'k*, *folyamik*, *élemit*, *hullámodik* stb. szép hangzatú régi igékből válik ki, az *am*, *em*, nem mindig létezett, csak virtualiter létezettnek vehető főnév, — és ebből az illető névképző, melynek sokszor változott értelmű alakja: *ma*, *me*. Szép szavakat nyert általok régibb és újabb nyelvünk. Így: villám, csillám, hullám (Czeglédinél XVII. sz. közepén: elhullámodik), sirám (rég) *virám* agapanthia=virágszerető (Friv.), kellem, jellem, szellem (rég: szellet), dallam, futam, huzam (huzom-ban, huzamos: régi), — továbbá: *elme* formájára: eszme.

De ha a *ma*, *me* képző, mint *mi*-vel való szoros kapcsolata tanúsítaná, dolgot és pedig élettelen dolgot jelentene, s főkép igétől és elvont értelmű főnévtől alkot: nem igen ajánlható az állatnevek képzéséhez: *lélme*, *jegyme* (perigrapha), *diszme* (cosmia), *kéjme*, *lágyma* (állatn. Friv.), inkább a *külme* (küllem?), *játszma* (lehetne egyszerűbben: játszát vagy játszás), *gyúrma* (gyurat). *Ázma* (havarie), *rakma* lehetnének egyszerűbben: ázottság, rakomány stb. *Kelme* nem *kel*- vagy *kell*-től van, hanem a német Kräme-től. *Hagyma* lehet magyar szó; de mi a gyök? Talán »haj«? Mert tájbeszédben van: *hajma*. »Kagyma« a XVII. századból ismeretes; de elemezve nincsen.

A *karima* hasonlatára alkották ezeket: *térime*, *körime* (térfogat, körület). Ha »kör« legvalódibb magyar szó is, a minthogy a *gyrus*, *circus* és ilyek ellenére is állithatni, de a *karima* (karám) alkata, mint egymagáé, utána képzetek alkotására nem jogosított volna.

Különben a *ma*, *me*, néhol az *am*, *em*, megfordított alakja is lehet, mely Vajda *ebfejöm*- és *éjszemöm*-ében kétségkívül fentebbiek és *izom*, *idom* hasonlatára jelentkezik. Ez utóbbiak igen szükséges és lehető szók. De *károm*, (karmok, karmai, körm), ebből: karmol, olyan mint sajón.

Az *ap*, *ep* képzőt, igékből származott nevekben a régi *lep*, nevektől eredtekben: *közép* igazolja. A *talp* s még egykettőben, eredete vagy képzői mivolta nem világos. Még kevésbé vehetjük fel tekintélyül a gyanús származását, sőt nyilván idegen: kolop, kelep, kerep, zsilip, iszap (l. Miklos.) szokat. *Telep* az igetöből, *alap* névi gyöktől nem roszalhatók; *szerep* már merészebb, mert sem *ülep*, sem *középpel* nincs hasonlata; de ki merne ellene szólni? *Terep* vagy *tereb* legújabb hajózási és hadtani; talán szükségtelen is. *Szörp*, *hörp*, önkényes amputatio szüleményei. Első a »syrup« hangzata átjátszásának köszöni életét vagy a latin sorb-eo-nak, mint a *lomb* a »laube«-nak.

6) *alom*, *elem*. Tulajdonkép *al*, *el*, *ol*, *öl*, képzőjű igékből és a most tárgyalt *am*, *em*, képzőből alakul. Viszont megrövidülve ez utóbbiban mutatkozik. (Siralom—sirám; régiéknél siralm, fedelm stb.). Az ily *al*, *el*, végzetű ige több lehetett hajdan (iral, érel, mérel) bár ezt a mai *dalom*, *alom*, végzetűekből bizton nem következtethetjük, vagy legalább többet vehetünk ma lehetőnek.

Hibás alkotásuk: *foglalom*, már kipusztult új szó, e helyett foglalat, *tartalom*, ugyan azért, *szolgalom*, mert főnévből s mi több, idegenből képeztetett, — talán lehetett volna: *szolgátság*, mint útátság, válság, csalatság, hazudság, váltság; *kötelem*, mely ellen két-értelműségén kívül az a kifogás, hogy a *ség*, gyűjtő vagy sokasító értelmét hasonló értékű képző által meghagyja, és hogy az egyes fogalomra nem alkalmas »kötelesség« helyébe, nagyon megszokott léte, alig lehet legjobb új szót is felvenni. De van egyes dologra vagy viszonyra alkalmazott *ság*, *szág* képzőjű szónk is: inség, jószág, hazudság (hazudás).

7) *ász*, *ész*. Tétetik szóképzés végett a) főnevek után: halász, tyukász, verebész, rákász, fűvész, kanász stb. Ezek módja szerint alkották: útász, hidász, lelkész, (sok ideig türhetetlen s máig sem általán kedves szó lelki-pásztorainknak, kik e szóban nagyon kemény és önkényes bánást véltek kifejeztetni, melyet ma nem lehet, nem is szabad alkalmazniok.). Kiváltképen természetesek b) az *ász* képzőjű igék ily származékai: halászik, madarászik, fityézik. *Gazdász*

sokszor megrovatott, mert nem gazdákkal bánik. *Gyógyász* sem igei sem névi gyökből alakult s nem lett köz-keletűvé. *Vegyész* hasonló; de már kiirthatlan. Van még vegy-elem, vegyi stb. A gyök tői életre támadt. *Fohász* nagyon merész alkotás, hasonló fajtájú. Még hibásabbak: itész, itészet, melynek gyöke meg nem elevenedett. — c) másféle igék után: gyülevész, bámész (Beregszászi Deriv. 131. l.). Ilyenek a fentebbi, igéknek vett gyökökkel alkotottakon kívül a természetrajz szörnyű szavai: enyhész, naplász, bujkász.

Képzők, sőt helyragok után járúlva alkot ilyekben: alkonyász, éjjelész, szürkülész (Állatn. Friv.).

Nem igen különb: magtokász u. o.

Növénysz (Ball.) szükségtelen. Igy: *harczász, kémlész, szemlész, hajós*. Minden ily szónknak németben sem felel meg külön szó. *Ujdondász* szót, mikor megcsinálták, nem vették komolyan. Ma már komolyan használják.

Kajdász alakításában (NSz.) a *kajdász* ige volt szem előtt; a kicsinyítő *cs*, úgy állott a rendes *sz* helyébe, mint barkács, bordács a barkász, bordász vagy barkás, bordás helyébe.

Az *ász, ész*, rövidítése vagy *az, ez* változata-e az *asz, esz* képző, eldönteni nem tudjuk. Meglehet egyik sem. *Dugasz, válasz, horpasz*, világosan igéktől, *eresz, ragasz, támasz, tapasz*, semleges gyököktől, *ravasz, kamasz, kopasz*, nem tudni miktől erednek. — *Termesz* új szó, s ha *terem*-től jőne, jó alkotású volna; de jelentése nem »*terem*«-féle. *Csipesz, kutasz*, még ujabbak. Az előbbi, mivel van: csip, csipeszkedik (?), elég jó, bár nem tanácsos a fentebb elsoroltak képére minden ily igéből ily neveket csinálni. De *kutasz* hibás. *Kutat* ige van, *kutasz*-kodik stb. nincs.

8) *ék, adék, edék, alék, élék*. Voltaképen egyetlenegy névképző *al* és *ad* stb. igeképzőkkel hosszabbodva, melyek közül a *d* valóban meglevő igékben, az *al, el*, csak lehetőkben, s mintegy feltételezve áll.

Az *ék* képző áll nevek mellett is.

Igék mellett áll ilyekben: *vezeték, fenyíték, ereszték*; nevek mellett: *tájék, nehezék* stb.

Az *al, el, ol, öl*, képzővel ilyekben: *ázalék, töltelék, tör-*

melék (törmöl), moslék, kötelék, és sajáttságosan ezekben : kötölék, esölék.

A *d* képzővel: maradék, akadék, rothadék, szérdék (szürdek?), szándék; és a nem létező *zsi-rad* igetöből: zsi-radék.

Alig találni oly régibb szót, melyben a gyök igei mi-voltának kivehetősége nélkül *dék* képző állana; úgy, hogy biztosan állíthatni, hogy ezt másból, mint igéből képzendő szókhoz alig illeszthetjük.

Az *elsöt (ék)* alkalmazzák ilyekben: *lejték* (lejtő), *nevezék* (nevező, törtszámban), *készülék* (készület), *ezerlék* (rég: ezerlő, tehát: ezerleni), *százalék* (lehetséges: százal, mint négyel). Ezek ellen legfelebb a nem pontosan követett analógia (készül »*ül*«-jével; nincs ily alkotású régibb szó), s felesleg voltak tekintetéből tehetni kifogást. De *pirék* (carmin és állatn.) *pir*—piros-tól, *mentelék* (menedékes: népies szótól), *külzelék* (egykor különzék), *fölöslék* (fölösleg), *hasonlék* (a hasonlítás harmad mozzanata, mire nézve hasonlóság létezik), *tarkalék* (tarkalékos, grotesk. TMSz.), vajon nagyobb részök jól vannak-e alkotva, holott sem ige sem névi szokott alak és jelentés nem található a felvett gyökszókbán?

Hátrálék-nál »hátrálék« türhetőbb volna. De igehatározótól ilyképen alkotott szóra nem találunk. A helyragos alak mindig erőltetve képeztetett tovább. *Hátrány*, *hátrai*, *hátrál*, bár ez utóbbi igen régi lehet, nem hasonlatra szülemlettek, s nem szabad szaporíttatniok. Nem így a helyrag nélkül valókból: vissza, vissza, elő, elő, fel, felez stb.

A *dék*-ot néhány szóban a jogtudomány: *álladék*, sokkal több szóban a vegytan használta teljes szabadossággal, az előrebecsátott szempont mellőzésével, és vegy-állomány bizonyos nemét fejezte ki vele ilyfélékben, magyar és idegen szókban: *aludék*, *alutondék*, (TMSz.), *emészdék*, *véredék* (haematin), *örvényedék* (helenin), *fadék* (lignin), *kínadék* (chinin), *nadragulyadék*, *olajdék* vagy *olajdadék*, *gandék*, *gajákadék*, *maszlagdék*, *égyvényedék* (alkaloid).

Hol vették a képzőt? Bizonyynal *od* képzőjű igék származottjaiból. Tehát ily igéknek kellett előttük lehetőül feltűnni: aludik, alutondik, nadragulyadik, gandik, gajákodik.

stb. Ha ezek lehetőek volnának is, láttuk, hogy a képző biztosan mindig meglevőkből alkot, s így ama szók nem jöhettek volna létre.

A *dok* képző, *dék* helyett tájbeszédben, s tán a műveltebb köz-szólásban is előfordult: ajándok, szándok. E képzőket *Vajda* aranydok, sugárdok állatnevek alkotására használta fel, bámulatosan mellőzve a jóhangzatot ép ő, ki a szóvégi *k* helyett egykor (»Pesti-levelek«) az *n*-et ajánlotta.

Ázalék, mely szó nem ama parányi állatocskákat (ázalék, fereg), hanem ázható, főzhető (főzelék), élelmi szert jelentett, — miért változott: *ázalagra*? Ez utóbbi *ag* képzőnek az *ék*-kel semmi köze.

9) *ag, eg, lag, leg*. Régi jó szavaink: üreg, csillag, lovag. Ezek szerint elfogadhatni: réteg, tömeg (massa v. solidum? néhol: téreg is), összeg. De *vízög* (hydrachnea) és *sög* (csiga faja,) szókat, miért képezték ezzel, holott élő lény névének alkotására már az *ár, ér*, s más képzőket vettek elő? *Szálag* és *szulag* (szál?), ez utóbbi régi szó — egymást igazolják. Itt valamely mozzanata található a kicsinyítésnek, mint alább a *ga, ge*-ben. Ilyennek vélik a gyermek »ek« képzőjét is.

Forgatag, fergeteg, pöfeteg (gomba), alakjára lettek: zuhatag, permeteg, hullatag, hervatag; régi: megrothatagság (Peer—Cod.) csalóközi: heveteges, hoportyagos, lapanyagos; s ezek ellen nincs mit szólni. De *lagymatag* Bugátnál, *langyos* helyett szükségtelen, még ha tájbeszédből került is.

Az *ag, eg*, mond *Bugát* (Szóh. 3. l.) »formativum oxydorum.« Így lettek: vasag, éleg, halvag stb. a vegyész műterem szavai. De ugyan ő (u. o. 167. l.) a *ga, ge*-t a színek formativumának vallja, ebből: *sárga*, mely szó egyébiránt a XVI-ik században Verántznál: *sarog*, a székelyeknél *sarig*, a népnél néha: *sár* (sárkerep, sárvíz, sártök, sárarany). Ha a NSz. okoskodása áll, mit pedig az inductio könnyűsége s természetessége erősen ajánl, varga, ürge, kerge, ferge, morga igékből képzett szók, s bennök a *g* ige- és nem névképző; mert ama szók ezekből volnának: varrogó, ürögő, kergő (kerengő), morgó, fergő (forog-fíreg) stb. Ily nézetből a »ga« nem lehet sem szín, sem egyébféle név képzője, s így *nyarga*

s tán Vajda *lappoga*-ja is tűrhető ugyan, de *szemge*, s ha még van ilyen, elutasítandó. Legfelebb az menthetné ezeket, hogy a kicsinyítő *ka, ke*, találatnák bennök, mit példákból nem igen igazolhatni.

A *lag, leg* képzővel van a régi *haslag*. Inkább tréfás és ritka szó. Ujabban: mérleg, előleg, fölösleg, párlag, négyleg, s már Pethénél: asztallag (legújabban mellőzött mathem. műszók) és lepleg (ruha neme). Ugy vélem, ezeket nem amaz első egyetlen egy név, (mert »*ütleg*«-et *Ballagi* méltán tartja »*ütlek*«-ből ujonnan csinálnak) inkább az igehatározók képeére alkották: melleleg (mellékesen), oldalaslag, másodlagos, harmadlagos és elsődleges (nem rég mondtuk: oldalast), képesleg (képesen), előleg, utólag, írásilag, írásbelileg, hátíratilag, felíratilag, szóbelileg. A neveket merész alkotásúaknak, mindkét rendbelit pedig rossz hangzatáért kevesitendőnek valljuk. Ki is kerülhetők így: írásban, hátíraton vagy: *úl*. Annyival inkább ezek: előlegesen, utólagosan stb. Mostanában mondják is: *illetőleg* helyett illetve, *következőleg* h. következve.

Felleg, csillag nem *lag* képzőjüek, még ha Bugátnak elhiszszük is, hogy előbbi a *fönlevegéstől* ered.

10) Kicsinyítő képzők: *ka, ke, csa, cse, cza, cze*. A kicsinyítők Tiszántúl, a tisztább beszédű magyar népnél igen gyakran fordulnak elő tulajdonneveknél; többször köznevek, s kiválóan népies szók mellett: mondóka, fonóka, irkafirka. Vagy *acs, ecs*-el összetéve, de szintén nem gyakran. Más vidéken a *csa, cse* divatosb: üvegcsé, ajakcsa. Többször a székelyeknél némely tájon: édeske, tejecske, eligecske. Legkevésbbé divatos és külföldi hatásra elterjedtnek leginkább mondható az: *acz, ecz, cza, cze*, mely a szlávban is sokféle értékkel jön elő, és képez szókat. De ez is igen sok, eredetileg magyar szóban előjön: gyerkőcz, suhancz, orcza (?). Mindhárom rendbeli lehet egy eredetű; mert a *k, cs*-vé könnyen átváltozott nem csak az árja nyelvekben, hanem mienkben is, hol: kámp és csámp, kopasz és csupasz, kába és csába, kuklya (Nád. Cod.) és csuklya, kutak és csutak, küllő és csüllő, s igen sok más ily változatot találhatni. A *cs* pedig nemcsak elváltozhatik *cz*-vé, hanem annak ugyanazon szókban gyakran felel meg,

mint Molnár szótárának egész szó-sorozatából láthatni: czer—
csér, czira—csira. Máskép itél Schott (Alt. Stud. II. 153. 154),
ki a mily igazán áltajinak véli a *ke*-t, ép oly határozottan
szlávnak a *cse*-t. Ujabban e képzőket felhasználták, s így
lettek:

Ka, ke: búzike (Pethe), *lapka* (Friv.), állatnevek; *hejke*
(a himboj egy fajának kérge) a *hég*-től, mely mellé különben
mely hangú képzőnek kellene járulni. »Versike«-nél szokot-
tabb: *versecske*.

ók, ök nagyító értelemmel, melyet neki a M. Ny. R. is
tulajdonít: *majmók* (Pethe), *fejők* (Bug.), mint szemők, mely
valóban nagyítás; ellenkezőleg *fiók*.

cza, cze, acz, ecz: lábcza (lábacska), *kencze* (firnisz), *álcza*
(álorcza); *nyúlajkócz* (Vajda), *forgócz*, *barnócz*, *füstócz*, *me-
zőcz*, *zuzmócz*, *derecz*, *fenyőcz*, *napócz*, *hevenyőcz*, [állatn.
(Friv.)], *köröcz* *köröczös* (Balog K.)

csa, cse, acs, ecs: tömecsa (tömegecske), *testecs* (physiol.),
takcsa, *rágcsa*, *tercse*, *húrics*, *toldacs*, *nyelecs*, *szúlacs*, *pepecs*
(rovarn.), *repdércs*, *szökdércs* (Pethe), *timlőcse* (Balog K.).

A *csa cse* képzőből alakult *csi*, péld: ugráncsi, röhencsi
sat., valamint az »*os-ó*«-ból lett *csi*, péld. szopcsi, buksi (in-
kább a gyermek-nyelvbeli *bókó*, mint *bukik* töből.), s így az
igazándi, ebhendi, pökhendi, szeleeverdi szóknak, a *dad*, *ded*-el
rokon (kisdad, tojásdad) kicsinyítő képzői, művelt nyelvben nem
alkalmaztattak. Nagyon szükséges e pontra nézve is meg-
különböztetni a játszilag használt alakokat a másféléktől
(Grimm Wbuch, Előszó). Ilyen maga az *i* is mint kicsinyítő
képző, akár igéktől (teszi- veszi; »hus-nem-eszi barát«. Geleji)
akár nevektől alkosson.

A népnél s a nyelvérvék világos kívánata szerint, a
kicsinyítőnek érthető, s határozottan kifejezett név után kell
állani. Ennélfogva roszalnunk kell a) a tömecsa, rágcsa s ilye-
ket. b) a *mezőcz*, *napócz*-féléket, melyek kis mezőt vagy napot,
nem akarva jelentenek.

De ha a tudománynak szabad a nyelvtörvényt s analo-
giát mellőzni: úgy nem szólhatunk.

Tálcza (tasse) *tárcza*: méltányolhatók. Kevésbé *Jósika*

»*pélke*«-je. A *páltza*, *pécze*, *polcz*, *pőczik* nem magyar szók (Miklosich).

Szerencse, hogy *Barczafalvi dallitzája* elhullámodott, s nem szaporíthatott — s hogy a *Maricza*, *Anicza*, *Katicza* idegenes voltát még egyszerűbb embereink is ismerik. A *farkucza*, *farkalincza*, *kóriczál* s néhány ilyen pedig csak gyermek-mesékben, s mondókákban fordul elő.

Idegen eredetű vagy ferdített magyár szókban előjövő ily *czé*- s hangzatokat: *lubiczkol*, *eviczkel*(?), *kopczy*, *kopczihér*, *kupecz* stb. legalább ismerjük el és tartsuk idegen eredetűeknek, s nem irodalmi nyelvbe valóknak.

11) Az egyszerű *ó*, *ö* igenévi képzőből lett *a*, *e*-t jól használták az újítók s bár mind azokat mind ezeket többször használták volna! Ha nem felejtik, hogy ezek minden cselekvő élő-való névéhez alkalmazhatók, sőt sokszor dolog-névhez is (mondó; » valami mondóm vagyon« fonó, kárlátó stb.) sok *ár* és *nok* elmaradt s beszédünk özszerűbb s nemesen népiesb volna. *Dalár* lehetett volna *dalló* (dalnok: dalos) v. *dalla*, — így *bukdó*, *zuzgó*, *farkröpő*, *sztikó* stb. — De távol legyen, hogy a már általán (?) s évtizedek óta tudományos könyvekben és termekben (bár néha az alkotóktól is mellőzve) meglevő mű-nevek ellen újakat merjünk ajánlani. A gyakorlat hatalmasb, mint a törvény, a szokás, mint az ész. Csak azt kívánom megjegyezni, hogy: *lenge*, *penge*, *sürge* (izga izgága?) *morga*, *fojta*, *jelze* (mért nem marad: jelző? Hajóz) *jelzelní* (mért nem maradhat: jelezni) *usza* (flotte), — s néhány más, a mily jók, ép oly gyarlók: *gyorsa* melléknévtől, — és *olva*, *forda*, az ige lényeges és értemény- tényező képzője el hagyása miatt.

Falha, másutt *ehö* = *falánk* (csigafaj), *irha* (V. ö. Miklos. 244) hasonlatára jól volna képezve; csak volna szabad az ismeretlen természetű képzőt alkalmazni, — kivált ily értelemben.

Az *ú*, *ü*, képzővel jól alkotvák: *hengerü* (hengerded) *könyörü*, kivált ha *könyör*, *gyönyör*, *inger* jól rövidítetttek. Nem rossz: *kapcsú* = kapcsolós kötél (haj.), *szárnyúczet* *árkúczet* (árkos szárnyas?); mert bizonyos, hogy az *ú* nem csak melléknévtől függő főnevektől, hanem magánosan állóktól is

alkotott szót: *szépségü* (Kat. leg.) *nyakó, lapú* stb. De *hegyelű*=giraffe honnan, mikép lett, nem érthetni.

12) Az ennek „*kisarjadzása*”-ból lett rokon képzőt a régi nyelv nagyon óvakodva használta: *könyv*, régen: *könyö*, *nyelv*: *nyelő*, *sérv*: *sérő*, *mérv*: *mérő*, *enyv*: *enyő*, *nedv*: *nedü*. Talán a *terv* helyett is jobb volt volna: *terő* vagy *terü*-nek szülemelni, s a *mérő*-nek megmaradni. De az újabb időkben beszéd-szerveink sok idegenszerű hangzat, például szókezdeten levő torlódások kimondását is megszokták; s idegen szók által fegyelmeztetvén, megküzd nyelvünk ezekkel is. Csak az *elv*, *terv*, *mérv*, *szenv* ne foglalják el a szokottabb és érthetőbb: nézet, szándék, mérő stb. helyét közbeszédben is: túrlemesek leszünk. (35. §.)

De *merev* helyébe *merő* vagy *mereven* helyesebb. Legáltalább *Köleséri* így szól: »jól tudta ő, hogy a királyoknak térde *merő*, s nem könnyen hajlik meg a Krisztusnak.« *Jav*, a jogtani műnyelvezet egyik legújabb alkotása a *sav* képére esett, *jószág*, *vagyon*, *birtok* helyébe, szabatosabban. A *sav* helyett is ajánlhatóbb volna: *savany*, a *jav* helyett is *jószág*, ha más nem alkotható.

Czomb, *gomb*, *lomb* példájára alkották a *tömb* (groupe), *háromb* (három lábu szék) szokat. De a *b* képzői értéke nem lévén világosan kivehető, ezeket is csak úgy értjük meg, ha idegen nyelvből értelmezték, s úgy szokjuk meg, ha nyelv-érzékünkre erőltették.

13) Mily eredetű és természetű s képző lehet ezekben: *szembesít*, *kézbesít*, nem igen tudhatni. A NSz. »igen ritka« képzőnek mondja főneveknél a *sa*, *se* képzőt. Igen csekély értékű, s mondhatni jelentőség nélküli, s tán csak átmenet-könnyebbitő pótlék ilyekben: *újfalusi*, *fényszarusi*, *egyszerűsít*. Más mozzanattal bir ismét ilyekben: *habsol*, *körömsöl*. Talán, mint a német *benahmsen*, *feilschen*-ben, mi gyakoriságot vagy kicsinykedést fejez ki. A melléknév-képző *os*, *es* ide nem vonható. A *tudós*, *örlös* is ily természetű. *Julis*, *Maris* s képzőjét kicsinyítő erejűnek érezzük, s fentebbiek szerint is *cs*-vel rokonnak. Ide: *szembesít* példátlanul tétetett: ily igék hibás utánzására: *nemesít*, *házasít*, *értésít*=értősít. Mondhatni,

egy értékű ez „*akolbúlit*“ s társaival, melyeket *Bugát*, mintha csakmagának s nyelvújító társainak gúnyolására, képzett volna.

Ily szókkal nagyon rövidíthetnők a mondatot, egy-egy szóvá húzván össze minden úgy nevezett praedicativ, vagy mondományi szókapcsolatot, egy-egy szóba olvasztván az igét és vonzottját, tehát a szóképzést tevén a mondat-alkotás helyébe. Az alaki jelentményű igék — kiegészítővel állók — beolvadván a nevekbe, vagy ezeket amazok elnyelvén, egy hosszú sora származnék a mondat-szerepű, mondatot elnyelt igéknek, s e sor valóban végtelen lehetne. *Házbanlani* e helyett: házban lenni, élni; *házasulni*, *házasítani*, *házbúlni* stb. De elég. Ne kísértsük a szent lelket, a nemzet nyelvének geniusát.

14) *at et*. Ismert jellemű és értékű képző; igei tökből alkot főneveket, bevégzés v. bevégzettség mozzanata kiemelésével. Átvitt értelemben s tágabb és sokféle jelentménnyel is. Így: *látat* (népnél), *kelet*, *nyugot*, *állat*. Régen több is: *üldet*, *kinzat*, *születet* stb. Az új szók közt kifogás alá csak néhány esik: *keret* kör főnévtől, mert „*ker*“-igetű nincs, és a nem régiben megkísértett: *kedület* (kedély állapota), *kereklet* (kerekség), *szerület* (Balog K.), melyek nem létező töktől, s úgy hiszem: szükségtelenül alkotvák. *Terület* jó, de *felület* rimel, de helytelen.

15) *ság ség*. Bizonyos, hogy valaha önálló szó volt. De hogy birtokot vagy földterületet (Ságh, Rétság, Hanság stb.) jelentett-e, az kevésbbé. Összserű jelentményénél fogva könnyen alkalmazható, s csaknem minden melléknévhez illeszthető képző. Újabb-kori használata csak *éppenség* (Pethénél és újabb szépirodalmi nyelvben; idiotismus) *jenség*, *biztonság* szókban visszatetsző; mert ezek nem mellé knevektől jönnek. Ezeket is megmenti: az *alattság*. Hogy igék mellett is állanak: *hazudság*, *feledség*, *utálság*, *válság* és több más régi és újabb jó szó tanúsítja.

Öseink Moldvaság-Bárczaságon nem értettek országot, csak földet (*Reich—Land*). Így Baranyaság, Lakság, Jászság, Kúnság, Somogyság, Szalaság (Veráncz).

16) *da, de* képző régi, de *Széchenyi »üdvlelde«*-jében éledt újra, mely szó elhalt, de képzője megmaradt, s igen sok

szót alkotott: *gyülde, iroda, járda, képezde, óvoda*. Oly szók, melyekre valóban szükség volt. De a *gyakorda, tápolda, vigarda* szókat oly ember fogadhatja el, ki *gyakor, tápol* és *vigar* igéket ismer. Ha *vigadó, gyakorló* és *tápláló* mondatnak is, érthető lesz. Csak úgy, mint a nép érti: *fonó, kárlátó*, s mi is: *nevelőbe adni* stb. Kisértsük meg. *Poroda* Diószegi *porhona* helyett szükséges-e? Ilyenben: *törde* (tördelő) már helyi jelentmény nélkül van.

Sok mindenféle hangzat vegyül össze nemcsak idegen, hanem valóban magyar eredetű szavaink végén is. Az *etymologia*, mely nálunk csak most kezd jó uton járni, ezeket nem elemezte, s melyik valóban magyar szóelem, szó-alkotásra használható hangzat, melyik nem, tehát melyek az élő és használható szóképzők: ki nem mutatta. Sőt túlzó nemzetiségével sokszor tévedésbe vitte szó-alkotóinkat. Példa erre az *ond*, *önd* képző is. S szégyenítőbb, mint bármelyik.

Van szövén: *ond*, *end*: *bolond, belénd-es, kaland* (rég) és tul-nevekben: *Botond, Gerend, Kemend* és sok ó és új. Ide vág: *and*, *end* igerag, *ugrándoz, viczkándoz-félék*, s tán: *leng, cseng, szelleng* (új), *dülöng, csapong*. Van még *ang* végzet is: *husíng, korong, hang*. Mi természetesb, mint az, hogy ezek hangzavarában egy merész és azzal együtt szokás szerint rövid látásu (vakmerő) ember (Barczafalvi Sz. D.) *böröndöt* csinált. Nem vette tekintetbe, hogy a *bolond* ban (L. Mikl.) a *d* szláv képző; a helynevekben a *d* részint érthetetlen, részint helyi értékű képző, s több helyt idegen tö mellett kifejthetlen viszonyban áll, — a *kaland* szó pedig, — vagy inkább azok, melyekből ezt alkották: a *kalandoz* és *kalandoroz* (Bar. Sz. D. és Tájszótár), ha magyar gyökből vannak, lehetnek úgy, mint ezek: *illant, szellent, fillent, kollant*, melyekből csak úgy eredhetne: *illantozó, föllentező*, mint *kalandozó* amott, ha érteményök az alkotást lehetővé tenné. Így lett a *börönd* s ennek formájára: *körönd* (rotunde), *örönd* (örség), *különd* (egyen), s lettek az *önd*-ök, *női-* és *férfi-*, *bőr-* és *fa-öndök*, mindenféle *málhák* (malle, mail fr. ang.) számára s helyébe.

17) A *lan, len* tagadó értelemben, *ta, te, at, et* nélkül *Bugát* és *Vajda* példáik után fordul elő közbeszédben, természetrajzban: *kúcslan, kúszlan, farklan*, holott: *külfületlen*.

(Vajd.) *Kúthy*, »Rejtelsei« is teljesek „ismerlen“-ekkel. Szabó István Odysseájában: vádlan. A hasonlító nyelvészet bebizonyította, hogy a tagadás épen az itt elhagyott *ta, te* (tagad) szótagban vagy gyökben rejtezik, úgy hogy meg is kisértették (Századok. 1868. 380. l.) a *mezít* (mezet) szót, mely a népnél ebben: *mezítláb, len* nélkül fordul elő, más kapcsolatban is használni. (Nyt. Közl. VII. 3.)

A *Sz. Molnárnál* előforduló *hitlen*, a népnél ma élő: *étlen, itlan* s népmesebeli: *létlen* (Gelejinél is), sőt *vétlen* (vesz vagy véd?), *voltalan* Fűsüs-nél (Sándor *Sokféle* VIII. 65.) látszanak igazolni e csonkítást. De ezekben a *t* mégis meg van, s a *ta, te* ismétlésének mellőzése egészen más, mint ugyan-annak teljes elhagyása. Nyekben: *jobbíthatatlan, kiírt-hatatlan* s általában hosszú és sok *t*-vel hangzó szókban eltűrhető a csonkítás; de rövidebb s kivált oly szókban, hol a tetető vagy csak intensív jelentést kitüntetni szükséges, nem engedhető. Így: *lehetetlen, tehetetlen*.

Hasonló nézetet vall s bár eltérő elmélet után, hasonló tanácsot ad: NSz. I. 220. is.

18) Az *i* melléknév-képző egy azok közül, melyeknek használatát a nyelvújítás lényegesen módosította. Általános és sokféle jelentményénél, sok helyt szereplésénél fogva, minden lépten előfordul. Néha egyszerűen kapcsol, másszor hely- és idő-viszonyt fejez ki, alig több, mint rövid utóhangzat, milyen gyanánt csakugyan áll is a finnben, a magyarral ellentétesen, trochaicus alak kedvéért: *küsi*=*kéz*, *vesi*=*víz*, a görögben és latinban: *nuni, eni, uti*. Így használja a magyar nép is ilyekben: szörnyűteleni s régebben: *maggyari, némbéri*. Járulhat névhez és igehatározóhoz, általános jelentésű melléknévet képezve: *isteni, emberi, állati*, vagy igehatározókból ilyeket: *mostani, sokszori* stb. Birtok- és sok egyéb viszonyt fejez ki: *isteni kegyelem* (é), *ördögi bizodalom* (iránt, Bornem- isza) *fiúi félelem* (fiúé, részéről való) stb.

A *való* *lévő* helyébe már régen is alkalmazták, sőt mondhatni legtöbbször annak felelné meg, a helyett állónak tekinthető, s azért igen hasznos, hogy ezeket a raggal együtt mely megelőzi, kienyésztetni a beszédből, s a mondatot szépen rövidíti. *Ördög iránt való*, lesz: *ördögi*; *fiútól való*, lesz: *fiúi*;

sokszor való, gyakorta való, lesz: sokszori, gyakori. Így a XVII. századbelineknél: *mindenthai* (Medgy.) *tudományi kezdet*=elemek (Molnár Alb. Calvin. Instit.), *készakarati cselekedet* (u. o.) *alájávetettségi dolog*, *subjectum* (Apáczai), *állati*=essentialis. (Gel.), *eredeti bűn*, (Mártonfalvi, Apafi), *cselekedeti bűn*=eredet, cselekedet szerint vagy abból való (Mártonfalvi), *életi kezdet* (Apafi), *eszközi ok* (Mártonf.), *leányi negyed*=quartalitium (Verböczi ford.), *tetői pont*=zenith (Apáczai), *talpi pont*=nadir (Apáczai), *számi nem*=ratio arithmetica (u. az) *isteni szeretet*=iránti (Pázmány), *barátsági dorgálás*[-ból való v. barátságos (Czeglédi I.)] *)

De csak a nyelvújítók utódai kezdték a) névutók, b) ragozott, még pedig hely-viszonyt jelelő, s bármely raggal álló név után alkalmazni.

Dunántúli, tiszáninnen: e kellemetlen kapcsolat helyett: túl a dunai, Tiszán innen való. Lehetne: *Dunán túlsó, Tiszán innesső*. Népnél: *embertúlsó*, (ökör v. ló); újabban: *közbenső* (vám-vonal).

Ezek türhetők s általában a névutók ily képzése; mivel

*) Ismeretese az *abbeli, ebbeli, házbeli, szobeli, kegyelembeli* s több ily alak. Tudjuk, hogy ilyeket alkalmaztak nem régiben is az egyszerű *i*, vagy a *bani, beni* helyett: *abbeli* tartozás, *ebbeli* öröm. Vajon az ilyek nem az *abbani, ebbeni* módosulásai-e? Nem lehetetlen, hogy itt a »bel« (nem »bél«) ép oly névi természetű s oda toldott szó mint a »szer« vagy »kor« ezekben: *akkori, hajnalkoron, éjfélikoron, kétszeres, többszörös* vagy *többszöri* stb. A hangrendi alkalmazkodás kikerülése is erős bizonyossága annak, hogy itt nem a *bani-beni*-vel van dolgunk, — noha azt lehetne mondani, hogy a *régeni, esteli* (napeset—occasus) is szolgálhattak példakúl.

Schott szerint (Alt. Studien II. 606.) a magyar nyelv újítói e nyelvnek és a rokonoknak természetes ragtoldozási jogával éltek, midőn e »turco-mongolismus«-t felkapták és oly gyorsan elterjesztették. Meglehet. De abban úgy hiszem téved Schott, hogy ez az *i* a »ki«-nek maradványa és helyettese volna. Inkább az »é« képzőé, mely egyszersmind genitivus raga. Mert: *Olaszi* és *olaszé* olaszféle (?) *Németi* és *németé*, *városunké* és *városunké*, *isteni* (félelem) és *istené*, *mindentnapi* és *minden napé* (kenyér) stb. közt igen könnyű az átmenés. Ha szórendi lényeges különbség van ma: ez fontos dolog. De az átmenés vagy átváltozás ősrégi lehet s ha az elül álló és-t és-t az utól került és is-sel vetjük össze, s amazt emennek példája után fontolgatjuk: alig fogjuk lehetetlennek tartani.

azok az igehatározókkal lényegükben egy-jelleműek, s azokéival egyező ragokkal alkotvák. Tehát: *feletti, iránti, utáni*, csaknem ép oly rendesek, mint *hajdani, mostani*, — noha igaz, hogy az *i* képző leginkább oly igehatározó mellett állhat helyesen, melynek képzője eléggé önálló szóból eredt (kor szer). De különös megbotránkozást okoznak a ragozott nevekből ilyképen alakult melléknévi sarjak: *házvani, házbóli, háztóli, házrai, háznaiki* (?) stb.

Bugát beszéli (Szóhalm. 98 l.), hogy *Széchenyi* kezdte először, megúnván a *való, levő* pótlékot, e rövidítést ajánlani s így lett: »istenről való gondolkozás« helyett: *istenről*. Annyi igaz, hogy *Bugáttal* szólván: imitatorum non tam servo quam famelico potius generi idea haec (az »i« ilyen alkalmazása) »adeo complacuit, ut formativo hoc ubique usi sunt« stb. *Bugát* itt az *os*, *es* képzőt ajánlja. Utóbb még inkább elhatalmazott ez az alak, mint a fent elsoroltakból látható.

Nem könnyű rájuk nézve, ha a nyelvtörténetet és népbeszédet tekintetbe vesszük, eligazodni. Mert:

a) Tény, hogy egyes számu első személy ragával álló név mellett a régieknél is, a mai népnél is található. *Molnár* és *Páriz-Pápai* szótárában *földemi*, *conterraneus* áll, s ugyan ez több írónál előjön, — bár most »nem divatozó régies szó.« NSz. — A népnél is halljuk: *gyermekkoromi* s a nyelvújításban nem merész és ép nyelvérzékű *Vörösmarty*-nál fordul elő: »*sírhalmomi füz*,« — mely szó nem régiben vitára adott alkalmat. A sokszor emlegetett s. szt.-péteri végzésben ott áll: *városunki. Jósika* ily szavait nem említjük.

b) Bizonyos, hogy a többes *k* raga mellett előfordul Gelejinél: »*ó- és új testamentomoki*«. De az is igaz, hogy ugyan ő nála sok merészség, többek között »*három személyekü*« is fordul elő.

c) Bizonyos, hogy *régeni, régeniek* a XVII-ik század iróinál, sőt már *Pestnél* meg van, s a nép is mondja: *itteni, előbbeni*, — nem is említvén a *nappali, esteli, reggeli* szokat, melyekben pedig a *vel* érezhetőbb s nem annyira beburkolt, mint ebben: *hajnali*. Medgyesinél: »egy-úttali« (»ihol csak könnyen ez egy-úttali ostromlásából a sátánnak, meynyi mélységes praktikáit... cselvetéseit nyomozók fel.« Hit. ostr.

33 l.) — A székelyeknél előfordul: *ifjattani, legéntemi, leántai* (M. Nyelvészet IV. 225).

d) De bizonyos az is, hogy a régibb és népi beszédben soha házbani, háztóli s ily képezményeket, nem találhatni.

Ezekből és itt el nem sorolható adatainkból szabályul kivonhatjuk:

α) hogy a mostani gyakorlatban vagy eredetileg ily értelmű ragok után az *i* a *való* »teljes« értelmének kifejezésére soha sem állhat. Magunk sem kísértettünk meg ilyeket: házbani szék, városháználi adókönyv, bitórai ember (ra való). De házbóli, házrai stb. is mellőzendő, nemcsak öszszerűbb szók előtt: látás, ülés, hanem legelvontabbaknál is, mely utóbbi esetben vagy az *i* magában állhat: templomi ének stb., vagy a *való* és *levő* kiteendő: fedélhez való fedélcserép; asztalra való edény.

β) Szintoly képtelenség volna e képzőt bármely esetben a *nék* mellé tenni; mit alig is kísértettek meg.

γ) A *régeni, itteni* csak alakszói értelmöknél fogva vehették fel ezt a képzőt. Ezek hasonlatára égeni, földöni nem ajánlhatók; sőt az eléggé alakszókká nem lett *en* képzőjü *sebesen, gyorsan* melletti ily alkalmazás sem: *sebeseni*.

Mindezek a mellett, hogy korcs és meghatározhatlan, se nem fő-, se nem melléknévi, se nem határozói alakok, gyakran még hangoztatás tekintetében is nyelvérzékkel daczolók. Mert: *sebeseni, gyorsani, házrai* stb. nem kellemetes új hangzatok.

Rajtunk áll, hogy a mondat hangsúlyát gondosan és a nyelv természetéhez képest tekintetbe vegyük, kifejezzük; az összetartozókat gondolatban és kimondásban összefoglaljuk; így nem lesz homályosság vagy lazaság beszédünkben az *i* képző által szülemlett torzítás nélkül sem. A latinban, németben ily kapcsolat, sőt a *való, levő* szó sem létezik; s hiányát senki sem érzi, mi magunk sem! Az iskolába járás, asztalnál ülés, országgyűlésen szónoklás és eff. elég szabatosak, mint a nép beszéde s tulajdon összekötési gyakorlatunk: iskolába járás, is tanítja. Csak oly szabatosak: ez a fa a kertben, a székek a teremben s eff., mint a német: »*der Baum dort, vagy: im Garten, — die Zuschauer umher* vagy *im Theater* stb.

Az ilyfélék mellett: iskolához való padok, városháznál

levő adókönyv, méltó kitenni a *való*, *levő* pótlékot, — ha t. i. sem egyszerű *i*-vel (iskolai, városházi) sem a fentebb javalt hangsúlyozással jól ki nem fejezhetjük, a mit akarunk.

Régibb íróink néhol világosan irnak a *való* nélkül is. Sőt itt-ott erőlködést is tapasztalhatunk, mely mégis kisebb bűn. Így mondja *Zrinyi*: »*A Ngod kozákokkal és másokkal egyessége.*« Ajánlhatóbb így: »*Ngod egyessége a kozákokkal és másokkal.*« Ismét: »*Isten szent nevével mi nem jól élésünk, szent igéjének megutálásunk.*« — »*Ezzel okot adtunk minket büntetésének.*« — *Tinódinál*: »*Vezérek vannak katonákat vár-tákra elosztásban*« stb. Ezekből legalább a mondat nyomatékának érzése, s a bonyolt mondat ez által érthetővé tévése, belátható.

δ) Noha a régibb nyelv nem alkalmazta az *iránti*, *utáni*, *előtti*, *felőli*, *túli* s más ily alakokat, mindazáltal úgy véljük, ezek elnézhetőbbek. Lat.: *supernus*, *infernus*, német: *vorig*, *vormalig*, *nachherig*, megkívántatják s lehetónek éreztetik. Aztán előbb más fontosb okot is hoztunk fel mellettök.

ε) A többes számbeli s első személy ragával álló főnév-hez (»*ama napoki*« *Jós.*), a fent említett tekintélyek kedvéért sem csatolnám az *i* képzőt. Mert az előforduló egykét példa nem elég arra, hogy a rag után minden analógiával daczolva, s a szóképzés természetével, logikájával szembeszökőleg ellen-kezve, képzőt tegyünk, — szintugy mint *Geleji* »három szemé-lyekü« vagy a *Mátyás Fl.* feltalálta (Nyt. Közl. IV. 208) »*Nyissátok fel kapuktokat,*« uo. »állítsd meg habokit és vé-szekit lelkemnek« nem ösztönözhet hasonló mondására és írására. Mint nem, a göcseji: *luak*, *luakol* (lovak) *gazdáimak*, *uraimak* (Tiszántúl *uraimék* gyakori, de más értelmű) *uraimakat*, *házainkok* (M. Nyelvészet II. 408).

ς) Az *aranybóli* s hasonló szókat kikerülhetik fordítóink, ha megjegyzik, mi egy nyelvtanban sincs ugyan, de mégis szabály, hogy a magyar főnév, ha anyagot jelent, melléknévi sajátsággal is bír, s nemcsak más főnév előtt jelzőül, hanem állítmányul is szerepelhet. Ez a gyűrű arany. Az a kard fa. Az az üst réz. Még jobb: aranyból, fából van. Jobban esnék talán képzővel jelelt melléknevet tenni ilyen helyett, de a

nyelv azt nem adhatja, s ezen szükségét itt meg kell tünnünk mint más nyelvnek is eltűrük fogatkozásait.

19) Igeképzőket ujabban alkalmazni, nem annyira volt szükséges. Főkép dolognévi műszók kelletvén, nem sok új igét alkottak. Mégis mutatkozik e körben is a bőségre, változatos megjelelésre, tehát ujitásra törekvésnek példája, néhány szokatlan alkotásban. Így :

al, el ilyekben : *készel* (d. Frischen, d. Eisen) *bánal, bánlás* (jogt. kezel), *tápol* tápolda, *támol* (hajóz.), — melyek szükséges voltát alig lehetne igazolni. Új szók: lejt mérrel, árverel, mert van becs mérrel is.

lal, lel amannak gyakorító alakja, kettőztetés által. Volt foglal, fagylal, kérlel; lett: észlel, szivlel (még nem terjedt el nagyon), birlal (jogt. birtokul használ), képlel (képét szemléltetni, képzelgetni) nézlel, régen a XVII. szbelicknél: nézell. Lehetők, de szükségeseke-e mindezek?

aszt; úszaszt (hajóz.). Lehetne: *úsztat* v. *úszlal*. Tiszántúl: *ugraszt* is alig van: *ugrat* helyében.

asztal. Voltaképen ilyek: akaszt, szakaszt, vigaszt, nyugoszt (nyugotni. Moln.) igéktől, ezek viszont sokszor *asz* képzőjű névtől — alkottatnának:

vigaszt	vigaszt	vigasztal	tapaszt	tapaszt	tapasztal
akaszt	akaszt	akasztal	szakaszt	szakaszt	szakasztal
magaszt	magaszt	magasztal			
ragaszt	ragaszt	ragasztal	stb.	Csalóközi beszédben:	éresztel, fiasztal, mérgesztel.

Látnivaló, hogy mindhárom alak alig van meg valahol. Ezt: *igasztal* (T. M. Sz.) adjustiren, ha volna is analogia: igaz, igaszt (igazit), mint: üdvez, üdvest (üdvezít); még sem volt szükséges formálni, *rendez* és ilyek mellett.

De míg egyfelől némelyek képzőket kevesíteni, pusztítani; mások a népies beszédből a hosszú és sok képzőjű szokat igyekeztek felszedni. Ebben kivált *Vas Gereben* keresett nyelv-előnyöket, mondván: akasztal, akasztalódzik, aggatolódzik, mentetetelődzik, nevetköelődzik stb. (V. ö. *Gubernáth* grammatikájának példány-szavait.) Kénytelen vagyok kimondani, hogy az itt szereplő *al, el* ige képző oly gyakori alkalmazását, a német: grübeln, frömmeln, spötteln, reimeln s

ilyek hatására vehette föl a nép, s azon tájbeszédi idegenszerűségekhez tartozik, melyekről már általánosan emlékeztünk.

Meneszt pl. levelet, követet; a régiek: *küld* s a kevésbbé szabatos *indít* szókkal fejezték volna ki. Miért csinálták hát amazt? Néha csak kísérletül; mivel az újabbak nyelvérzékét végtelen türelmünek tapasztalták s a nyelv végetlen hajlíthatóságáról meg voltak győződve.

telül e helyett: *telik*, s *képül* e helyett: *alakúl*, s még ha van ilyen, szükségtelenek.

oz, *öz*, *ez*; *utánoz*, *előttemez* (Pápai), *előttemez*, *lálttamoz*, (előbb: látomásoz), *bele*z vagy *belebb*ez, *felebb*ez, (szintez, szerintez: talán csak a legmerészebbeknél), *nékülöz* (e helyett nélküle van, hiával van) — *tovább*oz, *újra*z — a nagyon is alkalmazható igeképzővel való visszaélésből eredtek. Az »előttem«-ez, »lálttam«-oz, aláírni, tovább adni, újra mondani vagy adatni helyett, egykét szótag megtakarításával alkotott szók: *coramisare*, *internare*, *vidimare*, *appellare*, *carere*=entbehren stb. szótag-mennyiségi s szerkezeti vak utánzásaul. Ellenkeznek a nyelv szokással, mely személyragos, közép-főki ragú szót tovább képezni tilt, s a *felez* és *fölöz* (tejet) alkotokat követni nem ajánlja. De már megvannak kiirthatatlanul s csak azt óhajtjuk, hogy ne szaporodjanak, — sőt komolyabb írók kerüljék is.

ít, *eredít* (Pethe), *hatalmít* nem jó szók; az *ít* képző csak melléknév után tétethetvén. *Lángít* (Kisf. K.) és *kilángít* (Ball.) = kigyújt puskát, nem szükségesek.

ítol, ebben: *sámítolni*, jeleltebb, határozottabb értelmű, mint: *sámol*, *sámítgat* volna. De lehetetlen, példátlan, s így méltán maradt ki a NSz.-ből.

koz. *Szórakozik*, *sorakozik* s ilyek ellen alaki nehézség nincsen, mert van: feleközik, barátközik, következik, osztakozik (*ak* nélkül is épen oly jó.). De az előbbi a »sich zerstreuen« szolgai fordítása, gondot üzni, szellőzni, magát mulatni, időt mulatni (régieknél) helyett. *Sorakozni* annak rimvisz-hangja, — sorba állni, rendbe szedni magát — helyébe.

20. Igehatározóink képzésére nézve — bár ez (Nyt. Közl. VI. 17.) nem oly képzés, mint a többi, s tulajdonkép nem is képzés — csak a naponta, éjente, évente és: naponként, éjen-

ként, évenként összetévesztése érdemel megjegyzést. Az el-
sőbbek képzője nem más, mint *on*, *en*, *t*, mint ezekben: *lent*,
fent, *lent*, (régibb: mikort, akkort, sőt: mikoront-mikoronton)
tehát összetolult két időrag. *Naponta* mást nem tehet, mint:
napon, azaz nappal. Egészen más a *naponként* (az orrhang
elhagyásával: — kéd), mely egymásután következő több napot
jelent: napról-napra. V. ö. csupándon, igazándon (népnél)
szegéndön (Nád. Cod.), legéntem (székely), gyermektem
(XVI. századbeli), — *ifiatta*, *ifianta* (Moln.)

20. §. Szóképzés összetétel által.

Az összetétel vagy szerkesztés általi szóképzést a nyelv-
bővítés és szépítés érdeke kívánta. Mert egyrészt az újabb
viszonyulások által származott új fogalmak, másrészt a szép-
ség érdeke által szükségessé lett rövidítés kívánta azt, hogy
a beszéd összetett szókkal gyarapodjék. Utóbbi érdek vagy
ösztön adott lételt a szépirodalmi beszéd ily szavainak: báj-
hon, kéjlak, ábrándkép, agyrém, sziklakemény, hófehér stb.
Akarták és tették ezt a külföldiek, például a németek is, kik
nek nemcsak XVII. századbeli némely költői fejtették fel
néha két elemre az egyes idegen kifejezéseket szépítés ked-
veért, hanem *Göthe* is alkotott összetett szokat, s mint egy
commentálója *Lehman* megjegyzi, a »kifejezési rövidséget
mely nem jár oda tartozó gondolat mellőzésével, új összetet-
tek által eszközölte.«

De az összetétel természetét s nyelvtanunk²erre tartozó
szabályait, e helytt előadnunk lehetetlen. Kivált ma, midőn
maga a dolog nyelvbőlcsészek s nyelvtörténet-írók figyelme
és szorgalma által terjedt nyomozások tárgyává lett. Itt is
mint egyebütt, jobb nyelvtanainkra, főkép az elég hiányos, de
e részben, fő elveire nézve megtartható »M. Nyelv. Rendsze-
ré«-re kell az illetőket utasítanunk, s csak az újabban alko-
tott szók szempontjából s a dolog lényegét lehetséges érin-
tenünk.

Elsőben megjegyezzük, hogy szorosan meg kell különböz-
tetnünk a nem-valódi vagy csak látszó és valódi összetételeket.
Első esetben az összekötötteknek semmi valódi vagy bensőbb
kapcsolata, egyesülése nem forog fenn. Csak összeírás és nem

összetétel, vagy *Brassai* helyes kifejezésével: szerkesztés. Ha irom: *arranéze, ezokért, rendbehoz, hátranéz, újraéled*, — és a mi száz meg száz esetben ma így iratik, — itt csak leírási gyakorlatról vagy eljárásról van szó. Itt új fogalom nem származik és új szó nem alakul. Mert csak annyi, mintha írnam: rendbe hoz, újra éled. Legfelebb a henye és figyelmetlen olvasóra nézve könnyítem a mondat nyomatékának eltalálását; de ez az összetételben nem lehet feladat. Ellenkezőleg van a dolog ilyekkel: *újér*, mely nem annyi, mint *újér*, és *víziló*, mely nem egy ezzel: *vízi ló*.

E tekintetben a gyakorlat igen szeszélyes volt eleitől fogva. Nem is említvén régi és idegen írásmódokat, — szanszkritet, mely egész mondatokat vagy mondatbeli szócsoportokat összeirt, úgy hogy e miatt hangváltozások álltak elő, a latint, mely feliratokban a szokat meg nem különböztette, — saját régibb íróink is sok szeszélyt és kevés elvszerűséget tanúsítanak. Majd az *a* névelőt (mutató névmás) írják össze héber példára: *appap*, — majd az *is*-t toldják a latin *que* szerint, kötőjellel a szó végéhez, — majd minden prothesist s néha még a helyragokat is külön írják.

A dolog csekélységnek s kiválóan az írók gyakorlata dolgának látszik, — s mégis forog fenn körülé valamely fontos érdek, melyet emlékezetbe kell hoznunk.

A mely szók állandóan összeiratnak, azok utóbb szorosan összetartozóknak vétethetnek. Ha rendbeszed, közreműködik, végrehajt, nagyralát, egyes szókul tekintetnek, nem sokára eljön az idő, hogy elválaszthatlanokká lesznek szófüzésben és szórendezésben. S majd nem fogunk közéjük más szót tehetni. Ez által az eredeti magyaros szórend lesz megsértve; mi aztán többféle rossz következt von maga után. Innen van, hogy már ma is írják: »alighanem megtalálod,« »megleltem sőt rendbeszedtem is.« Továbbá az elválasztható igekötőkkel így élnek: »Ez a tett nem feltehető volna. Ez a feladat ily rövid idő alatt nem kidolgozható. Az írás nem elolvasható.« — Az összeirott ragos szóval így: »ha ezen elemekkel célomat el nem érhetem, honfui kötelességem nemesak nem *közreműködnöm*, hanem stb. (Sz. E.). Nem szük ségtelen megemlitenünk az ilyeket is: elfogom olvasni, meg-

akarom mondani. — Ilyekben csak a külön írás tarthatja fenn az *értelmet* és szörendet.

E mellett van valami visszatetsző az ily összeírásban. Minden szónak külön leírását, külön értékesítését megszoktuk s mi a közgyakorlat ellen elegendő ok nélkül történik, az oktalanság s mint ilyen, ha veszélyes nem volna is, eltaszító. Ilyek még: latinnyelv (Latein), jóelméjű, éleseszű, jólértesült, persahalott, s igen sok más.

De áttérek a valódi összetétel hibáira és példáira. Főtörvény itt s általában nyelvbölcsészetszből és a nyelvek vizsgálatából elvont elv, hogy csak szó-tőket, azaz gyökből érthető szókká lett elemeket tehetni össze, úgy hogy valódi összetett szók képződjenek. Ha gyök az összetétel egyik tagja, az inkább szóképzés, mint valódi összetétel*). Ezen főelvet lényegében fenttarthatjuk; de nyelvünk természetéhez képest úgy kell módosítanunk, mint fentebb (16. §.) kifejtettük s valódi tőknek és így összetethetőeknek vennünk azon gyökféléket is, melyek ma nem élő, de valaha élt, vagy analogia szerint élhető tőkül vétethetnek. S erre szabadságot adnak régibb összetettjeink, főképen helyneveink; mint ugyanott kimutattuk.

A mondatbeli viszonyokhoz képest a szók, a magyarban is, mint más nyelvben, összeolvadni hajlandók. A nyomatékoshoz természetl vonzódnak az ugyanazon mondatbeli vagy mondat-viszonybeli szók s hajlandók hozzá tapadni,

*) E dologra nézve eligazodni, nem oly könnyű, mint gondolnók. Ugyanis bizonyos, hogy a latin patefacio és hasonlók, a gör. γεννης, γονος, γοπος stb., melyek csak összetételek kedvéért szülemletek, a magyar *némber, jámbor, özvegy, tápjó* s néhány más, meglévő vagy megvolt és ép többől nem alkottattak. — V. ö. *Tobler Zusammens.* 54. l. s több helytt. Hát még ha igaz, mit *Pott* vitat *Curtius* ellen, hogy sok szó, kivált ige eredete csak az eléje tapadt prothesisből elemezhető. Hátha még azt is elgondoljuk, hogy voltaképen a képzés és összetétel közt határt alig vonhatunk el, hogy *hentereg, ténfereg, sündörgődzik* s néhány ilyen, inkább összetettek, mint képzettek? Valóban boldogoknak valljuk, kiknek igen határozott s teljes szigorral fentartani merészlett nézeteik vannak. Mi azonban eleget mondunk, saját czélunkra legalább, a fentebbiekben, s úgy véljük, eléggé határozott szabályt adunk.

mintegy a tapadás természeti ösztönéből. Itt is felfedezhetők a szó-összetétel mind azon nemei, melyek másutt, csakhogya nyelv természetéhez képest.

Mi az összetetteknek három nemét különböztetjük meg, saját célunkhoz s a meglevő hibások megbirálhatása végett úgy véljük, kimerítően, t. i. a jelzői, határozói és kettős összetetteket. Ezekre nézve nagyon természetes és további megbizonyításra nem szorult nézetünk:

1. Összetételnek ott van helye, hol a tulajdonképen való képző nem használtathatik.

2. Összetételben nem-élő és tőül nem vehető gyök nem alkalmazható, szintugy mint önállóan; vagy csak a *fentebbi megszorítás* mellett.

3. Két ige-tőből sem jelzői sem határozói összetett nem alakulhat.

4. A ragok a határozói összetételben nem mellőzhetők, sőt:

5. értelmök sem változtatható.

6. A melléknévi képzőt sem hagyhatni el jelzői összetételekben.

E nézeteink helyességét, legújabb hibás összetettjeinkben, nyelvérzékünk igazolja. Így:

I. Jelzői összetettekben:

a) A mellék- vagy igenév-képző hibásan hagyatott el ilyekben: irlap, várterem, látszó, látszóg, nézpont, vegyelem, öleb, bélyegpapír, feszerő, mozduló, eszék, estér, vetgép, jár-láb, lépláb, tapszarv, tilidő, tilsajtó, tiltábla (tiltott, tilalom-) tipláb, (Ballagi Szót.).

Némelyekben, még hibásabban, az ige-képző is kihagyatott. — Sem egyik, sem másik esetre példát régebbi nyelvünkben nem lelhetni.

b) Elhagyatott kivált az *i* képző ilyekben: napdíj, falóra (Wanduhr), iskolakönyv, nőruha, nőszív, »pécs-gymnasiumi értesítő.« (pécsi g. értesítője).

c) Birtokos jelző összeolvasztása, sokszor jó példák szerint helyesen, sokszor német szók szolgai utánzása: népkönyv, nyáregy, napéjegyzék, békelak, csendlak, orvsegély, alapelem ásványösszetétel, mozgások (mozgások).

Nagyrészt az *i* képzővel könnyen pótolhatók.

Itt említjük meg a *magaviselet* szóval való bajoskodást. Irják: magaviseleted, magaviseletünk (mint *Vas G.* »urabatyánk« s eff.). Vagy egyszerűen: *viselet* ragozandó, vagy a *maga* és *viselet*, mindkettő személyraggal álljon: magamviselete, magadviselete, magunkviselete stb.

d) Különösen homályosságot okoz s visszatetsző, ha a rideg gyök áll jelzőül: heg-jegy (hegedés jegye) hibcsiny, hiblövés (hibás).

e) Jelzői összetettek közé számítom a jelzői mellékmondatból összevont régibb ily szavainkat: ina-szakadt, agyafurt (a kinek agya furt) eszeveszett, eszement, fejekötött (furt agyu, veszett eszü, ment eszü). Ilyet a régieknél kicsiny számmal és csak népies beszédben találni *). Nem volt helyes, hogy újabbak alkották: homlokmagas, örvhosszú, cizczusz, orramozgó, szíthód (hődhoz szító: Vajdánál) és eszelény (Földi. Bugát) lábakéz, szarvahosszú, hátabolt, hátasik, (Vajda). *Szakállnagy* (u. o.) nem akar szakál nagyát mondani, mint hadnagy, násznagy, várnagy, tábornagy, a tábor nagyát vagy fejét, hanem nagy szakállút, s ép ezért hibás.

*) Mainép-beszédben ilyek: szinehagyott, hitehagyott, férjehagyott, vérevett, farkavágott, szavahihető, szájahült, szájátáti, magva-váló. (A név vagy alany, vagy tárgy.)—*Ballagi* (»Nyelvújítás, nyelvrontás« U. M. Muzeum 1857.) azt hiszi, hogy az ilyekben a második szó előtt álló hangzó csak összekötés eszköze s nem személyrag. Talán mert vannak: *hasfájó* *fűfájós*. — De a mellett, hogy átmeneti hangzóra ilyekben: fejkötött szájtató stb., nem volna szükség és a mellett, hogy *Tobler*, ki idézett helyen a dolgot nyomósan fejtegeti, határozottan 3. sz. ragot vesz fel: látni való, hogy az ily összetettek épen úgy mellékmondatból alakultak, mint: istenadta, lánczhordta, madárlátta, tetüette stb., melyekben szintén szükségtelennek látszik a személyrag, lehetvén istenadott tetüett s levén is: *ebadott*, *sok-bűlätott* (régí) és néhány ilyen. A 3. sz. ragának pedig sokkal inkább van helye amazokban, mint ezekben. Ott: *eszement* — kinek esze(el)ment; itt: madárlátta — kit madár látott. Ilyformák más nyelvekben: *Barbarossa* = szakálla-röt, *tête-nue* = fejecsupasz; csak hogy az igenév helyén melléknév áll.—Különben az összetettek nálam lévő felosztása, nem akart kimerítő vagy részletes lenni; és mégis megegyez a szanszkrit és görög nyelvtanok osztályozásával (*L. Benfey* kurze Skritgramm. 251. s köv. *Oppert* Gramm. scrite I. kiad. 221. s köv. *Curtius G.* Schulgramm. IV. kiad. 179. s köv. 1.)

— Még roszabb: *fejincs* ebből: fejenincs. (V. ö. Tobler Zusammens. 20. 21. l.)

Általában merész alkotásuaknak mondhatni: veresbegy s a nem kevés ilyenfélét is: kékszem (kék szemű), csészeszárny (szárnyas csészejű), árorr, szironták (melynek szirmán *ták* van), sziorompár, toronszál, ikrapikk (Diószegi), melyekben főnév tétetik melléknévvé vagy magától egészen különböző természetű főnévvé. Régi s talán már megengedhető visszaélés; csak a tudomány nyelvéből el ne terjedjen.

f) Melléknév elé, annak értelme erősítésére főneveket tenni, német nyelvből átvett divat: éjsötét, koromfekete, tengerkék, égkék, mézédés, vérpiros, hófehér, lombzöld, királyveres, tükörsima, angyaltisza, napfénytisza, tejfehér, szörpsűrű, eperkerek (Garay), farkas-éhes stb. Nagyobb részt rövidítő és szépítő kifejezések, melyek már nagyon elterjedtek, de mégis igaz, hogy utánzások. (L. Tobler Zusammensetzung 108 s köv. l.)

II. Nem tagadhatni, hogy az u. n. *határozói összetettekkel*, melyekben t. i. egyik szóraggal vagy névutóval áll és a másiknak vonzottja, sok baja volt régibb nyelvünknek s van a mainak is. Életre való, jóra való, törvény ellen való, szét nem választható: még megvoltak így. De ha ezekből főnév vagy határozó lett, bajos volt így irni: életre valóság, szét nem választhatóság. Ilyek elkerülésére kellett új alakokat venni fel; a mennyiben lehetett: törvényellenes vagy elleni, életnélküliség, mindenütt jelenvalóság, földöntuli és túliség, el-nem-fogadható vagy elnemfogadhatóság, egymás-melletti-ség, egymás-alattiság, látnivaló p. sok látni-való van ott; összeírják: látnivaló, ennivaló, rátermett, rávalóság, melyekben aztán néha egy szó testébe össze nem vegyülhető elemek foglaltatnak. Itt-ott a kötőjellel szükség azt kifejeznünk, hogy ezek végképen össze nem olvadhatnak.

De a határozói összetételekre nézve lényegeseb megróni valókat találunk, u. m.

1) Az illető rag mellőzése, mi által az összeköttetés homályos lesz s csak német eredeti után érthető. Így: életteltjes, tiszteletteltjes (val, vel), szellemdús (Toldynál: szellemes), szódús, szószegény, vérszegény (ben?), erénygögös (vel), élet-

képes, munkaképes, iskolaképes (ra, re), pénzsovárgó (ért), életerős (re nézve), légmaradó (ben); hosszúvágott, rövidvágott (ra), harczvágó, dicsvágó, szavazatképes (ra), iskolaköteles (ra), elvhű (hez), alkotmányhű (hez), utkész (ra), bajnehéz (miatt), bútjeljes (val), álomjáró (ból), églakó, vizlakó (ben), vizhatlan (től), hitélet (ben?), államélet (ban?). tengertüli (en.) — Népnél van : *embertülső* (ökör) mint : első, hátulsó, középső.

Hogy ilyekben egy részt a német mellékneveket majmoltuk, alig kell említnem. A *voll* (ang. ful, ol.-vole) *reich*, *arm*, *fühig* stb., ott már csaknem alakszókká lettek, legalább ily összetételekben, oly formán, mint a *-lich*, melyet az ang. *like* tart még önállóságában, s csaknem oly alaki vagy elvont jelentésűek, mint képzőik vagy a mieink. De nálunk ez — még most legalább — nem úgy van. Itt még [csak most kezdenek ez egészen és mindig önálló szók az egyszerű -os, -es képzők helyébe, a nagyítás, nagyítás által aljasíttatni. Másrészt a német ily összetételben többször elmellőzi a ragot, mi Grimm szerint nem volna szabad; mert nem mindig van neki, oda illő, (az *en*, *e*, *s* több helytt s elég következetesen megtartatnak: *lebensfähig*, *kräftig* stb., de *schulfähig*, *wortarm*, *wortreich*, *tugendstolz* stb.) Az hát teheti, hogy mellőzze; mi nem. S az mégis nem mindig teszi; mi mindig.

Igy ez alakokkal sem élhetünk önvádlás nélkül. Mert hogy a régieknél is volt: *eredetbün* (debr. cod.) *méhékszerető* fű (Melius), az csak azt mutatja, hogy a régiek sem mindenkor helyesen képezték szavaikat. Ezt pedig már előbb is említettük.

2. Új összetett igéink e részben még hibásabbak, melőlvén a tárgy-ragot, mely az elül bocsátott névhez járulna. Fa-vágó, fa-vágni: van; de *favágók* lehetetlen. A tárgy-rag mellőzhető ilyekben: Duna látni, orezája látván (régieknél); de határozott módú, azaz tulajdonkép ige mellett soha sem. Még rosszabbá teszi a dolgot a szóvonzat törvényének megsértése az által, hogy az ily összetett igék mellé eshető név szokott viszonya elferdítettetik; miről alább a szófűzésnél szólunk. Ilyen igék: vadorzani (Eötvös), gondvisel, kárpótol,

ércvegyit, árverel, árbecsel, áremel, névbecsül, pártfogol, hitszónokol s még lehet több is.

3. Ezekben a tárgy-rag esett ki. Még hibásabb a még igeneveknél sem mellőzhető helyragok kihagyása: hátirok, álomjárok, álomjóslok, kézjóslok, körutazom, közvetett, közvetlen, közvetít és ha ide számítható: távirok (távolyozni?), számúz, számkivet (régibb s mégis roszt), és név száműzés stb. *) Ezek oly ajánló szó-alakok, hogy ha még irodalmunk zugaiban nincsenek meg, már csirában lehetnek effélék is: számirok, térmérek, mübirálok, jajkiáltok (jajveszékkel), búcsujárok, éjkalandozok, dicséneklek, rendzavarok stb.

III. Kettős szerkesztések vagy összetételek példái régibb nyelvünkben is találhatók: ad-vesz, csere-berél s több népies kifejezésben. Hangjátékok is, melyeket műveltebb irodalmi nyelv nem szokott rendesen alkalmazni. Két különböző mozzanatú, egyféle cselekvés vagy dolog. Ilyek hasonlatára alkottak nehányat újabban: gyógykezel (gyógyítás végett vagy gyógyítva kezel), vegybont, vegyelemez. Főnevek: delej, árap, napéjegy.

Csak azok ellen tehetünk kifogást, melyek jogtalan csonkítással s tőül sehogysem tekinthető gyökből tétettek össze: gyógy- és vegy-, ap.

Összetételekhez számíthatjuk még

IV. Az igekötőkkel ujjolag alkotott összetett igéket. Vajon ilyenek alkotása kezdetben a szláv vagy német nyelvek hatására jött-e szokásba, vagy saját nemzeti nyelvfejlés által, mint természetes alakulás: vitatás tárgya volt. Annyi igaz, hogy régibb nyelv- emlékeinkben kevesebbek az igekötők. A H. B. mondja: halsz (meghalsz), mulni (elmulni) helyett. De az is igaz, hogy már a középkorban péld. Kat. Leg. találta-

*) A »számkivet« és effélének különös használatát találjuk a debreczeni leg. könyvben. A »szánki« vagy »szánkive« (így) előtételt elválasztja, mint egyszerű igekötőt. Így ezekben: »ha eretnek azon szerkérben vitetnék *szánkive* (16. l.) — »szánki akarnája vetni« (77. l. s több helyett. Lásd Toldy kiadása szókönyvét.) — Még különösebb a roszt magyarságú *Veráncz A.* ilyes beszéde (Magy. Munkái 8. 9. 58. l.): »sokat benne karóra vonata, *négyvágata* (négygyé, négyfelé), sőt: »négy ugyan *vágának*« (57. l.)

tik: elbeme gy és a XVI-ban: elfelhelyeztet, elkimén stb. tehát összehalmozott igekötők. Nem sejtjük, hogy a nép nyelvérzékének volna kifogása; idegenkedése az egyszerű igekötős alakok ellen, bár a kettősöket (elbeme gy) megvetette is; sőt tapasztaljuk, hogy némely ígét igen sok igekötővel használ, többel mint az irodalmi nyelv: elgondol, felgondol, meggondol, kigondol; elmér, felmér, megmér, bemér, kimér, rámér.

Általában hát az igekötős alakok ellen észrevételünk nincs. Más ellenvetésünk van, s pedig kétféle. Egy az, hogy az oly ígék elé tettünk *be*, *ki*, *meg* és más igekötőt, melyek előtt nem szükséges, nem is lehet állniok, s ezt igen sokszor német ígék utánzására cselekedtük; más az, hogy a régibb igekötős szók értelme és vonzata megváltozott. Utóbbi a szófüzés körébe tartozik, s ott szölünk róla. Itt csak az elsőről.

A német »*ein*« és »*aus*« előszócskák példájára és hatására egész sora alakult ígéinknek, mely nagy részben alig szükséges. Így:

bead (felad), *beárul* (el), *bevall* (meg), *beismer* (el), *be-terjeszt* (elő vagy fel), *beszüntet* (meg), *beletalálja* magát, *begyőz*, *besokszoroz*, *betanít*, *beigazol*, *beelégszik*, *beér be-vár* stb.

keresztülme gy — viszen javaslatot, nézetet stb. eh. átme gy, átviszen, elfogadtat.

kiárul, *kiérde me l* stb.

elver vagyont, *ellát* valamely ügyet stb. *elerőltet* magától *felsorol*, *felmond*, *felszámlál*, *felismer*.

megkülönbözik, eh. *különbözik*; *meghazud*, *megrajzol* (23. §. 3.)

Igekötővé tettük a *túl* igehatározót is: *túlteng*, *túl-édés*, *túlkeserű*, *túlhatalom*, *túlremény* stb. (28. §.)

A nyelv rendszere ilyek által komolyan veszélyeztetve, legalább a mi felfogásunk szerint nincsen. De a mi szükség-telen, az ellen tiltakozik nyelvérzékünk. S hogy ezek nagy részben szükségtelenek, azt nem a német, hanem az oly világos és analyticus francia beszéd megtekintése s ezek régiesb kifejezésekkel pótlásának megkísértése fogják igazolni:

A hármas és többes összetettek, minden nyelvben még

az ilyekre leghajlandóbban is kellemetlenek és meg is rovatnak. Ilyen is sok alakult nálunk: erőműtan, téralaktan, vasáruraktár, légmoztan, napéjegyen, életerőhiány. Főkép a vegytan alkot ilyeket, sokkép vegyítván szavait is, mint elemeit. Így: cseföhlélecs, szénvizegy és sok más. Nem sokára várhatunk ilyeket is: Uramidobenzresäure-Aethylaether és Carboxamidobenzoesäure-Aethylaether, melyeket az újabb német hivatalos nyelvet gunyolók eme szava: Bahnhofinterrimaufseheressubstitutenadjunkt halad meg. E mellett nálunk is jön elő: helvéthitvallásu-superintendensválasztás, németirodalomtörténettanár.

A közbeszédbeli neveket szétválasztva, birtokviszonyba rakva vagy képzőkkel kapcsolva, egyszerűbbekké tehetni; de a »tudomány« műszavaival ki merne a nyelvérzék vagy aesthesis fegyverével szembe szállani?

Hosszabb összetettjeink és zavart okozók használatában, a kötőjel alkalmazását ajánljuk: superintendensválasztás, vasáru-raktár, házasság-kivüli, törvény-ellenes. Így értelemzavaró szóknál is: mozgás-ok, lét-elem. S még ott is, hol egymástól különböző, egy tekintetre nem kapcsolható fogalmak jönnek össze: fő-tér, alag-ut. Ilyekkel segíti elő az érthetőséget a német, angol és franczia írásmód. Az első legkevesebbé, de mégis gyakran. Az utóbbiak képzésre s összetevésre nem igen levén hajlandók, igen sokszor.

Altalában az összetételre, a szóalkotás legújabb nemére nézve nem lesz szükségtelen megemlítnem, mit *Curtius* mond: »minél több összetétel, annál kevesebb syntaxis.« Igaz ez főkép a mi nyelvünkre nézve. A mint szaporodtak összetettjeink, úgy ferdült inkább-inkább szöfűzésünk. Mindkét körben nyelvünk mozgásának tényezői, inai vagy csuklói: a ragok mellőztettek vagy ferdítettettek el. Az összetétel legalább nagyobb mértékben, oly nyelvre nézve szükséges, mely képző tagokkal szót alkotni nem bír; mit a mi nyelvünkről nem mondhatni. Mert levén például *os*, *es*, *i* képzőink, nincs szükség álomkönyv, iskolakönyvre. De ragainkat alig mellőzhetvén, nem is tudunk oly jól összetételeket alkotni, mint oly nyelvek, melyekben minden casus-végzet elenyészett, s minden vagy sok casus helyett áll a rideg tő. S még az ilyek is ke-

véssé szükséglik az összetételt, élvén a helyett a mondatbeli hangnyomaték összezsugoroló erejével.

Nekünk pedig nyelvünk képzési hajlékonyságát veszélyeztetni, vagy szórendünket zavarni nem szabad.

IV. Szófüzés.

21. §. Általános nézet.

A mint a nyelv anyaga külföldi szókkal, vagy azok nyomán alkotott honiakkal gazdagodik, ép azon arányban gyarapodik a beszéd külföldies vagy idegen példányok szerint szülemlett mondatokkal, szerkesztésekkel. Minél fensőbb fejlettségre jutott valamely nemzet prózája, annál többféle szófüzési alakra van szükség, s fejlődésben elmaradt nemzet, ha hiányait pótolni igyekszik, sok ily kapcsolatot vagy alkatot szeret meg és veszén át idegen beszédből. Így vettek át sokat görögéből a római költők, Ennius és a classicisták korában. Így a német a latinból és francziából; így a magyar a németből. Van oly eset, melyben az elfajult nyelv teste, anyaga megmarad; szófüzése vagy szelleme idegenné lesz. Ily esetet említ *Schuchardt H.* a rajna-melléki, németből korcsosult francziák nyelvére nézve.

A nyelv szófüzési fejlődése multhatatlanul szükséges és ellenállhatatlan, s e tekintetben bizonyos határig, az utánzás sem veszélyes. Mint a művészet különböző stíljait, a költészet különböző fajait, az általános emberiségi eszméket, úgy az ezek körüli vizsgálódásban követett észjárást, nézetek, tantételek viszonyításait eltanulni fensőbb műveltségi s velünk érintkező nemzetektől, kénytelenek vagyunk. Ez által lesz szükségké újabb szókapcsolatokat alakítani, beszédben magunkat mindig nemesebben, szebben, tartalmasabban fejezni ki. Ez a nyelvnek épen oly természetes gyarapodása, mint a szók szaporodása. E szükség érzete már régebben is jelentkezett nálunk, még pedig nem romlott nyelvérzékű s nem gondatlan íróknál. Így szülemlett meg sok oly szófüzési szerkezet, mely a népnél lassan vagy maig sem talált elfogadtatást. Így tartja fenn magát irodalmi nyelvünkben az *and, en l* ige-

alak, a régenmúlt *valá*-s formája és sok más, mit az eredeti nyelv-egyszerűség vagy népies beszéd kedvéért sem utasíthatunk el. Mert ezek és sok más, sőt maga a műveltebb próza sem a népies beszéd ellenére, hanem annak fejlesztése, tökélyesítése végett származtak és így, mintegy mellette vagy felette tartatnak fenn.

Tehát ha valahol, itt kell nagyon megkülönböztetnünk a nyelv természetével megférő, bár attól eltérő, a valóban szükséges és a szükségtelen újításokat, s nézetünk szerint csak azokat kell elutasítani, melyek

- 1., a nyelv természeténél fogva lehetetlenek ;
- 2., szükségtelenek, azaz saját nyelvünk oeconomiájából kellő szabatossággal és hűséggel pótolhatók.

Ily értelemben és érdekből kívánja *Arany J.*(»Visszatekintések« Figyelő I.), hogy a költőnek a próza orthologiája ellenében némi szabadság engedtessek. S valóban méltó is, hogy a költői nyelv oly nyelv-alakzatokat, tehát szófüzési szabadságot nyerjen, milyennel a műpróza nem bír, annál kevésbbé a népies beszéd. De ama korlátozó két nézet e körben is fentartandó.

Ennélfogva nem véljük rosزالandónak az ily kifejezést: »gondoln*í* rá,« bár régibb nyelvünkben nem volt ismeretes ; mert úgy érezzük, hogy ez a »*felőle, róla* gondolkozni« mellett új és szükséges momentumnak felel meg. Így nem rőjük meg az infinitiv használatának szélesebb körben alkalmazását, hogy t. i. ha már »kérem leülni« mondatban helyesen áll: »felhivom, felszólítom nyilatkozni« kifejezésekben ne alkalmazhassuk. Így nem akarnók tiltani az *a*, ez *e* helyett az *azon*, *ezen* — alább igazolandó névmások — írását vagy mondását. Mert az orthológiának, mely az ép nyelvérzéken alapul, nem feladata a nyelvet, mely nem írásban vagy irodalomban, hanem a nemzet élőbeszédében fogható jól fel, tovább fejlődésében feltartóztatni, hanem csak fejlődésének rendes útjában vezetni és megtartani, óván a véletlen vagy önkényes külső hatásoktól s esetleges sérülésektől.

De hibának tartjuk a *látand* jelentőmódbeli s általában a *látandó*t és ilyek használatát, a személy-névmás untalan kitételét; mert ezek részint lehetetlenek, részint szükségtel-

nek. Így a *kiállítani*, *beszüntetni* s számos hasonlóknak, a szó-
kás szerinti alkalmazását.

Azonban ideje rendben áttekintenünk a szófűzés leg-
ujabb tévedéseit; előre megjegyezvén, részint ön-igazolásul,
ha előadásunk hiányosnak tetszhetik, részint tanulságul,
nyelvünk művelői s nyelvtudományunk szakférfaiai számára,
hogy: mi a magyar szófűzésben eredeti, mi nem, arra még
eddig kevés tanulmány fordított. Sem a német s más reánk
hatott idegen nyelvek szófűzésével a mienk rendszeresen ösz-
szevetve, sem a rokon nyelvekből szófűzési elvek és tanulsá-
gok elvonva nincsenek. Itt hát csak annyit adhatunk, mennyit
a jelen helyzetben lehetséges.

22. §. Névalakok használata.

1. A többes számnak kemény hangzatu *ak, ok, ek* ragát,
ha a többség *sok, több* és efféle más szóval kifejeztetik, és nem
többféleségről van szó, vagy a többség kiválóan ki nem tűn-
tetendő, mellőzni kell. Ez elemi törvény; mégis olvasunk
»számos okokat« — »sok régi törvényeket.« Sajátságos mi-
kép tekintette régibb nyelvünk »egy«-nek vagy »egyénnek«
a nemzeteket. »Mi a magyar most?« »Elindulni a törökre.«
Méltó megtartanunk.

2. A német igének nincs minden személyhez külön raga,
s ezért, hogy beszéde szabatos legyen, ki kell minden ige
előtt rendesen, a személy-névmást tennie. »A nyelv öntuda-
tából (inkább a beszélőéből), az igékhez tapadt személy-ra-
gok jelentése kienyészett, annyira, hogy tautologice, valamely
nyomatek kifejezésének szándéka nélkül is oda kell az igék
mellé toldani *az, én, te, ő* stb. személy-névmásokat« (Pott).
Ez a magyarban szükségtelen, disztelen is. A sokszori meg-
rovatás után, mely már e hibás szokásunkat szolgáltsága miatt
érte, tovább nincs mit szólnunk felőle, egyszerűen figyelembe
ajánlunk egy ilyen elbeszélést: Egy ember lépett be, — ő
nem volt sem magas, sem alacsony. Ő mintegy 40 évesnek
látszott; de valóban ő annyi nem volt. Elsőben is B-t pillantá
meg, kit ő megszólita. — Vagy: Én Pesten születtem. Szü-
leim nagy gonddal neveltek engem, de ők czélt nem értek
Ők papnak szántak, de én ügyvéd lettem stb. Utóbbi példá-

ból azt is láthatjuk, hogy a tárgyesetben (mint mondjuk) s másképp álló személy-névmást is szükségtelennek érzi a magyar beszéd. Azt is, hogy némely helyt erősítés kedvéért (ők, én) egyik névmás meghagyatik. E hibás beszéd az iskolákban vette eredetét, hol így mondják: ich liebe, én szeretek, du liebst, te szeretsz stb. S pedig e gyarlóságot maga a német is kerüli. Legalább költőknél jön elő: »nennen dich den grössten Dichter« (sie). — »Knabe sprach« (der) Göthe.

3. Fentebbi okból gyakran kiteszi a német az *az*-nak megfelelő névmást: *es*. Magyarul az *az*-t kitenni szükségtelen, befoglalván ennek jelentését, erejét a tárgyi ragozásu ige alakja. »A rectori választásokat nem a tanács teszi, hanem a karok e végre küldött választottai teljesítik azt« (P. Napló). »Ha a többség kifolyása *is* volt e munka két év előtt, azidén is a közgyűlés *azt* czélszerűnek tartotta« (u. o.) »Igaz, hogy sept 18-kán hirdettem *azt* ki; mert czélszerűbbnek véltem; mintsem hogy a nehézségek miatt *azt* elveszítsem. E nehézségek most már le vannak győzve, a terv életbe van léptetve, és *annak* eredményét már most élvezzük« (u. o.) Hibásan áll »az« ilyenben is: »kétszer kettő: *az* négy« — »Viz és olaj, *az* nem vegyül« — Kisértsük meg »az«-ok nélkül olvasni fel, s ha jobbnak nem találjuk, nincs ép nyelv-érzékünk.

4. »Az *ők* könyve« e h. »az *ő* könyvök« talán csak kevéssé művelt külföldies beszédűek szájából s tájbeszédben hallható; írásban alig fordul elő.

A népnél gyakori ilyes: az *ők* fejük, a *magok* szolgájok, a *tik* asztagotok. — Péterék földjük, szomszédék kapujok, (sőt mellékesen mondjuk, az ilyen is: *elhalt mind n gyermekeim*; mi egyszerűen a többes alakok ritka és e miatt ügyetlen használatára mutat.). Tudjuk, hogy az ilyforma szerkezet egykor a különben igen derék *Tótfalusinak*, *Csécének* s utóbb *Kazinczynek* is tetszett, s ellenökben utánok csak hosszas küzdéssel állapították meg az ilyet: *nemzetek királya, írók munkája, magok szolgája, szomszédék háza*. Ugy de ez ép olyan, mint az »ők lova«. Miért roszaljuk hát? Mert a személy-névmás sohasem áll birtokviszonyban úgy mint a nevek, — és hogy latinban vagy másutt (németben nem) lehet equus

illorum; de a mienkben nem. Birtokviszonyt fejezve ki, a személy-névmás személy-raggá lesz (em, ed, e stb.); ha a személy-névmás külön is kitétetik, a személy különös kijelölése vagy nyomaték kedvéért történik.

5. »Az *én* könyvem, — az *ő* kalapja« ilyenben az *én*, *te*, *ő* egykor felesleg is használtatott; most gyakran minden ok nélkül mellőztetik. De mihelyt a birtokos személyiségén valamely kifejezett vagy csak gondolt ellentét miatt nyomaték van, a személy-névmás nem maradhat ki. Elemi szabály, melyvel bibelődni restellünk; de sokszor izetlenül elvétele látjuk.

6. »Az *a*,« »ez *a*« helyett »azon, ezen vagy *amaz emez*«-t kezdenek használni; valóban kellemetlenül is fordulnak amazok elő ilyenben: azt az embert, attól az embertől, az ellen az ember ellen, azok nélkül az emberek nélkül stb. Néha 3—4 szer ismételt rag vagy névutó. »Annak az embernek adtam a kinek te akartad.« Kikerülik ezt ily szerkezettel: azon embernek stb. Az a nyereség, hogy *azon, ezen* nem ragoztatnak s így a rag-ismétlést mellőzhetni. *Brassainak* méltó kifogása van e rövidítés ellen. Ismétlés kerül elő más legműveltebb nyelvekben is. A német *der, die, das*, a franczia *il, le* és *de*, és az angol *the* többször fordulnak egymásután elő, mint a magyar ragok. De azt sem lehet állítani, hogy az *azon, ezen* megrótt használata sohasem volt divatban. Egy 1583-diki oklevélben, hét kis lapon kilencz esetet találok, melyekben a rosszalt alkalmazás, a mai mód szerint feltalálható: »azon város,« — »azon czéh« stb. Így több más hivatalos iratban. Ezen kívül: *Érdi Cod.* »azon napokban,« azon időben« — *S. sz. Péter végzésében*: »ugyan azon megmondott büntetés alatt« — *Verancznál*: (Magy. Munk.) »ugyan azon uttal« 109. l. — »ezen frigy alatt« (111.) — *Karádi Névtel.* »megírtam vala ugyan ezen akaratomat« — *Székely Okm. tár.* »ugyan azon gyűlésben« — »ugyan ezen megmondott székben lakoznak (I. 307. 316). — *Pázmánynál*: »ezen szent doktorok« — *Medgyesinél*: »ezen részben, ama szavakban, ezen tanúság, ugyan azon dühös nép, azon királynak donatióiból kitetszik« stb. — Még sajtószerűbben *Thuri Gy.* 1601. Századok 1872. II. 348 l. »Az mely Isten eddig megótalmazott, azon ezután is megótalmaz« — »azon igen felel« Szék. Okm.

tár. I.299. Különben sem más az *on*, *en* itt, mint a »minden«-ben; úgy, hogy *az*: *azon*=*mind*: *minden*=*ily*: *ilyen*=*oly*: *olyan*, s talán = *vad*: *vadon* = *élő*: *eleven*.

7. Az *ő* és *az* között értelmény-különbség van, melyet magyar nyelvérték azonnal sejt. Amaz személyre és élő valóra, emez dologra, — egyszersmind amaz közel valóra, emez távolira mutat. Legyen szabad egyrészben *Arany J.* példáival élnem, ki erről bőven és helyesen szól (Figyelő I.) »Éhesek a lovaidd« — »Elaludtam az időt, nem tartottam jól *őket*.« — Végig hallgattam beszédét, nem tanultam *belőle* semmit (nem: abból).« — »A dolog oly jelleget ölt, hogy az igazságszolgáltatás ma-holnap nem igen dicsekedhetik *azzal*« (helyesen: vele). P. N. — »Nem tudtam kivenni a földből a hasznóbért. Nem volt hasznom *benne* (nem: abban).« — »Mért nem tanulsz zenét? Nincs módod *abban* (helyesen: benne).« — »Nem gyönyörködöm *benne*. Hát a költészetben? *Abban* nagyon (nem: benne)«

8. »*Magát* szégyenli« ma jó. De a nép mondja: szégyenli, pl. a kis gyermek, — vagy más is, pl. szégyenli kimondani stb. (nem: magát). A kettő közt a népnél és eredetileg különbség van. »Únja magát, feltalálja magát, jól érzi magát.« elfogadott kifejezések s nem szölünk ellenök. De *Jósikánál* »extasiálja magát«, botrányos. Így: érdekli magát, érti magát (érdeklődik, ért hozzá, jártas benne). »Értem magamat a dologban« (Föv. L.) Ilyenek még: »képzeli magának« — »elszámította magát« — »kinövi magát« — »előadja magát« — »jól v. rosszul veszi ki magát« — »megboszulja magát« stb. *Verancznál* rútul: »fél magának.« Nem javallhatjuk az *önerő*, *önállás*, kivált: *önkivüli*, *önkivület*, *önkivületes* szókat sem, ezek helyett: maga v. önereje, magán-állás, magánkivüli stb. Inkább az ilyeket: önérzet, önszeretet, önmegtágadás, melyekben csak a tárgy-ragot mellőzzük, mint régebben is ilyekben: maga-szeretet, maga-kellető, maga-bíró, maga-eltökélés, maga-megadás. Különben a megszólító vagy czimező »Ön« életre jövése (Széchenyi) és kivált elterjedése is nagy mértékben tanúsítja az ujitási merészséget és a »megszokás hatalmát.«

9. »*Magunkat*« és »*egymást*« közt lényeges különbség

van, s hogy felcserélik, — a német *uns* kétes használata miatt történhetik. »Mikor látjuk magunkat? — »Rég ismerjük magunkat.« — »Szeretjük mi magunkat,« egészen más mint: »egymást.« Roszabb nyelvű műveltjeink beszédében fordul elő; de erre is tekintettel kell lennünk.

10. Az »egy« alkalmazásában kétféle hibát ejtünk. Vagy szükségtelenül kiteszszük, vagy törvénytelenül mellőzzük. »H. *egy* tudós német ember volt.« — »Az éleny *egy* nevezetes vegy-elem.« Jól esik midőn az *egy* nélkül halljuk: H. tudós német ember volt. Az éleny nevezetes vegy-elem. A Mont-blanc magas hegy Schweizban stb. Érezzük, hogy a magyar nyelv olyan németes névelőre, kijelelés végett nem szorul. Ajánljuk ezt nyelvtanítóink figyelmébe. *Ballagi K.* nyelvtana már tudja és jól alkalmazza.

Másfelől nagyon mellőzik ott, a hol kiemelő ereje van. »Részét eladta vagyonának, részét pedig elfoglalták.« — »Pár nap előtt.« A nép elhagyja ilyenben: esztendeje, hogy elment; esztendőre, esztendővel; de ezek előtt: *hét, hó, század*, soha, — s ennek oka az *esztendő* (eszten-idő) szó eredetében lehet. Nem helyes: »*egyetlen*« (egy) sem. Ebben kettőzés által akarja a kedély érdekeltségét kifejezni. Kettőzés nélkül elvész a kifejezés értéke, bár értelme megmarad is. (L. Magyar Nyelv. Rendszerét).

11. »*Ki sem, mi sem*« alkotó részeire egyez ezekkel: »senki, semmi.« De hogy nem azonosak, már sokszor elmondták.

12. »Az emberek legjobbika, az anyák legszivesebbike,« ujabbkori németes vagy latinos szófűzés. Magyarban a birtok-viszony összehasonlítást nem fejezett ki, vagy ha úgy jobban mondanám, a sajátító vagy birtok-eset nem jelelt oly sokfelét, s többek közt hasonlítási viszonyt is, mint a görögben és utóbbi nyelvekben. Régen az *ik*-es melléknév ragozatlanul állott ily kapcsolatban, s úgy véljük, az említett szerkezet első kísérletét ez mutatja fel. »Kiknek *némelyik* az égen jár,« így találjuk a XVI. századból maradt egy énekeskönyvben. És *Telegdinél*: »és ez az egyik az szent kenyérnek, t. i. a szokott testi kenyér.« — Így a müncheni codexben, sokszor.

23. §. Az igék használata.

I. Igenemek.

Idegen nyelvek szavait s azok közt igéit magyarul visszaadni igyekezvén, gyakran eltévesztik, felcserélgetik az igék neveinek természetét, — mely nyelvünkben egészen más, igen sok esetben. Így történik, hogy

1. Altalában a szenvedő ige használata terjedtebbé, s némely irat-nemekben csaknem kizáróvá lett. Úgy látszik, hogy ez a tudományos előadás nyelvének természetes fejlődése. Elvont beszéd nem sokat foglalkozik cselekvő személyekkel; inkább dolgokkal, változásokkal, tárgyilag. A *ki* okozza, nem oly fontos kérdés, mint: *mi* okozza, *mi* van, *mi* lesz. — De a magyar nyelv, tulajdonkép szenvedői, azaz külszenvedői igeragozással alig bír. Némelyek szerint a *tat*, *tet* vagy *at*, *et*, a tetető képzőjéből módosult, s igaz, hogy a népnél alig fordul elő. Ezt kell aztán elvontabb beszédben számtalanszor ismételni, s mellette az *által*, *tól* ragot és névutót; és ez teszi beszédünket népietlenné és rossz hangzatúvá. Kikerülhetnők ezeket *látják*, *mondják*, s ily kifejezésekkel; de ezek ismét személyt tesznek fel és elvont beszédben kelletlenek. Mit tegyünk hát? A hol csak lehetséges a cselekvő igét s a személytelen kifejezést alkalmazzuk, hol ez lehetetlen, legalább különböztessük meg a *tól*-t és *által*-t. Amaz a cselekvőt, emez a cselekvés eszközt jeleli ki.

2. Cselekvőül kihatólag állanak közép igék az ilyekben: »mit vélekedik?» (Ny. tud. Közl. VI. 19), — »folytatni szándékozta» (P. N.), — »hivatkozott (másutt jobban: hivatolt) rendeletet;» — »rendelkezhető hadcsapatok.» Ily igéktől lettek: »Megfelelhetetlen kérdések, kibontakozhatlan nehézségek.»

3. Kiható cselekvővé tesznek: »*meg*» igekötővel ilyeket: »meghazud (valakit), megrajzol» — »Meg» nélkül »tartozik valamit, mindent.»

4. Tárgyatlanul használják: »*értésít*;» arról kívánok egyedül értesíteni, — »*szeret*;» szeret ön e völgyben?» (lakni) — mit *szándékozol* (tenni); továbbá: *int*, *figyelmestet*; *tudok* róla, *hallottam* felőle stb.

5. Az *ód, öd* képzőjű alakok, a mellett, hogy nagyon megelőztetnek, hibásan állanak ebben : magától értetődik. Ilyet az *ód, öd* hazájában sem mond senki, s a nép, mely a *tat, tet*-től ugyis idegen, nem mondott soha. Miért nem volna jól »érthető«?

6. Mondjuk : fagy, olvad, enged ; de havazik, germanismus. *Esik* már elterjedt : de a népnél : »esik az eső.«

7. Az imént említettük, hogy a »*magát*« hozzá adása által sok egyszerű reflexivumot újabb nyelvek kedveért változtattunk meg. S pedig már régebben. Így : emésztí magát (emésztődik), felveszi magát (megerősödik, tájb. megtöndül = neki veszi magát) ; elhuzta magát (elhúzódik). 22. §. 8.

24. §. Az igék használata.

II. Igeidők.

Az igék időinek természete, elméletben és nyelvtörténetből, nézetünk szerint, már eléggé tisztázva van ; csak a gyakorlatban nem alkalmazzák helyesen.

Bizonyosnak mondhatni, hogy a magánhangzós mult (láték) 1. csak imént mult, 2. viszonytalan cselekvést, tehát aoris-tos-félét jelent ; a melléknév természetű mássalhangzós mult (láttam) befejezettet ; a multjelen (lát vala) 1. tartóst, 2. ismétlődőt és 3. más mult cselekvéshez viszonyulót.

De a régi gyakorlat is — akarmint erőlködünk ellenkezőt bizonyítani, — ingatag ; a jelené sem bir megállapodni Valóban nyelvünk saját és a nyugoti új nyelvektől eltérő fejlődési iránya s a rövidüléstől, alakok pusztulásától idegenkedése mellett is, jelen korunk nem alkalmas arra, hogy épen elévült *alakokat*, kivált ige-alakokat vegyen vissza, vagy a beszéd mindig elvontabbá fejlődésének korában a cselekvés idő-árnyéklatainak megkülönböztetését tanulgassa. A »*vala*« pótlék kellen volt, már előbb, mint a nyelv-ujítás rövidítési törekvései kezdődtek volna, — ki is hagyták az oly világos régmultból, vagy ezzel együtt a beszédszokásból. Még kellettenebb ma. A multjelen már régen nem értették ; ki is vészett a XVII. század végével a használatból. Utóbb a nyelv-tan is elvetette. Az akad. M. Nyelv Rendszere ily külön alakot nem is ismer ; csak mellékesen említi meg (201. l.) Igy *Szvorényi* M. Nyelvtana (1861. 134. l.). Legtudósabb

nyelvészünk *Hunfalvy* elméleti fejtegetései, legjelesb történetiróink *Horváth M.* és *Szabó K.* példái sem vehetnek rá bennünket, hogy ez alakot s általában az időformákat, nem mondom szabályosan, de csak némileg következetesen is alkalmazzuk.

Ha a »*látok vala*« összetett ige-alak, a most említettek daczára sem bir többé bémenti beszédünkbe, legalább óvakodnánk a lényegesebb hibáktól:

I. A *hangzós multat* használnók helyesebben, s különböztetnők meg szabatosan a mássalhangzós multtól. — Az *att, ett*-es, nehéz gördülési ige-alakot, már *Kazinczy* erőlködött a szebb hangzású, könnyebb folyású magánhangzóssal cserélni fel. Utána többen, köztük feltűnően *Fáy*. De többnyire helyes megválasztás nélkül. »Másodika azoknak, kik írásaikkal *hatának* a nemzetre, *Dugonics* volt. Neki senki sem *köszöné* meg a mit adott, de hányan *keresztelteték* gyermekeiket Etelkának Jól *hata* a közre *Horváth A.* is. Azt semmire sem *leheté* kérni, hogy megtagadta volna annak semmi sem *juta* éjjel eszébe, hogy estig kész nem lett volna. Negyediket kell neveznem B. Sz. D-ot. Ez nem *gondola* azon bölcsek rettentéseivel, kik őt kábultnak *kiáltozák* és *Szigvártjában* úgy *jelene* meg, mint hivatalos szógyártó. De ha ő nekünk Amerikát nem *ada* is, s pöczékre *vive* is nagy részben stb.« (*Kazinczy*). »Az éhes róka áhítattal *kisére* szemével az evet könnyű szökdeléseit.« — »A gazda gyermeke a macskával *ingerkedék*, sajtílatot nyujtván neki. *Elsompolyodék* az egérvadász stb. A macska mindenféle *dicsekvék*, hogy őt az oroszlán, kit betegségében *me glátogata*, elfogadta *legyen* rokonának.« (*Fáy*). — »Követelni nincs joga, mert feltételeit *teljesíték*.« (Föv. L.) — K. sokat *olvasa*, sokat *tanula*, mielőtt irt.« (Dan. M. Irók).

Használnók tehát I. hol a nép, mely legalább némely vidéken nem vesztette, vagy nem tévesztette egészen ezt az alakot, — csak most mult, vagy viszonyos ujdonsága által érdeklő mult cselekvés kifejezésében: »Pestre hát megérkezém már annyi kín után.« — »Szegény Istvánnál valék most.«¹ — »Valál Péternél?« — »Hol valál az estve?« élénkebb érdekeltséget s a multnak közelebb voltát éreztetik. Mintha

a beszélők közt már előbb lett volna szó L. vagy P. meglátásáról és annak akadályairól. S mintha meglepőt akarna mondani vagy sürgősen kérdeni az illető. — Tagadhatatlan hogy ily mozzanatot kifejező multat alig ismert valaha nyelv, alig jellemzett nyelvtan (a mi »aligmult«-unk a latin imperfectum, s a német »halbverg. Zeit« ellenében, legalább neve által, e nézetnek felel meg, s eléggé önálló); alig is fogja jelen viszonyok s a jövő kilátásai mellett megővni nyelvézékünk. De a helyest ki kell mutatnunk, meg kell ismernünk; ha elérhető nem volna is.

Használók 2. elbeszélésben, hol viszonytalan cselekvés fordul elő. Ily, egészen szabályos alkalmazásra példát alig mutathatnánk fel. Mégis ajánlani mernők *Hunfalvy* Pál iratain kívül *Horváth Mihály* gondos, bár nem hibátlan gyakorlatát. (M. O. Történ. VI. 22. l.) »Megérkezett végre . . az országgyűlés megnyitásának napja. Buda. . . 1330 óta először üdvözlé a nemzet . . . törvény-alkotó gyűlekezetét. A felső táblán . . . Zichy N. az alsó házban . . . Ürményi József . . . vezérlete alatt . . . ültek össze. Számos megye banderiumot küldött fel Budára; néhány megyéből már a korona visszatérte óta tanyáznak vala ott nemes hadak: az országgyűlés ekként csak nemzeti haderő védelme alatt tanácskozhaték. A kíváncsiság sok nemes urat hozott fel Budára. Magok a nők is, kiknek először engedtetett meg a megjelenés, nagy buzgalommal jártak el az ülésekre stb.« A következő lapokon s egyebütt sok példát találhat az olvasó, a multjelen helyes használatára s általában, az elbeszélő mult gyakori elvétése mellett is, az igék időinek gondos alkalmazására s változtatgatására.

II. A *régmult*ra nézve, melyet a legműveltebb nyelvek gyakorlata megismertet, a szabatoságra törekvő beszéd szükségel, s melynek megtartása oly könnyű, mint jelentése határozott és szabatos: egyedül az lehet panaszunk, hogy kevésbé alkalmazzák az irodalmi nyelvben; holott a nép, tisztán beszélő tájakon, szabatosan és sűrűn használja.

Használatára nézve csupán azt kell megtartanunk, a fő szabályon kívül, miszerint: előbb mult cselekvést fejez ki, egy más multhoz viszonyítva, — hogy amaz elébbmultnak, az

utóbb multtal némi ellentétben, — a két cselekvés közt némi házagnak kell lenni. Azon a vidéken, mely ez alakot felfogásunk szerint legjobban alkalmazza, nem mondja a nép: »meghalt miután sokat *szenvedett volt*.« Mert a szenvedés és meghalás közt ok-kapcsolat van, s a kettő nem ellenes. De mondja: »meghalt; pedig már egészen könnyen *érezte volt* magát, — noha már egyszer *meggyógyult volt*.« »Bezárták, mert lopott,« más mint: »bezárták, mert *lopott volt*.« Ez utóbbi azt teszi, hogy a lopás és bezárás közt huzamos idő telt el: háborittatás vagy lopás nélkül. — Ezt csak a nép beszédének ismeretése végett. — Szabálytalanság fordul elő*), de a régi írók és a nép beszédének szabálytalanságát, az észszerű nyelvtan és a nyelvek analogiája e dologra nézve kiegyenlítheti és rendbe hozza.

III. A »fog«-gal képzett jövőről régibb nyelvészeink azt tartották, hogy német, *Miklosich* legujabban azt állítja, hogy szláv beszéd hatására alakult. Mindenik lehetséges, — és melyik történt inkább, nem fontos. Az sem nagyon, hogy a »fog« ige »kezd« jelentménynyel állott régi nyelvemlékeinkben, s így a nép beszédében némely tájon, ma is: enni fogtunk, kaszálni fogtak (kezdték). Ez mégis bizonyít annyit, hogy a mások példájára megérezett szükségét, saját módunk szerint pótoltuk.

*) Különös használatát sejtek többek beszédének észlelése után szabolcsi s más azon vidékre való embereknel, a »volt« pótléku régenmultnak. Igen sokszor áll a sajátlagos mult helyén, vagy még aoristos helyett is, péld. egy tanár kérdéseiben: »ki volt akkor a király, s mi által *idéztek volt* elő a forradalmat? Hogy híják azt a gyűlést, mely a törvényhozó testületet *váltotta volt* fel?« — E kérdésre: »mikor élt Apáczai, s mit irt?« feleli egy ifju: »*Élt volt* a XVII. században — *irt volt* Encyclopaédiát.« Túlzott megkülönböztetése a régmultnak, valamely oda gondolt, ismeretlen multhoz vagy a jelenhez képest. Ily sűrűn és valóban elbeszélési mult helyett él vele *Veráncz* (Munkái II. 156.) »más rendbeli hadának *parancsolt volt* a török császár, a zborniki hancsáknak, hogy készítene öreg hajókat és ereszténé a Szávára . . . ki úgy *tölt volt*. 20 sajkát *készített volt* . . . és úgy *bocsátotta volt* a Szávára, melyek midőn Sz. D-re *érkeztek volt* alá, az ott valók rá *ötöltek volt* és . . . annyi kárt *tettek volt* bene, hogy . . . három sajka *süllyedt volt* a Szávába, az öreg sajkáknak pedig csak fele is *alig ment volt* el.

Ez összetett jövőnek az egyszerű jelen helyébe tévése csak akkor szabad, ha jövő mozzanata nyilván kifejezve nem áll. Csak is a szebben szólani akaró, városiabb népnél hallhatni ma: »mihelyt haza fogok menni,« — «majd meg fogom mondani» és ilyeket. — A hosszabb kifejezés talán fontosságot ad; de minden esetre törvény és szükség ellen.

IV. A feltételes jövőre nézve (foglaló mód jövője) *and*, *end*, — is van némi zavar régibb nyelvtan-íróinknál. Némelyek ez alakot egyszerű jelentői jövőnek nézik és nevezik. De semmi zavar sincs nyelv-emlékeinkben; sőt ezek lehetnek vezéreink a szabatos használatban. »Mely napon *ejéndel* a megtiltott gyümölcsben, halálnak halálával halsz.« — »Valahová *menendesz* megyek és valahol *lakoza*ndol én is lakom.« — »A mely föld tégedet meghalván *foga*dand, azon haljak meg stb.« — Tehát feltételes mellékmondatokban. — Tehát nem mondhatni: »Megfizetend-e tartozásodat a napra? Megfizetendem.« — »Előadandom, a miket jónak látok.« — Ezt sem: »Ott leendek, ha isten segít.«

A magyar nép beszéde kerüli, sőt épen nem használja ezt az alakot. Ugy hogy feltételes mondatban is a jelentő jövőjével él. »Ha élek, elmegyek.« — »Ha isten is úgy akarja, mint magunk stb.« — »Ki e kenyérből eszik, él örökké.« — Mellőzni az *and*, *end* alakot nem hiba; helytelenül használni hiba.

A költők részére *Arany J.* (Figyelő I. 641. v. ö. u. o. I. 499) e tekintetben is némi szabadságot kíván, bár mérsékelte. Jogosan is. De a költői nyelv szabadossága, ha lényegesekre terjeszkedik, sokat árt a nyelvnek. A költői nyelvet eltanúlja a széppróza, ezét vagy ettől a társalkodás és így tovább. A latin verselőknél alig fordul elő eset, melyben a köz-szokás szerint hosszú hangzó rövidnek vétessék, és viszont. A Homérnál előjövő »licentiát« vagy szótag s szóhang-hosszításokat, legnagyobb részben tájbeszédi és természetes fejlődésből magyarázta az újabb-kori szóelemzés. A német egyszerű verselés törvényeire nézve van eltérés legjobb költőiknél, mi természettel nem mértékes nyelvre nézve nem csodálható. De nálunk a költők azt tették, a mit másutt nehezen. Nyelvünk hangzatát, a szók bensejében s végén meghonosított

rövid s kiirtott vagy közössé tett hosszú szótagok által, — az a névelő utáni kettőztetés mellőzése s ilyek által, rontották. Nem szivesen egyezhetni hát abba sem, hogy valamely igealakot ott alkalmazzanak, hol a nép, melylyel nekik nyelvezetre nézve meghasonlani nem szabad — épen nem alkalmazza.

V. Az *and*, *end* jövőből alakult: *látandék*, *látandottam*, *látandjak*, *látandanék*, *látandani* felől már szólottunk (12. §.). Szükségesnek látták a jövői jelentményt a mult idő változataival, óhajtó és feltételes módok viszonyításával sőt még főnévbeni (látandás) kifejezni. Lehetőnek is, mert ez alak *andok*, oly hajlítható eszközül adta magát kezökbe, mintha csak tovább fejlesztésre kínálkozott volna. És az amott felhozott egy-két példa, ha ismeretlen levén, előleg nem is, de utólag igazolásul szolgált. Így terjedt el a magyar nyelv hajlékonysága érdekében némi meglegedéssel s csaknem fitogtatással felmutogatott alak-sorozat, — mely azonban legujabban megapadt s úgy látjuk merészebb íróinknál is alig fordul elő egész teljességben. Csak a »látandott« alak tartja fenn magát erősebben. Elvértve ilyen: »látandott volna.« Ezért erről külön nem szólhatunk.

Elég lesz itt kimutatnunk, hogy ez alakok szükségtelemek; akkor mellőznünk kell, ha lehetőek is.

A régieknél előforduló »hozandana« és »hiendenének« legfőlebb azzal az előnnyel bírnak, hogy óhajtó jelenének jövői érteményét, a jövő ragával erősebben színezik: »ha pedig valaki bort hozandana megbüntetjük«, — »a kik az utra estek, ezek azok, kik hallják; azután eljön az ördög, kikapja az ígét szivökből; hogyha hiendenének, ne idvezüljenek.« Kísértjük meg e helyeket egyszerűen »hozna« vagy »hozni fogna« — »hinnének« vagy »hinni fognának« alakokkal felcserélni és kérdjük meg nyelvérzékünket, talál-e különbséget; vagy nem épen oly egyszerűen érthető lenne-e, mint amazok, melyeket a »fog« segédige divatlansága miatt, vagy ünnepélyesb beszélhetés érdekében találtak fel íróink közül némelyek, vagy talált fel a megtévedt nyelvérzék, — mely ünnepiességtől, méltóságtól mi már rég eltértünk. — Vagy ilyekben: »semmi erő-hatalom nem vesz arra, hogy ezeket valaha kimondandjam« és: »nem óhatom (állhatom meg), hogy oda

érkezve fel ne keresendjem»: érezzük-e az *andjam* alakot szükségesnek az egyszerű foglalói jelen helyett?

De a legszükségesbnek vélt mult, »látandottam« is alig szükséges. »Ha munkád elvégzendetted vagy elvégzendett munkád után, elmehetsz.« — »Máskép itélt volna, ha megtudandotta, a mit mi tudunk.« — »Nem hagyandotta (vagy hagyandotta volna) rajtad e szennyet, ha helyzetedet meggondolandotta (vagy volna)«. — »Nem megyek el előbb, mint meghallandottad mentségemet.« — »Miután meghallandottad itélhetsz.« — Vajon veszünk-e valamit szabatosságra nézve, ha mondjuk: »ha munkád elvégezted vagy végzended, mehetsz,« — máskép itélt volna, ha megtudja vala«, — nem hagyja vala, ha meggondolja,« — vagy: »nem megyek el előbb, mint meghallandod,« — »miután meghallottad (hallandod) itélj.« — Ajánljuk nem csak nyelvkönyveink a M. Ny. Rendszere és *Szvorényi* tanait, hanem *Forgách* Simon XVI. századbéli ily kifejezéseit: »Ha reggel köd nem leszen vala, százat is foghattunk volna,« — »Zádvárért nem leszen vala semmi, csak Munkácsra ne megyünk vala.« — (Akad. Monum. *Forgách* 176. l.) V. ö. 13. §. 6. és Magy. Nyelvészet VI. 231. l.

Szvorényi (Nyelvtan 1861. 158 l.) »a beszédünkön eláradt, *hogy*-ok ritkítása s főleg az ó classicusok szabatosb és azért takarosb áttétele« érdekében »egyik első tekintélyű nyelvtudósunk« ajánlatára, nem ellenzi, a *várni vala*, *kérni vala*, *várnom vala* stb. ige-alakokat. — Meglehet, hogy a mult jelentésű infinitiv hiánya érezhető. Ezt fentebb mi is megjegyeztük. De első eset lenne ez, hogy személytelen s némileg névi értékű ige-alakhoz *vala* tétessék, — mely eredetileg egyezőn ragoztatott a láttam, láték stb.-vel. Arra legalább a mi érzésünk és felfogásunk szerint — nem alkalmas a *vala*, hogy mint egy egészen megmerevült alakot ily esetben is a mult jelelésére alkalmazzuk. Élhetünk itt is, mint az ugyanott ajánlt *látandani* helyett mellékmondattal. Mit a franczia a régi classicusok kedvéért meg nem tehet, miért erőlködünk mi megtenni?

VI. Egész sora alakult összetett ige-szavainknak, a részesülői jövőből is: látandó vagyok, valék, voltam, leszek stb.

A nép mondja: »a mondó vagyok«, — »mindig a¹ valló voltam,« — »nem leszek a tévő.« — A régi nyelv-emlékekben található: »mind ahhoz járó(k) vagyunk« — »kiket veendőik vagytok« — »onnan leszen eljövendő.« — De a nép soha sem mondja így szerkesztve a jövői alakot; »teendő, irandó, vágandó stb.«, — s ha mondja is: múlandó, halandó, veszendő, hervadandó stb. ezek nála melléknevek, igei és így jövői jelentmény nélkül, mert csak maga az igető fejezi ki nagy részben a jövőséget, s némelyik azok közé tartozik, melyek a bibliából lettek sajátáivá. A fentebbi kifejezősmódot épen nem ismeri. Azok bizonynyal a latin szólások szószerinti fordításának szüleményei s elvitathatlanul latinosságok. Kiirtani beszédünkől alig lehet, de kerülni kötelesség.

Jegyezzük meg, hogy a nép száján forgó ama szók: halandó stb., mind benmaradó jelentésű igéktől származottak. Az *andó* végzet külszenvedői értéke a népnél tulajdonkép ismeretlen. Forgandó, esendő, kelendő: van, de forgatandó stb. nincsen.

Ujabb időben szokásba jöttek ily összetett alakok is: »a mondottam igék« — »az említettük körülmények, elso-
roltuk adatok.« — Fentebb (12. §.) adott kifejtésünk nyomán, e szólásokat jogosoknak tartjuk. De ellene kell mondanunk azon véleménynek, mely minden ige-alakunkat név-ter-
mészetűnek tartaná s így alkalmazná. — A népnél előforduló »ehetném volt, ehetnék voltam, ehetném leszek«, a műveltebb népnél vagy a nép műveltjeinél nem igen fordul elő. Olyan alnépies, mint »a *félsz*« (félelem) »*hiszek* farka« (gyermek vagy nép-mondóka) »*nyitja*« valaminek stb. Nyelvérzékünk eltűrheti a meglévőket, népies beszédben; de ilyeket képeznünk nem szabad. Ki merne *nyit*-ja alakjára: *lát*-ja (ragos név) *ront*-ja, — vagy *elegendő* hasonlatára *kevesendő*-t, *sokandó*-t alkotni? — A magyar nyelvben sok szabad a mi másban lehetetlen; de művelt nyelvnek nem minden szabad, kivált ma már, mi a nép-nyelvnek szabad volt. — Ily nézetből *Jókai* e constructióját (Hon 1871 259. Regg. kiad. 1. l. 2. has.) »S elvégre is Németországot ha *megverték* *lesz* is, a német nemzet *megmarad* *leszen*« a tehetséges író s ép nyelvérzékű sti-

lista szeszélyének tulajdoníthatni, melyet bizonynyal ő maga ajánlana követésre legkevésbé. *)

VII. A népi és régibb művelt beszéd ismer ily alakot: »bevégezve lesz, betetézve volt, van vagy, lett«. — »Ha a boglya be lesz tetőzve, jöjjetek haza.« — »A mint fel lett építve, összeomlott.« — »Nem lenne ez az idén felépítve, ha két nyár lenne sem.« — De soha sem alkalmazta a nép és régibb beszéd ott,

a) a hol a cselekvőt ki kellett és ki lehetett mondani és így a hol cselekvő ige állhatott.

b) sem ott, hol nem tulajdon és így bevégzett multról, hanem elbeszélési multról van említés.

Következőket: az országgyűlés megnyitva lett, — a királyi előterjesztések leküldve lettek, — az elnök megválasztva lett, — elhatározva, megállapítva, kimondva lett;

hasonlítsuk ezekhez: iszonyú esés volt, minden árok telve (tele) lett; — jég és hideg miatt a szőlő oda lett, — a mint egész földem letakarítva lett, megnyugodt a lelkem; — hibát lelt benne; pedig jól volt kiszámítva; — úgy van ez elkészítve, hogy száz esztendeig tart, — nagy nehezen vár-

*) A »marad leszen« formát igazolná a »lehet lesz« mit némely magyarországi megyékben hallani, — talán más egy-két ily alakkal együtt. A székelyek beszédéből is idéznek ilyeket (M. Nyelvészeti VI. 227); »mondta lesz« (eh. talán mondta vagy fogta mondani) »elmenyen lesz« (eh. talán elmegy vagy el fog menni) »ha kérné lesz« (ha fogná kérni) »ő tudja lesz« (eh. talán ő tudja, nem jövőben, hanem most.) — Ilyekből kaphatta fel Jókai azt, mit az irodalom, a mennyire tudhatjuk, általában megvetett s mi, hogy nem megmerevült román vagy más idegen ige-alakokból jött-e be: mások határozzák meg. — A régiek, tagadhatatlanul, sajátosságosan éltek az igék ily alakjaival: »lőttnek lenni« állítom lőttnek lenni«, — »soha életében oly nagy vigaságot nem emlejt vallott lőnni« [se habuisse recordatur] (Sz. Fer. Leg.) — »Kit bizonynyal tudj ez éjjel meghólnak lenni« (Margit Leg.) — Úr elvőtte; miként úrnak kellett, úgy lőtt legyen« (Gyfehérv. Cod. Jó.). — Így többször a XVII. század jeles íróinál: »elhitette lévén« (persvasum habens) — »félek rajta, hogy olyan ne lőtt legyen« (Medgy.). Mindezek, látni való, nagyjábólra latin igenevek múlt alakjainak utánzására. De soha a jelen időbeli ige alakjait részesülőkül nem tekintik és nem alkalmazzák.

tuk, hogy búzáunk megőrölve legyen : mert nem volt kenyérünk, — elakadt a szekér, tizen is kínlódtunk, míg kihúzza lett.

Világossá lesz :

α) hogy a tény befejeztében, bevégeztségében, vagy inkább a bevégeztség által előidézett állapot, — tehát nem cselekvés van kifejezve a népies és helyes ily mondatokban. Tehát a névi jelentmény itt uralkodó.

β) Egyszerűen multtá lett cselekvést nem fejezhetünk így ki : kilépve lett, bemenve lett, kiugorva lett, megnyitva lett, mondva lett stb.

γ) Még ha a cselekvés befejezte s a miatti állapot van is szóban, ott hol a cselekvő csak gondolatban is meg van és érezhető, nem természetes a cselekvést elvont névi alakkal tenni ki ige helyett. Ilyektől is idegenkedik nyelvérzékünk : »a mint a beszéd elmondva lett«, — »húzamos tanácskozás után elhatározva lett,« — »sok vitatás után tisztába lett hozva.«

Tehát a fentebb roszt kifejezésekben mellőzve a jó és eredetien magyar ige-alak ; helyébe név járul segéd-igével. Tehát névi kifejezés, világosan az új nyugoti nyelvek szolgái utánzásául. Mert bizonyítani sem kell, hogy »mondva van :« wird gesagt, — »mondva lett :« wurde gesagt, — »mondva lesz :« wird gesagt (werden) szó-szerinti visszaadása, egyedül azon kis eltéréssel, hogy a jelen időben a *werde* nem *lesz*-nek fordítatik. Ez annyi, mint lemondani a magyar ige szenvedői alakjairól s azok helyébe a német összetetteket, a némettől szükségből, egyszerű szók hiányában használtakat, fogadni ; a bőségből szükségét csinálni, idegenek kedvéért. — Ha a visszaélés nem szűnik, sőt tovább terjed, teljesülni fog az, mitől többek közt *Arany* János, a nemzet geniusának legméltóbb tolmácsa tart, hogy ige-ragozásunk egész rendszere elpusztúl vagy elkorcsosul. Figyelmet érdemelnek az ő fontos szavai : »A szöcsintan már nem elég rontani a nyelvet ; *mondcsintan* is kell, hogy syntaxisunk tönkre jusson. Egyes szavak csupán levelei, vékony ágai a nyelv törzsökének, azok rombolása könnyebben pótolható ; de a szókötési formák azon nemesb ereket, csatornákat képezik, melyeken a fa éltető ned-

ve kereng; — dűljük fel és a fa nem lesz többé.» (Figyelő I. 580.).

25. §. Igék használata.

III. Módok.

E tekintetben a nyelvújítás nem rontott; elég rossz volt a régi gyakorlat is. Kivált latinos a XVII. század nyelve, a conjunctivus és optativus alkalmazásában. »Mikor *leültek volna*, kezde szólni.« — »Midőn *látná* a sokaságot, megnyitá száját.« — »Könnyen semmi különbség nem tétetett a bötük között . . holott pedig . . különb-különb bötük *legyenek* és az *i* máskép *pronuntiáltassék*« (Geleji). — »Jöllehet az erő sokkép *adathassék* a szerző októl, mindazáltal stb.« — »Ezekből megpróbáltathatik, hogy a természeti testes dolgok, kiknek létek felől kétkedünk vala, ugyan valóban *legyenek*.« (Apáczai). — »És ha Isten *éltesse* (Jászberényit) és hozzánk lejöhessen (Erdélybe), feltámasztja vala Kereszturit és Apáczait« (Bethlen Mikl. Önélet. I. 301). — Így sokszor a latinosság ellen buzgólkodó *Medgyesinél* is. — Több nyelvtanírónk a *látand* alakot jelentőiek közé sorozza, a M. Ny. Rendszere nyomán, mely (221. l.) csak »ajánlatosnak« mondja, hogy ez az ige-idő feltételes vagy foglaló módban használtassék. Ez újabb nyelvünk egyik hibája, melyről már előbb szoltunk. Másik, hogy ily mondatok is találhatók: »adtam úgy, hogy a megzavart rendet helyre *állítanám*,« — »gondom volt rá, hogy *megjavulna*.«

Elismerjük azon finom különbséget, mely e mondatok értelme közt van, ha óhajtóval s nem jelentővel, vagy feltételes, máskép foglalói alakkal szoltunk. Sőt ilyfélekét: »kérnék egy ital vizet,« — »lennél szives, hoznád el azt a könyvet« — nem tartunk sem lehetetleneknek, sem szükségteleneknek. De amazoknak ellene mond a mai nép-beszéd, melynek a nyelvtani és más írók felett elsőséget tulajdonítunk a szófűzésben, — kivált ott hol latinosság erős gyanúja forog fenn. A klasszikai nyelvek tulajdona volt a cselekvés benső indokait s külső viszonyulásait az igék módjai által változtatatosan és finomul megkülönböztetni s mihelyt valami függést, kétséget,

feltételelességet érzett, alkalmazni: óhajtó, feltételes, kétkedő (dubitativus) módjait. Az új nyelvek közül a német épen nem hajlandó amazok ily finomságát utánózni, annyira, hogy czélzatos mondataiban találunk jelentő módot. Annyival kevésbé szükséges és lehetséges az nekünk, kik soha sem feledhetjük el, hogy az ige jelentő módjának alakjai a nép beszédében csaknem kizárólag uralkodnak, s hogy a nép a jelentői formákon kívül csak óhajtói jelent és mutat s a foglaló jelenét ismeri és használja.

A szabályok a módokkal élésre nézve, elemi nyelvtanainkban megtalálhatók.

26. §. Ragok és képzők mellőzése.

A mi nyelvünknek épen úgy vannak hiányai, gyarlóságai, mint másoknak. Hogy ezeket lehetőleg igyekszünk elhárítani, a fentebb kijelelt korlátok közt, nemcsak megengedhető, hanem kötelesség is. A nyelvérzék nem ellenzi a változást, újulást; csak a valódi és eredeti mód szerint s a nyelv szellemében történjék. E szerint nem ellenezhető a hosszas képzők rövidítése, azaz némely részek mellőzése sem. Megengedhető az is, hogy a sokszor előforduló ragokat csak egyszer tegyük ki. — De vajon meddig terjed e szabadság? Megértjük, ha meggondoljuk, honnan van ez a rövidítési, tehát rag- vagy végzet-mellőzési törekvés. — Az újkori tudósoktól műveletleneknek vagy nem művelődhetőeknek is (!) nevezett nyelvek, nem irtóznak, — tehát míg magához híven fejlett, a miénk sem irtódzott a ragok ismétlődésétől, teljes hangzatától és az e miatti hosszasságtól; sőt talán, kedvelte is azt, mint valamely rhythmikus hangfolyam eszközt. Így sejthetni a nép beszédéből, mely rövidít a hol kell és lehet; de azért ragait fel nem áldozza. És eszünkbe jut az egykori ragismétlő verselés, melyben még e század eleje sem érzett kivétőt. — A velünk érintkező indgermán új népek nyelveiben pedig a szók vegzeteinek elhullása, a szóvégi névmásfélének a szó elé kerülése (Gerber i. m. 529 l. és itt alább 22. §), azaz elől tett névmással, névelővel pótlása: általános körjelen-

ség; s mindez a szóhangsúly uralkodása miatt történik, mely nemcsak a régi görögben, latinban, de még a régi németben sem volt ily hatalmas és pusztító. Ide járul, hogy az új latin és német nyelvekben elül állnak a viszonzások (az eset-vonzó praepositíók). Ez is a szóhangsúlynak a szó elejére nehezkesével jár együtt vagy legalább annak kedvez; mint a régi class. nyelvekben is tapasztalni. Vagy ha ez nem állana is, minden esetre ez a körülmény is okozza azt a rövidséget, melyet íróink az új nyugoti irodalmak remek műveiből — a régiéknem tették ezt a hatást — megkedvelvén, utánozni szerettek és igyekeztek. Ha már ez a törekvés rajtunk annyira erőt vesz, a szó elejét kiemelő, úgy szólván csak a szó elejéért érdeklődő beszédmód hangzata szelleme minket is úgy áthat, hogy öntudatlanul is leginkább a szó elejére gondolunk, terhelőknek érezzük teljesebb hangzatú ragainkat és így szavaink végének egész súlyával kiejtését, s e miatt hajlandókká leszünk ragainkat mellőzni (mint összetett szavainkban), vagy kevesíteni (mint az alább következő felcserélgetésekben), vagy egyszerűsíteni (mint a tárgyraggal járó igék sokasításában és erőltetett alkalmazásában) és e végett az érthetőséget, mondatviszonyaink eredeti teljes hangzatát; s a szórendet is feláldozni kezdjük: átléptük a törvényes határt, s idegen utra, nyelvünk megromlásának útjára tértünk. — Ezt általánosságban mondjuk; az alkalmazás és példák alább következnek. — Mondható: ész- és szívtelen, ész és szív nélkül; de mondhatni-e: ész- és szívnek, ész- és szívről stb? S kivált kötőjel nélkül és ilyekben: »olvas és tudni akarnak« — »férje iránt tisztelet szeretet és ragaszkodással viseltetik.« (M. O. és N. Világ). Úgy hiszem a szabályt nyelvérzékünk könnyen elvonhatja.

1. Mellőzhetők, azaz egyszer tehetők az összetett szók alkotó részei: tárgy- és nyelv-ismeret. Kevésbé midőn egyik rész nem önálló szó: moz- és nyugtan.

2. Az önállóságnak bizonyos fokozatával maig is bíró képzők: szerű, féle: ész- és czélszerű, — két- sőt háromféle érdek. A népnél is.

3. Mellőzhetők vagy egyszer tehetők a névutók: Isten és ember előtt ártatlan. — Bajosabb ha közbe tett mondat

vagy az állítmány közbejárulása által, egyik szó a másiktól messze esik. »Sok ellenmondás, és mivel a pártosok ezrei voltak felizgatva, kínos küzdelek után vihették ki.« Ez mindenik esetre kiterjedő szabály.

4. Kevésbbé az önállósággal bíró, de mégis a szókhöz erősen tapadó ragok után: ban, tól, ról, val stb. Nem találunk a régieknél, sem a népnyelvben ilyet: isten- és embertől elhagyatott. Ha mégis e részben szépitve rövidíteni óhatatlan, legalább a) tartjuk meg a hangzó-vonzat törvényét s kerüljük az ilyet: ház- és kertben, ember- és állattól stb., b) kötőjellel írjunk minden szót, mely ekkép csonkúl, — c) a ragoktól megfosztott szók egymásnak megfeleljenek s párhuzamosságuk érezhető legyen: »mindig magad ereje- és soha sem más kegyelmétől várd boldogságodat.«

5) Némely ragokat: *nak, nek, vá, vé, ül, ü, é, t*, — nézetünk szerint soha sem hagyhatni el. E ragok legbensőbbben csatlódnak a névhez, a mellett kis terjedtségűek és egyen (nek) kívül, szelid hangzatúak is. — Még kevésbbé mellőzhetni a többes ragát (k) szó-egyeztetésben így: »a küldöttek, a kis mesélőket megjutalmazandó (így) sok apróságot vittek ajándécul.« — Ilyen fordul elő máshol is. Ugy látszik kezdjük az *andó-t* a »vân«-»vén«-nel egyenlőnek tekinteni s a ragok iránt eltoppanni.

27. §. Ragok és névutók használata.

A magyar nyelv ereje a ragokban van. Ezekben pedig bizonyos hely-viszony nézlete lappang, sőt — mint már említettük is — legtöbbször világosan érezhető. Valóban, a kik az indgermán nyelvek casusainak helyi ősrendeltetését vitatják (wo-woher- és wohin-casus) és a kik ezt az úgynevezett localismust elvetik, a magyarból tanúlságot vehetnének. — Az ősi felfogást, hely-nézetet mindannyiszor ferdítjük s oktalannul változtatjuk, valahányszor a ragokat a vonzatban felcserélgetjük, kivált szükség nélkül és az eredeti nyelvszokástól eltérve. Így ha *on, en*, helyett *felett-et*, *ról* helyett *körül-t* teszünk.

Ismeretes a régi gyakorlat ingatagsága. Tudjuk milykülönbséget találni, régibb és XVI. XVII. századbéli írónk-

nál, sőt a nép tájbeszédeiben is a ragokkal élésre nézve, — mily sok ellentétet a mai művelt és az irodalmi nyelvvel. Így:

Gyümölcstől élni (HB.). Birságnap jutva (u. o.). Én is-
tenem, te hozzád vigyázok (Keszth. Cod.). Ne ellenkedjél ne-
kem. Szolgákba eladattatnak. (Bécsi Cod.). Mi szükségünk
van tanókkal (Passio). Tőlemtől erősb. Sokan elveszének a
pispkekben. Emberhez birni. Hozzá egyesül. Vennének a
szőlő gyümölcseben. (Bibl. régi ford. stb.). Jó dolgot tón én
bennem (Pass.). Cseh király Margit szépségében elragadtatik.
(Marg. Leg.). Magát nem türheti nagy sirástól (Nádor Cod.).
Csudálok rajta. Az ige e kettőbe függ: a törvénybe és az evan-
géliomba (Born.) Mentől első vagy elsőbb. Kevélkedik ez vilá-
giakról (Kat. Leg.). B. kétséges ez históriához (Heltai.). Há-
lát adunk ő rólla (Dévai). Boszút áll rólla (Székely). Bűneink-
ről megváltságunk. (Huszár G.). Dobszó alá hallgatni (Gel.).
M.-Ország a pápához hallgatott (Pázm.). Ne fuss el világú!.
Világosság angyalává tűnik. (Gel.). Boszút üzni. Hozzá fül
a gyalázat (Pázm.).

A ragok, vagy indgermán nyelvek természetéhez alkal-
mazottan szólva, az esetek, sokképen felcseréltetnek. Ugyán-
azon nyelvben, önálló fejlődés mellett is; kivált pedig ha vala-
mely nyelv másikkal, fejlettebb szófűzésével, érintkezik. Így
vette divatba a görög accusat. qualitatis-t a latin költői nyelv
(»os humerosque deo similis«); a franczia szófűzés némely
alakját, például a genitivus némelykori használatát a német
(»derselben Meinung sein« = »être de même opinion«).

Leginkább megtörténik így: 1. Egyenlő iránynak megfe-
lelő esetek vagy ragok felcserélése: nál—tól; nagyobb nála
vagy tőle; ra—vá: világgra—világgá; Szegedre—Szegedde;
att—on: Kolosvártt—Kolosváron, néhutt—néhol; sort, helytt
állani, és sorban, helyben; ból—ról: mi lesz belőle és mi lesz
róla? (népnél); ban—miatt: bújában, betegségben halt meg;
ról—felől: gondolkozik valamiről és felől.

2. Különböző iránynak megfelelőek is, ha vagy jelentmé-
nyök közel jár vagy elemeik rokonok. Így: ban—belől; eszik,
iszik, vesz, elvesz, benne v. belőle; on—felett kivált özszerű
értelemben, bár nem szabatosan hoz és nál a népnél.

3. Különböző irányt jelelők, a most említett eseten ki-

vül leginkább idegen nyelv hatására cserélődnek fel. Így fentebbiekben: ne ellenkedjél *nekem* (velem), mi szükségünk van *tanókkal*(ra).

A ragok felcserélése gyakran fordul elő újítóinknál s ezt itt mindjárt példákban kimutatjuk. De még sokkal vizsztatetszőbb a viszonyragok egyszerűsítése, mely út egyenesen azok mellőzésére vezet. Nagy hajlandósága van ujabbszerű beszédünknek a helyviszony ragait az egyenes vonzat tárgyragával helyettesíteni s ez érdekből: a) szóképzés, b) összetétel által oly szokat alkotni, melyek a viszonyragok sokféle alkalmazását kikerülván, egy és azon ragnak mindenkori vagy legtöbbszöri alkalmazása által a nyelvet »kezelhetőbbé« tehetik, olyanná, mint az egy-két eset-raggal bíró újabb latin és német nyelvek. Ennek is láttuk fentebb és látni fogjuk alább nagy számú példáit.

A ragok ily eltérő használata mellett nem feltétlenül roszalható az ilyen: *tőlem* idősb, *rá* hasonlít s néhány oly különösség, mely mai irodalmunkban, ritkán és bizonyynyal tájshólásokból elfogadva, fordul elő. — Egy ragnak sem lehet megszabni, meddig terjedjen jelentése a jövőben. A viszonyítás a beszéd művelődésével mindig többféle, s a jelentmény változatosabb lesz. De az irodalmi nyelvnek, a műveltek szokása szab rendet s a szükségtelen sokféleség, épen oly kelletlen és mellőzendő teher, mint a kellő szóbőség fontos előny, — és a szükségek pótlása kötelesség. Amaz a módtalan bőség, úgy gátolja a határozott szabatos beszédet, mint a szegénység. Még inkább kell pedig távoztatni az idegen nyelvek kedvéért felvett és meghonosított ragvonzatokat; melyekből a visszatetszőbbeket itt elsorolni igyekszünk:

ba, be: a láz sorvadásba ment át (-sá lett); — szemébe nevetett, markába nevetett (szolgailag, e helyett: rá nevetett, kinevette; magában nevetett: ins Gesicht, in Faust lachen), — veresbe ment át a sárga szín, zöldbe átjátszik (veressé lesz, erősödik; zöldet vagy zöldest játszik); — munkába, használatba vesz: nem roszalható; de alkalmazásba vesz (alkalmaz vagy alkalmazni kezd) szükségtelen.

ban, ben: valamely árban számít, értékben küld (any-

nyira számít, értékűt küld) ; utolsókban leli (in extremis ; in letzten Zügen) e h. haldokolva, végvonaglásban.

ért : kár érte ; kár a szép ruháért. Tájszólásból, új dolog. Régebben csak így : kár az a szép ruha ! kár az a derék ember ! — Valamiért kérek e helyett : valamit kérek.

felett : nézet, vélemény, elmélkedés valami, péld. javaslat, nézet, igék felett (predikálás), e h. — *ről*.

kivül : hatályon kívül tenni a törvényt, e helyett felfüggeszteni, megszüntetni, eltörteni.

körül : Széchenyi »az akadémia körül« és *Fáy*nál : »honi dolgok körüli járatlanság« (ról és ban).

nál, nél : magamnál, eszemnél, pénznél vagyok (bei sich, bei Sinnen, beim Geld) e h. eszemen vagyok, pénzem van.

nak, nek ; jól van vagy jól esett neki (rajta.) — Egyébiránt is zavarban vagyunk a *nek* használatára nézve. »Ha atyámnak volnék, nem gondolnék vele. — Királynak lenni szép dolog. — Az ifjúnak szerénynek kell lenni. — Minden embernek nem lehet gazdagnak lenni.« Ezek jól vannak így. Első két mondatban a *nek* : *ül, ül* vagy *helyén* jelentményével áll s szükség van rá. A más kettőben az : ifjúnak, embernek jelzője s azzal egyez a »*nek*«-es szó. De nem jól van ez : Tartozol hazádhhoz *hűnek* lenni. Ne kívánj gazdagnak lenni. *Jól* : A csatában ép tudott maradni. Igyekezett higgadt maradni. — A ki nem mondott alanygyal *te, én* egyezvén, alany-esetben (így mondják) tartozik állani. — Más eset ismét, ha *lát-szik, illik, kell* s más ily ige *nek* ragot vonz. Illik szerénynek lenned. Szorgalmasnak kell maradnod. Igyekezett szerénynek látszani, mutatkozni stb. (Nyt. Közl. I. 9.)

Az ilyekben : »B. *első* ment a csata-térre — *első* esett el a csatában — *utolsó* jött vagy távozott el a csatából« méltán érzünk latinosságot, bár nem éreznők, ha ama névfélék : első utolsó, más igék mellett állanának : első volt, első lesz, utolsó maradt — egészséges volt — lett — maradt. — De mi legalább tagadjuk, hogy magyarosabb volna : »B. ki utolsónak hagyá el a csatátért — *elsőnek* érkezék meg.« Nem azt tennek ezek, mit a fentebbi latinos kifejezésekben mondani akar-nánk. Szabatosan-e vagy nem, a magyar nép, legalább az, melynek beszédét ismerjük, így mondaná. »B. ki utoljára —

először. « Lehetne: legelől legutól ment, érkezék, távozek. — Roszúl mondják közbeszédben néha ezt is: kész van (a ruha) e h. készen van v. kész. A »van« itt csupa copula-értékű v. talán az egytagú szó mellett jobb hangzat kedvéért áll. Minden esetre hibás. — »Az ételt hideget adta fel« — »Pétért részeget láttam«: az ilyenek is roszak. Jól magyarul csak a két értelmű *hidegen* és *részen* van. Mert *hidegnek* és *részenek* más értelmű; *hidegül* és *részegül* pedig egészen szokatlan.

ra, re: »a mely szó *r*-re végződik, megyen ki« e h. *r-en*. — »Magamra, magadra, magunkra vagyunk, teszünk valamit« e h. magamban, magában stb. »Magára indított egy folyóiratot« (magában). — »Elhagyta nejét s *rá* (darauf, überdies) gyermekeit is elüzte (azonfelül vagy még) — »Szerelmesre játszott, urnőre játszotta *magát* (Jósika) e h. szerelmest, úrnőt játszott, vagy akart játszani. — »Reá gondolkozott« e h. róla. (Jósika). — Kiád rajta, semmit sem *ad rajta*, túl adott *rajta*. Meghonosult kifejezések e jobbak mellett: kiadja neki az útát, fel sem vette, elutasította. — »Köztudomásra van.«

t, at, et: *megboszúlni* valakit, — *megboszúlni* magát valakin (sich an jemanden rächen): szolgálai utánzás, szükségtelenül is. Régebben mondtuk: magáért valakin boszút állani. Az »áll« ilyekben is; *helyt* (talán helytt) *áll, őrt áll, törvényt áll, tüzet áll*. Egy ősi nézlethez alkalmas kifejezést veszünk. — Többet jó, mint rosz. A nép mondja: többet ül mint áll; többet iszik, mint eszik. De amaz esetben mondaná: inkább jó, mint rosz. *Bír* valamit: possidet és regit, judicat. Ily értelemben a népnél. Molnárnál: possideo, habeo, teneo. »Megvette a nagy földet; de nem bír ő azzal!« — »Ki birja ezt a falut.« — »Ne lármázz, mert megbirlak« (régies). *Biró*=judex. Egyszerű birtok-jelentő ige (habeo) értelmében nem jön elő a népnél soha. *) — Gyakorol, iskolát barátságot (frequentio, colo) e h. iskolába jár, barátságot tart, fentart. — A

*) Megjegyezzük, hogy a latin *habeo* nem volt csupán »van nekem« jelentésű szó. Mert ha görög $\chi\alpha\pi\text{-}(\chi\omega\pi\tau)$ lat. *capere*, góth *haban* (halten) és újnómet *haben* rokonaival összevetjük, meggyőződünk, hogy csak az újnómetben, francziában és olaszban vesztette el tartalmasb jelentését.

tárgyrag új összetettek mellett : képvisel, árverel, árlejt stb. már volt szóban (20. §.)

után : hat hét után (mulva), — óhajtozik, vágyik valami után (ra, re) fáj a foga, szive után (re, ért); amaz első első értelemben állhat, de mást jelent.

val, vele : azzal tartom (damit) e h. azt. Személyre nézve jó : Péterrel tartok ; — felmond vele (lemond róla, oda hagyja, elhagyja). »Mi lett *vele*?« (belőle vagy történt rajta); »tisztában, kész vagyok *vele*« (felőle). Mind elterjedt új szó-lás ; ha szükségesek volnának, nem is emlitenők, — mint igen sok mást. — »El vele !« (weg damit ! away with him) is ilyen. Már nekünk minden szükséges lesz, mi a németnek és más új nyelveknek.

végett : néha e h. miatt, — kivált beszédben. De amaz csak czélt fejez ki. »Szegénysége végett nem segíthetett.« — Aligha nem a német »wegen« cseng füleinkben.

Az igekötőkkel alkotott újabb szokat fentebb tárgyal-tuk (20. §. II.) Ide csak azok tartoznak, melyek értelme s azzal sokszor vonzata is újonnan szülemlett. Ilyenek az *át*, *be*, *fel*, *ki* s több ilyenekkel képzettek :

átjátszik valamibe l. f.

átmeg » l. f.

átelik valamin e h. megbukik (durchfallen) péld. vizs-gálaton!

át- meg át péld. gazember (durch und durch)

beállít valahová e. h. nagyzással belép. Beállítani a fize-tést (einstellen) hivatal stb.

betanúl e h. megtanúl

beismer e h. megismer, elismer

beigazol e h. igazol, bizonyít

begyőz e h. meggyőz vagy megbizonyít

beszüntet e h. megszüntet

bevall e h. megvall

behűt e h. meghűt

beterjeszt e h. előterjeszt

Igy a mieink is : valni, van, — lenni, — mely utóbbi helyébe már je-lentősb *létez*-ik kellett. Így lesz sorsa a *bír*-nak is. »Birtokol« fogja he-lyéből kiszorítani. — V. ö. többek közt *Schott Alt. Studien I. 600. 1.*

beruházás (investitio) l. f. régibb törvénytani műszó
elveri vagyont e h. elvesztegeti, eltékozolja, elpazarolja (szláv?)

ellát valamely ügyet (erledigen) e h. elintéz

elismer

elolvas

elszámlál

elért

} e h. félre ismer, félre ért, rosszul olvas
vagy számlál. (L. Arany Figyelő I. 564).

elnéz e h. hibásan néz, elvét, eltéveszt

felad tervet, nézetet, szándékot e h. lemond róla vagy:
felhagy vele, — régibb germanismus, l. f.

felmond péld. bérletet valakinek, — felmond beszédet,
leczkét. Régebben: megmondja valakinek, hogy
elveszi tőle a bérlest, elmond beszédet leczkét

felsorol e h. elsorol

felszámlál e h. elszámlál. Szokott kifejezés, de más értelem-
telemben

felemlít e h. megemlít

felfogad e h. fogad, megfogad cselédet, segédet, — helyesen: felfogadja, hogy bort nem iszik. L. a.

felvesz vagy vesz e h. fogad segédet, tanítványt, iparost,
— bérkocsit. Régebben: felveszi az intést, dorgálást: in bonam partem accipere; jó néven venni.

felül e h. 1. felingerül 2. elámittatik (aufsitzen). »Elle-
neink gonosz fondorkodásainak fel ne üljünk.« —
»A francziák felültek a poroszoknak.« (Hon).

felüt e h. felnyit könyvet, névsort (nach- vagy aufschlagen). »Felütő catalogus« (Akad. Értes.).

feltételez e h. feltesz. »Azt feltételeztem rólad, hogy becsületes ember vagy, de . . .« — »Nem tételezhetem fel, hogy nem értenék.« Legújabb divat. Sem szebb sem jobb a réginél: azt tettem fel rólad, — nem tehetem fel. Helyesen: feltételez=feltételül kimond, kiköt

feltétel (Vorsatz; propositum) e h. szándék. Régebben csak: conditio.

fent számít be valamit valakinek e h. magasra, nagyra teszi az árát, nagyra, sokra tesz (hoch).

felülvizsgál e h. utána vizsgál, utó vagy felső vizsgálat alá vesz; (über).

kiállít oklevelet, bizonyítványt (ausstellen) e h. elkészít, kiad.

kinéz szépen, egészségesen e h. jó színben, szép színben van, vagy színű, vagy szép, egészséges. Divatos szó, évtizedek óta. Sokszor megrótták; sikeretlenül. (Aussehen). A magyar »ki« sokkal helyibb értelmű.

kiveszi magát jól, rosszul; p. egyes ruha-darab a többi közt, vagy egyes rész az egészben. E h. jól áll hozzá. Az előbbivel egy ívásu (ausnehmen sich). A divat műszavaiban dúskálkodók szolgai fordítása:

kiolvas e h. elolvas könyvet. Régiesen: pénzt, valamit a könyvből, szemből stb.

kijön a pénzével, gabonájával, e h. megéri vele (auskommen) kijön valakivel, e h. megfér, összefér.

kilátásban van, -ba helyez, e h. várható, várhat, reméltet valamit, biztat valamivel. (In Aussicht sein stellen).

kitesz, kétszer hét, az tizennégyet tesz ki, e h. tesz.

megdolgoz, péld. »pergamenek vegytani szerekekkel megdolgozva« (Nyt. Közl. VIII. 1, 2.) elkészítve (behandeln). Még rosszabbul politikai pártoskodást jelentő műszóul: »megdolgozta a nép embereit.« (P. Napló) e h. megvenni az eszét, elámitni, magához vonni stb. (bearbeiten). Rút beszéd.

megfogad, e h. felfogad, l. f. A két ige szerepet cserélt köz gyakorlat ellenére.

megtökéll munkát. Molnárnál: destino, perficio, perfectum reddo, praesto, e h. végre hajt, végbe visz, befejez. Nem mondhatjuk szükségtelennek; mert az itt felhozott kifejezések részint összetettek, részint nem felelnek meg. S ajánlhatná a vele rokon; »eltökéli magát« is. De a mi nyelvművelési iránytűnk, úgy látjuk, nem a nemzeties múlt, hanem a nemzetietlen jövő felé mutat és vezet. E miatt ennek sem ígérhetünk bejutást.

28. §. Egyes szók megváltozott jelentménye.
Néhány különös származásu szó.

Van, lesz. Egy-egy botrányosabb hibája alig van újabb beszédünknek, mint e két ige és a tőlök származó alakok összetévesztése. A hiba talán a közbeszédben kezdődött. »Hol van botom? Amott *lesz* (van, lehet).« Ezt gyakran s régecskén mondogatjuk már, s kevésbé hibásan. — Utóbb és mai napság e két ige megkülönböztetése, csaknem minden alakra nézve egészen megszűnt, megzavarodott, a legjelesb írók beszédében épen úgy, mint a városi legéretlenebb gyermeknél. Mindenütt a »*lesz*« alakjait halljuk a »*van*«-éi helyett, — s néha azok helyén emezeket. Mondják :

A mint elhatározva *lett*, úgy cselekedtünk.

Ha most atyám itt *lenne*, nem beszélnél te nekem így.

Jó ember *lenne* ő, csakhogy sokat hazud.

Ha becsület-érzése *lenne*, nem csinált volna oly sok adósságot.

»Kimélytelenség *lenne* részemről, oly eseményeket hozni nyilvánosságra . . ., ha nem *lennének* számos B-ok és Ch-ok a kereskedők közt, s ha az én könyvvezetőmnek nem M. *lenne* a neve. Mintha egyedül annak a városnak, melyben írok, czimmutató naptárában nem *lenne* 405 egyén, mindannyian Me. yerek.« (Föv. L.) — »Alig van vidéke az országnak, mely ne *lenne* már is, s ne hozatnék közelebb összeköttetésbe a külfölddel.« (P.)

Elindultunk reggel. A mint délben ott *voltunk*, senkit sem találtunk.

Látnivaló, hogy e szerint — pedig ilyforma mondat minden lapon található, és minden perczben, a legmagyarosabb nép közt is kezd hallatszani — a *van* ige még inkább pusztulásnak indult, mint régibb nyelvünkben történt, s ide s tova a multon (volt) és jelenen (vagyok) kívül más alakja nem, s ezek is alig forognak használatban. Tehát nem csak a *valni*, *valván*, *valva* enyészett ki, melyek felélesztését a nyelvújítás időellenesnek érezte, s tán nem oktalanul, — hanem a többi igen szükséges alak is. Igen szembetűnő jelensége a nyelv ujkori fejlődésének. A magyarság — Széchenyi híres szavait torzítva — úgy látjuk, e részben nem *volt volna*, és

van, hanem *lesz* és *lenne*. Mily kárával a beszéd szabatosságának, könnyen átlátható. Mert hogy a fentebbiek közül némelyek, ha *van-t* teszünk, nem oly értelműek, egy tekintet megbizonyítja:

Ha atyám itt *volna*, nem beszélne! így.

Jó ember *volna*, csakhogy sokat hazud.

»Ugy beszéltek, mintha mind hivatalnok lenne (*volna*).«
(P. N.) A *volna* jelen, a *lenne* jövő értelmű. *Esset* és *fieret*. *Wäre* és *würde sein*. A két rendbeli közt a különbséget *még most*, ha meggondolja, az is érzi, a ki összezavarja.

Régibb íróink még a *voltam vala* és *lettem vala* közt is fentartották s helyesen is, a különbséget. Tehát nem mondták volna: »mi lett legyen czélja, nem tudhatni.«

Jön és megy. — »Megy« a beszélő jelen álláspontjától távozást, »jön« ahhoz közeledést fejez ki. Ki Pesten beszél és Szegedtől Nagyváradra tett útját beszéli el, nem mondhatja: »mikor N.-Váradra jöttem.« Mert V. Szegedről Pestig nem esik útba, és így nem *jövés*, hanem *menés* forog szóban. — Kinek V. lakóhelye és Pesten beszél, Váradra érkezését beszélve el, nem mondhatja: »a mint Váradra haza jöttem.« Ezt tiszta nyelvérzékű ember soha sem téveszti. S pedig az oly beszéd ma már minden lépten hallható és olvasható. A német *kommen* a latin *venio* mindkettőt kifejezi. Innen a baj.

Jön és jut. E kettőnek felcserélése amazzal rokon tévesztés. Nem értik a »jön« jelentését. — Új és nem igen eszes használata a »jön«-nek ez: »rá jöttem — tisztába jöttem — pénzhez jövök — bajba jövök.« — »Ha azt teszem, mire kérsz, zavarba jövök, rossz viszonyba jövök.« — »Hogy jövök én ahhoz?« — »Arra a gondolatra jöttem« stb. — Kísértjük meg mindezekben »jut«-ot tenni és érezni fogjuk, mily jól hangzik így, mily jól esik magyaros nyelvérzékünknek — ha van.

Ad. »Az urat, a nagylelkűt, az udvarlót, a megbántottat, a kesergőt stb. adja,« — »jól adja, rosszul adja az urat, a szerelme stb.« — »Mit adnak a színházban (elő)?« — Előbbi esetekben mondanók: jól játsza; az urat, a nagylelkűt játsza stb. Utóbbi esetben mit játszanak ma a színházban stb.

Csinál. »Szerencsét csinál; partiet, ternót, arczot csinál (idiotismus, de nem a népé: arczot vág: Gesicht schneiden), — bolondot csinál valakiből stb. Az első szokatlanabbak e h. szerencséje⁷ lett, partiet, ternót nyert; az utóbbiak tűrhetőbbek, — bár ismeretesbek ezek: képet, arczot ölt, bolonddá tesz.

Delejt. Különös új szónk. Azért veszünk itt szabadságot bővebb megtekintésére. — Hogyan származott nem világos. Bizonyynyal a »lejt« ige hangzott az alkotó fülébe, legszebb szavaink egyike, melynek azonban a *delej* szó másod tagjával (del-ej) semmi köze. Ha *delejt* ezt fejezi ki: »delejtű módjára természetes ösztönből irányulni valamerre« ez érdekes fogalom és szép kifejezés volna. De nem szükséges; mert van: irányul, hajlik, lejt, siet, vonzódik, melyek a »delej« belehozása nélkül is helyt állanak. Származása ellen is tiltakoznunk kell. Talán a »lót-ni« volt a példány. De ez nem a *ló*-tól van, bár ez vele rokon lehet, hanem a *la, le, li, lo* gyöktől. Minden természeti erő irányulását, mozgását külön igével, még pedig oly dologtól véve, melyen amaz irányulás vagy saját mozgás leginkább észrevehető, elnevezni, igen messze vinne. Érdekes a villany (villany-delej), a napsugár vagy fénysugár haladása, a hold keringése s változásai, a sas egyenes és sebes felszállása, sőt a szamár ügetése is. Nem javallnók, ha mindezekből s tán többektől is: villanytani (villantani-ra emlékezünk; de talán ez a *villogtat* változata, gyakoriság értelme nélkül, tehát nem a villany-tól, hanem villan-tól) sűgártani, sastani, holdtani, szamártani stb. képeztetnék. Ne akarjunk összserűbb szókat alkotni, mint a nép alkot, — és ne éleszszük fel a »szócsintan«-t. Ehhez hasonlít:

Darvadoz. Erdélyi Jánosnál, a nyelvújítás merész barátjánál, de a nyelvek ismeretében nem erős költő-bölcsészünkönél jön elő. Ismeri a NSz. is. Jelentménye volna: »darú módjára jár-kel, széledez, gubbadoz, rázkódik.« Kire, mire, mily körülmények közt alkalmazható, nem tudjuk. Ha a nép-nél jön elő eredetileg, nem mondunk ellene. Csak több hasonlók képzése ellen tiltakozunk, — Tompánál: *krú-gat*, a daru hangja utánzásaúl. Nekünk legalább visszatetsző. A

NSz. nem vette fel s helyesen. Ha minden állat hangjából egy-egy új szót csinálnánk, sokra menne.

Esik. »Kiesik« e h. történik, alakúl, létre jön. »Úgy esett ki« e h. úgy ütött ki; »jól esett ki, rosszul esett ki« e h. jól ütött ki stb. péld. a számítás. — »Periodusai kurtára estek ki« (Fáy) kurtára teltek, rövidékké lettek, (ausfallen). — Esett nekie l. f. »Közbe esik amannak elbeszélésébe«, — »szavába esik« e h. közbe szól, szavába vág (einfallen).

Erős. »Két erős kötet« e h. vastag (stark). Így szebbnek érzik; pedig a szó eredeti értelme oktalánul el van fordítva.

Észrevesz. Kiható ige, (l. f.) e h. megjegyez, mely nem kiható s egyedül helyes. — Most így divatozik: »ezekről szólván, észreveszem, hogy ellenfelem másról beszél (megjegyzem)«. — »Toldy irodalomtörténetében észreveszi« (megjegyzi). Ipolyi. — L. f.

Felkap. Nem a földről követ, vagy asztalról könyvet stb. Se nem szójárást (szójárás nem dialectus vagy provincialismus, hanem loquendi usus vagy formula, a népnél és régebeknél). Hanem, felkapott a jus sacrum neve (Konek), e h. divatba, szokásba jött, vagy divatossá lett vagy felkapták a jus sacrum nevet, (aufkommen, avenir?).

Fivér, nővér. Megtehetjük erővel fitestvérnek, vagy férfitestvérnek és nőtestvérnek; de valóban nem azt jelenti. Mert »vérem«-mel, »vérség«-gel távolabbi atyafit, vér-rokont jelel a magyar nép. — A »testvér« Mátyás Fl. alapos megjegyzése szerint a XVII. század utáni, de jó szó. Csonkitni vagy kiirtani, kár volna.

Hosszú kép. Megcsalatás vagy kellemetlen meglepetés miatti rossz kedv jelensége az arczon (Langes Gesicht). Meglehet, hogy csakugyan így mutatkozik a magyar ember amolyan rossz kedve is. Mert a francia regényíróknál s a francziásan írt magyar regényekben, látjuk, hogy például a nők indulatának jelei: »a léghez kapkodás, — az orrlíkok tágu-lása stb.« volnának. De a »hosszú kép« helyett a magyar ezt mondja: elhült, — leesett az álla. (Hüledszik).

Hazúlról. »Hazúlról már a bölcsészet embere« (T.)

vom Hause aus. Nem magyaros, de nem is szabatos. Természettel a bölcsészet embere, vagy bölcsészetre termett.

Jellem, jelleg, jelv. Character, typus, symbolum. Különböző dolgok, bár sokszor összezavarhatók. Mostanában össze is zavarják. Így például *Margó* állattanában *jelleget* mond jellem helyett. — »Jellemez« hibásan áll ilyenben: az orosz-lánt más állatok felett vagy mellett, az »jellemzi« e h. az a jelleme, tulajdona, sajátja.

Megjuhászodik. Már csak *Arany* János magyarázata is megértethető vala, hogy ez helyesen így van: megjohádzik vagy megjuhádzik. Nincs itt szó sem *juhász*-ról sem *juh*-ról; hanem *joh* — (jonh — joh — eh — ih —) töről.

Iroma epigramma. Volt bökvers, villanyka s több más. De szükséges-e ezt lefordítani? — Újabban, mint *Ballagi* szótárából látjuk, van magyar neve *Nemesis*-nek is, mely újabb román nyelvekben csaknem köznévvé lett. E név: *torla*. Jó alak, de szükségtelen. Egykor megkisértették a *charis*-ok, *erinnys*-ek neveit is magyarul kitenni. Hiába való törekvés. Nem győzzük meg mindezt; kivált ha még az ó-indus és más mythologia is bejut ismereteink s irodalmunk körébe, és oly sok idegen nép régiségei!

Kezel pénzt, számadást, jóságot stb., a mivel kéz bánik. De »nyelvkezelés« visszatetsző és méltatlan. Ha van nyelvezet, nem lehetne: nyelvezés? A vegytan ily kifejezése: »a kemény hígított szénsavval kezeltetik« (Balogh) egy, számos nyelvhibái közül.

Kisérel, a teljesen egy jelentésű: kísért helyett. Közbeszédben felesleg. (Brassai M. Mondat III. 185.). Tudományos nyelvben e fogalomra: experimentálni, talán maradhat. *Kísérlet*, a nem szabatos: »kísértet« helyébe már meghonosodott s kikerülni nem merjük.

Kívánni valót hagy fenn (lässt zu wünschen übrig). Idegenszerű kivált a »hagy fenn«. Legalább mondanók: sok kívánni való van. E h. nem teljes, nem tökéletes, nem elégít ki stb.

Kívül, kívülről tudni, tanulni (auswendig). Régebben: könyv nélkül. Ez sem szabatos: könyv-nélkül tanulni; de már

ezt mindenki értette s legalább nem germanismus. Eredetét nem jó magyaros nyelvű iskolákban vette.

Köszönt és köszön, jobb gyakorlat szerint, nem egy. Köszöntők valakit, vagy inkább megköszöntök valakit, születése napján, innepen; de köszönök valakinek az utcán, vagy találkozáskor más helytt, — röviden egyszerűen. Köszönök valamit valakinek. »Jó napot köszöntött valakinek« mondhatják valahol; de Tiszántúl nem. — Ujabb időben szeretnének minden ígét egyenes vonzatává (régime directe) tenni idegen nyelvek kedvéért (grüssen, saluer, salutare).

»*Lábat tart alá*« e h. gáncsot vet neki vagy eleje (Eötvös).

Magaviseletem, magaviseleted, magaviseletünk. Vagy ragozni kell külön és rendesen mindenik szót, mint ragozzuk a *respublica*-t a latinban, vagy mondani egyszerűen az egy értékű »viselet«-et, — mely talán még sem fejezi ki oly határozottan, a »magaviselet« erkölcsi vagy benső mivoltát. — Különben a »maga« változatlanságát a »Selbstbetragen« változatlan első tagjának köszönjük. Vas Gereben »urabátyánk«-ját már említettem. (L. f.)

Megtör csendet, hallgatást. Előbb: megszakít, félbeszakít. Fogadást megszeg, nem megtör. A német *brechen* kedvéért.

Megyen. Mint más német segéd- vagy kapcsoló, alaki értékű igéket (lassen, thun, werden), ezt sem vettük volna át, ha gyarló nyelvérzékünk észreveszi, hogy nálunk képzés pótolhatja azt, mit amott külön szóval fejeznek ki. Igétől származott neveknél egészen szükségtelen. Teljesedésbe ment, e h. teljesedett. — Határozatba ment, elhatározták. — Elvontaknál inkább: füstbe ment, jegyzőkönyvbe ment. — »*Megy* az óra:« izetlen utánzás e h. *jár*. A németnek nincs oly szép egyszerű szava (geht), mint nekünk ez: jár.

Minden. »Mi minden nincs ott? — »Mi mindent el nem mondott, vagy nem mondott el?« — »Minden« nélkül is épen oly jó. Kisértsük meg. — Vagy ha nem félünk a német kérdő mondatot állítóvá tenni: Minden van ott! Mindent elmondott!

Mint, e h. *hogy*, ilyekben: »mint vagy« (népnél: *hogy mint vagy*)? — Mint élhetsz?« — »Mint estél át útadon?

Találni régi íróinknál is. A nép nem mondja; de így talán finomabb a sokképen kikerült és végkép megunt »hogy« helyett (»wie« a »dass« ellen). — »Mint nem hült el?« e h. Hogy elhült, elbámult! (A *nem* sem szükséges).

Minta. Baróti Szabónál fordul elő legelőször. Vakmerő újító lehetett, ki *mint*-től, (mert másunnan hogy is?) képezni vállalkozott. De már megvan; meg is honosodott. B. *Szabó* szerint »mintába önteni« kifejezésben, formát tett, s például ötvösök s ilyek szava lehetne. Utóbb nyelvtani műszó: paradigma, melyet »kimutatás, sorozat« helyébe hibásan tettek. »Szobor-minta« helyes; de »írás-minta« nem. — Meg kellene egy és határozott érteményben állapodnunk.

Oda; oda nyilatkozik, alakúl, módosít, értelmez e h. *úgy*. Németül: sich dahin aussprechen stb. — Jól van: oda jut, oda viszi a dolgot stb.

Oszt, véleményt nézetet e h. osztózik benne. Az egyenes vonzat kedvéért változtatták így.

Szintez, egyenlővé tesz (Religio), — régen: egyenlít (»kihez egyenlőttök engemet?«) Egy színvonalra, vagy csak színre szállít. Van »szinel.« »A ház párkánya szinel az öl tetejével.« Lehetne: színeltet.

Szirkóhit (Erdélyi J. B. P. Szemle. U. F. VII. 62.) Carbonaria fides. Vak hit. Szénégetők hite. Olasz műveltség köréből vett fogalom. Műszót nem csinálhatni érte; vagy ha igen, nem ily szolgálilag.

Szokványos, *szokvány*: szükségtelen szó (l. f.). Ha van: kerítéses udvar, irtásos hely: lehet: szokásos.

Tartalmaz (enthalt); van benne, foglal be. A német tárgy-vonzó igének hasonló vonzatával kívánnak megfelelni.

Talál. »Hogy találja magát? Roszul találja magát. Nem találok magamat a társaságban stb.« e h. hogy van, hogy érzi, roszul érzi magát, — nem jól érzem magamat stb. Jobban ez: feltalálta magát, eszéhez kapott. — *Kitalál* a sötét szobából. »Sich herausfinden,« — »sich befinden« szolgálai áttetelei. Főképen *Jósika* óta.

Tesz: »függésbe tesz magától.« Nem volna nagyon rosz, ha éppen azt nem jelentené jól magyarul: függővé tesz.

Teleplö e h. telepedő; nem szükséges. »Teleplik« ige nincs is. (T.)

Történik: intézkedések, felszólalások, határozatok stb. történnek. Ezeknek pedig nem »történni« kellene. »Történik:« casu fit, — s az eszes fontolással tett vagy létesített dolognak nem jó praedicatuma: történik. Látjuk ebből azt is, hogy ha egyfelől egy igébe sokat összevontan kimondani, másfelől igenevekkel, lehetőleg azonos alaki jelentésű igék kapcsolatában szeretünk élni. Szembesít, kézbesít és: intézkedés történik, teljesedésbe megy stb. Synthesis, analysis egyszerre, egymás mellett.

Túlhatalmas, túlerős, túlédés, — sőt *túlremény* (T.) Ezenkívül igék: *túlhajt, túlnyom, túlárad, túlkiált* és számtalan (übermächtig, überfein, ang. overmighty, overcry, overglance, overhappy, — olasz: trabello, trabene stb.) Egyszerű ségök ajánlja az »igen-is hatalmas« — »szerfölött édes« ellenében és az ily értelmű igék hiányában. De igen merészen és a nyelvszokás ellen vannak alkotva. Az ilyek szaporodásától félhetni: künerős, benüres, fencsucsos (van: fentszámít, volt: fenköpő), kivülmázos stb. Az összetett szók egy új és szokatlan neme.

Üzde. Képzőjét l. f. Az állat üződik, üzekedik. — *Üzlet* sem derék szavunk; a *Geschäft, business* tisztességesebbek. Magyar parasztok szájában »behonosodott« szó kezd lenni: »seft.« — A növényről pedig nem mondjuk, hogy üződik, vagy üzetik. Német formára csinálták, szolgai fordítással (Treibhaus).

Világba beszél (ins Blaue hinein); nem épen szolgai s még sem jó. Van: világga megy (szélnek megy!), világ-futó, világ szép asszonya, világ kutyája stb. De amaz érthetetlen, míg a németből meg nem magyarázzák.

Vizsga melléknév, mint fürge, lenge. Így a népnél. — *Vizsgálat* a főnév. Ez utóbbi: examen. De az *at* képző itt nem jól áll; mert befejezett s nem folyó cselekvénynek felel meg. De sok ily eset fordul elő, nem csak a régi: üldet, kínzat stb., hanem a mai: kárhozat, élet stb. jelentésére nézve is.

Vezet. Jegyzőkönyvbe vezet, — könyvet vezet. (Proto-

koll, die Schrift führen. In Pr. bringen). — Miért nem: hiszen, vagy ir, igtat.?

Vesz magának bátorságot, fáradságot, szabadságot e h. bátorkodik, nem sajnál, nem restell, mer.

29. §. Mondatkötési ujítások.

Nemcsak egyes szók szaporodnak, változnak, módosulnak jelentményre és alakra nézve, — nem is csupán egyes szók kapcsolatai vagy szócsoporthoz a mondatban: hanem a mondatok összefűzésének módjai, a beszéd-fordulatok is. Ezekre nézve is észlelhető gyarapodás és változás; tehát romlás és elfajulás is. Ez kiváltképen a mondatok összekapcsolóin, az u. n. kötőszókon mutatkozik. Ezek értelme és alakja változik. Ezek avúlnak el, vagy jönnek újból létre. Könnyen átlátjuk ezt, ha egy-két kötőszónk történetére emlékezünk.

A próza nyelve csak lassanként alakul meg, s mintegy szemünk láttára veti el fejlődése haladtában, a költői vagy egyszerűbb szövetű beszéd azon összekötő szóit, melyek még inkább indulat- vagy kedélyszócskák, — inkább kedély- mint gondolat-mozzanatokat jelelnek, melyek a mai népmesékben is oly sajátságosak és a kedélytelen új elbeszélőknek, leíróknak oly alkalmatlanok. Ilyen volt a »no«, mely valószínűleg kapocs-szóul szolgált legendáink elbeszéléseiben, s Tinódinál, — »hát«, melynek kérdésbeli emphasisát a mai műveltség alig értheti többé, — »bátor« (no bátor! ám-bátor!) a mai nyelvből kipusztult kötő-szócska, — később ámbár- jöllehet- legujabban daczára-val pótolva, — »maga«, melyet a XVII. század vesztett el. (A »no« pathoszát a noha tartja fenn).

Régebben a »mind« után jövő másik »mind« előtt »s« kapcsoló állott: »mind földi, s mind mennyei dolgok« (Veráncz, Geleji, Medgy.) — Ezenkívül

»Mert« ma okot jelent; régen néha azt tette: »hoggy.« »Hallottátok mert mondván vagyon a véneknek« (Münch. Cod.) — És sok helyt így; *) bár ugyan azon codexben más értelemben is.

*) Igy Whicliffe biblia-fordításában (János Ev.): »Symount Petre whanne he had herde for it is the lord (hogy az az ur) ismét: thou

»*Holott*« eredetileg s régibb használatban: *ubi*; majd ennek többféle értelmében jön elő. Ma csak megengedő kötőszó, hely-jelentmény nélkül. Így kezd ma az idő-jelentő »*minután*« ok-kapcsolóvá lenni.

»*Miérthogy*« mai beszédben és irodalomban így nem áll; régen azt tette: mivel, minthogy.

»*Netalán*« régebben e h. állott: »hogyan netalán«, — »*ne*« e h. »hogyan-ne.« (»Ne mondjam.«)

Több ily változást juttatunk a nyelv története ismerőinek eszökbe, ha egyszerűen megemlítjük a kötőszókat: minem kinem, csodamint, hanemha, honnemmint, hogy (sok jelentéssel: minthogy, mikor) a sok alakú »*pedig*« — és a gyakori relativ mondatokat.

Ujabb időben részint az izlés, részint új alakok általi bővítés ösztöne, némely változásokat okozott. Elszámláljuk a melyeket megjegyeztünk:

1. Az infinitívvel mint alkalmas mondat-összevonási, tehát beszéd-rövidítési eszközzel sokképen visszaélünk. — Nem hiba, ha óvatosan oly igék után is tesszük, melyek előtt régibb[?] gyakorlat szerint nem állott. Így: kérem leülni, — felszólítám távozni, — látom belépni, ígérem teljesíteni, reménylem befejezni. Kevésbé a nyilatkozatot jelentő igék után: említé elmennie, mondánk vagy mondók nem létezni (noha: monda élnie. H. B. »hajókat mond árokba vontatni« Szab. Ének. 13, — és czélzatos mellékmondatul sem mindenkor. Mert lehet: felvállaltam kidolgozni, szándékozom felszántatni; (V. ö. a székel beszédéről M. Nyelvészet VI. 214.) de tárgyiasabb jelentésű igék mellett bajosan: a házat felépíttettem eladni, e helyett hogy leadjam; kiadni, e helyett hogy kiadjam, mindent előkészíttettem elutazni, e helyett hogy elutazzam. — De a régi gyakorlat itt is például szolgálhat újításra [»éleszsze jobbjá felül igatnia« és »a keresztet elvinne tennen válladra tevék«]

woste for I loue thee (hogyan szeretlek); Ihs seyde not to him for he dieth not (nem mondá hogy meg nem hal). — Luthernél mindig »dasz« ugyan e helyeken.

(Passio) és a korlátot tágíthatja. — Mert nem mernék mindent latinosságnak vallani, a mi a régieknél előfordul: »látván fénylenie« (Guary C.) »gondoltam meglelni« (u. o.) »fogadám mindezeket beteljesíteni« (Virg. C.) »lássad Jézust a keresztfán függeni« (Péld. könyve) »Qu. hagyá Ágotát a tömlöczbe bevinni« (Corn. C.) »kit gondolt vala elveszteni« (Debr. C.) »állitod-e mind az egész tengert egy edénybe bebocsátnod« (Érs. C.) »érdemlettem hallgatnom« (u. o.) »hallottuk dicsérni« (Tihanyi C.) — Latinosabbak: »kit bizonynyal tudj ez éjjel meghólnak lenni« (Marg.) — »ne történejek nekem szólni ő szájával« (Nádor C.) »történék a szüléknek Jerusálemba menni« (Teleki C.) »megértvén a püspöktől gyaláztatni« (u. o.) »tegnapi napon teneked láttatni engedvén lön (u. o.) »Dávidot ott lenni Saulnak megjelenték« (Saul és Dávid hist.) — De hiba :

a) ha két infinitiv jó egymás után: »a szellem ösztöne a történelem korlátaín tulhágni akarni; — a szellem előnye: a történelem korlátaín tulhágni tudni«. (L.) Utóbbi infinitivet lehetne, úgy érzem, a különben is ige-értéket megtartó -ás és képzővel cserélni fel: akarás, tudás.

b) az előző mondat »az«-ja után infinitivet tenni. »Lemondott arról, visszatérni Párizsba« (Jös.) — »távol attól szeget verni fejébe« (u. a.) Ide is tartozik, mit fentebb (22. §.) mondánk.

c) »van« után infinitivnek következni így: »Nem vala látni egy felleget (Eötvös). — Görögből a késő latinság és románság, talán ebből a franczia, oláh és német vette át; ezek nyomán a mieink. — Székelyeknél előfordul. (M. Nyelvészet VI: 231.) Mondják: »van valami látni, enni« (való). Így is: van valamit látni? Jól van: »nincs mit látni«; de nincs: van valamit látni. — Jól: van alma enni, lesz pénz költeni, volt idő játszani. Roszúl: volt almát enni, pénzt költeni stb.

d) »oly« után sem állhat az infinitiv. »Oly erős vala, ellen-állani a csábításnak.« — »Legyen oly szives megmondani.«

2. »Hogy — miszerint — mikép« felcseréltetnek, hogy az egyszerű »hogy« gyakorisága ne okozzon egyhanguságot.

Ez által a módjelentő kötszók, vagy inkább igehatározók, egyszerűen kapcsoló szókká lesznek. S még ezen felül a szórend is zavarttá lesz és hibássá. »Elmondtam, miszerint a dolgot elvégeztem.« Ha »hogy« állana itt, a szórend helyes volna; de így hibás e h. »miszerint végeztem el.« — »Meghagytam, mikép idején eljőjön« e h. meghagytam, mikép jőjön el idején. — Ha a »miszerént«-et, »miképen«-t erőszakkal »hogy« kötőszó értékére szállítjuk le, e nehézség nem áll. Csak az a kérdés: méltó-e a »hogy«-ot ily áron is kikerülgetni. Mert az ismétléstől, a különben sem kemény hangzatú szócskára nézve, nincs mit félnünk. E mondatban: »Figyelmeztettem, hogy ne említse meg, hogy Pétertől hallotta, hogy apja azt nyilatkoztatta, hogy látni nem kívánja« — ha németre, angolra, francziára lefordítjuk, ugyanannyi *dasz, that* és *que* lesz. Hát még az ezekben oly gyakori személy-névmások és a franczia: *qu' est que cela?* stb.

3. »Hol-hol« midőn mondatokat vagy mondattagokat vezet, hely- és idő-jelentmény nélkül, e h. »egyrészt-másrészt« »egyfelől«, »másfelől«, hibásan áll. Mondhatom: »hol itt, hol ott csavarog« — »hol szépen, hol durván beszélt«, — »hol elismerte, hol tagadta.« De így: »a *munka*, *hol* könnyebb kezelése, *hol* gyorsabb megjelenése végett, két könyvre *lett* felosztva« (Konek) lehetetlen. — Hibásan mondja az orvos is: »helylyel-helylyel szűnik a láz«.

4. »Nehogy«, — mint elemi nyelvkönyveink tanítják, — *félek, óvakodom, tartok tő'e* s más ilyek után nem állhat »hogy, hogyne« helyett »Félek nehogy itthon maradjak.« — »Óvakodom nehogy fennakadjak.« — »Nehogy ily esetek előforduljanak, intézkedtünk.« — »Megakadályoztak, nehogy elmehessek« — »Megtiltották, nehogy valaki tánczvigalomba menjen.« — Szépen hangzanék mindez, ha »hogy-ne« állana e mondatokban. De a »hogy-ne«-vel baj van. Nem a latin »ne« szerint, s nem oly könnyeden helyezhető. Csak külön váltan s a »ne« majd itt majd ott. Meg a német szórendezés is könnyebb ilyen mondatban. Ezért lett a »hogy-ne« helyébe az elválhatatlan »nehogy«, mely aztán elválhatatlan egységben, előre nehézkedő hangsúlylyal vezeti a mondatot. Magyar-e hát a származása? — Ily »nehogy«-ot népünk nem ismer,

legfeljebb kivételesen némely vidék. Csak főmondatban s tiltólag vagy óvó meghagyást kifejező beszédben szól ez is így: »nehogy aztán bajba essél!« — »nehogy lerészegedj!«

5. »Ha nem« és »hanem« közt levő különbséget nem mindig értik és nem mindig fejezik ki. Egészen más ha összekötöm egy kötőszóvá, más ha külön írom s két jelentés mozzanatát éreztetek. Így: »ez az ember szelid, *ha nem* iszik« vagy »ez az ember szelid, *hanem* iszik.« — (Kezdünk ilyet is hallani: »kikaptad pénzedet? Ki: *mégis* elköltöttem.« Még most csak üzleti beszédben; várhatni másféleben is.)

6. »De« és »hanem« közt különbség van. »De« erősebb ellentétet fejez ki, főkép mondatokat tesz egymás ellenébe, midőn alany és állítmány együtt, vagy egyikök több körülményre nézve ellenkezik. És mondat kezdetén, kivált periodusén, inkább áll, mint amaz. Így »én most nem írok, *hanem* olvasok,« — »én most írok; de te semmit sem csinálsz.« — »Nem fázom, *hanem* ehetném.« — Jól megértetted, mit mondtam; de nem jól teljesítetted.« — »Mindent megígér, de semmit sem teljesít.« — Ujabb gyakorlatban, a »de« rövidségén kaptunk; azért alkalmazzuk amannak helyén is. A régebbi nyelvben is találunk eltérést a nép szokásától, melyet feltüntetni akaránk. A nép is mindenüvé teszi a »hanem«-et, hova a »de«-t; de megfordítva nem. — Nem tartjuk nagyon fontos dolognak; csak a nyelv nemzeties színezetének megóvása végett mertük említeni, *Arany* Jánost követve (Figyelő I.)

7. »Kell hogy«-al némely orthologusunk is él, nehezebb menetelű s több »*nak, nek*« által döcögössé lett mondatserkesztés elkerülése végett. Közbeszédben mindinkább terjed. — »Miért mégy el?« — »Haza *kell, hogy* menjek.« — »Miért nem jöttél el?« — »Otthon *kellett hogy* maradjak.« — »Az országgyűlés is *kell hogy* bele szóljon a dologba.« — »E lényegtelen körülmény nem *kellett volna, hogy* kivége sodrúkból nyelvtan-íróinkat« (Br.). — A két első példában semmi ok az új divatú kifejezésre. A más kettőben több »*nek*« nem jőne, ha amúgy tennők is; csak a »*nek*« és »*kell*« találkozásá kellemetlen. De azt hisszük, ez a körülmény nem indította a két mondat íróját, hogy »*kell hogy*«-al éljen. —

»Kell, hogy népének becsülete az ő becsülete, szégyene az ő szégyene legyen« (Bajza). Itt már van ok a négy »nek« kikerülésére »kell hogy«-ot írni. — A hol darabosságtól tartani, nincs ellene szavunk; de hol ez eset nincs, ellene mondunk az erdélyi honfiaktól s általok közvetve talán az oláh nyelvből átvett — úgy értem abban divatozik ily mondatkötés, a francziában »il faut que«-nek felelvén meg — mondat-szaporító beszédmódnak.

Ezt a fertelmességet: »muzáj vagyok« talán nem méltó emlitenünk sem.

8. Ujabb gondatlan utánzás és épen nem aesthesisből, vagy akármely más nemesb ösztönből s szempontból kiindult nyelvujítás csinálta nekünk a »daczára« kötőszót. »Daczára hogy meghalt, él körünkben.« — »Daczára szegénységének sokat áldozott.« — És így tovább minden sorban a hirlapok s tudományos iratok, ünnepélyes szónoklatok és társalkodás nyelvében. — E kifejezés az »a mellett is,« — »mind a mellett is,« — »ellenére,« — »noha, bár, jöllehet« és effélék helyett, — szabatosság, rövidség, szépség legkisebb előmozdítása nélkül, a tiszta nyelvérzék daczára és megtagadásául divatozik. Hibás, mert ok nélkül és példátlanul kimarad előle »annak.« Nem jó volna: »ellenére hogy nem szerette, csak megmondtam!« S mi több, a német is, ha a »trotz« nevet nem vonz, a »dem«-et (trotzdem) mellé teszi. — Hibás, mivel birtokviszonyban állván, mint birtokjelentő szó idegenszerűen, a birtokos név előtt áll. »Szegénysége daczára« ellen nem lehetne megjegyzésünk. — Nemcsak szolgálai, hanem izetlen és mohó utánzás is. A »dacz« mert új szó s mert jó hangzatú megtetszett; annyival inkább mivel »trotz« és »dacz« csaknem rimelők; érette aztán szórendet és vonzatot mellőznek. Kevéssel tűrhetőbb, mint ha olvasnunk is kellene, a melyeket sokszor hallanunk kell: *bis* (»hét *bis* nyolcz darab«) *usque*, — *ly! pfuj, zsupsz, bumst!* stb. — és az igenlő *na!* oly csodálatos hangejtéssel, mely már maga a nemzeties szellem megcsését érezteti.

9. Az »úgy« németes használata legujabb nyerevényeink egyike. Együtt jött be a névmások felesleg használásával, melyről előbb szoltunk. »A mi a berlini kormányt illeti

ügy világos (P. N.) »Tekintve hogy e hiba felismerésére . . 12 év kivántatott . . . ügy hihető« (P. N.) Ha mellőzzük az »ügy«-ot rövideget nyerünk, a mellett hogy magyarabban szólunk. — »Gyalog megyünk? Jó lesz úgy. (J.) Itt sem szükséges, de türhetőbb, mert mintha módot jelentene. — Iskolákban azt tanítják, hogy a »ha, ha igaz« kezdetű feltételes mondatok után, »ügy«-nak kell következni. Nem szükségképen. Még kevésbbé kell vagy lehet pedig a visszahozó mondat után, milyen első példánkban áll.

10. »és.« — »Hol van a molnár? Amott. És a molnár né?« Nem rosszalhatni feltétlenül. Az összekötést természetes itt kifejeznünk; mert az összekötés mintegy kitünteti az ellentétet, vagy megkülönböztetést. — De ha a francia vagy más író utánzása végett, ily fordulatoknál mindig »és«-t teszünk, mindig mellőzve a népiesebb, talán keményebb, de még sem rossz »hát«-ot, elvesztünk egy jó alakot. S nem érezzük-e, hogy e két kifejezés: »és a molnárné?« — »hát a molnárné« közt különbség van pathosra nézve is?

11. »Semmint, semhogy« e h. »mintsem, hogyses« szükségtelen és izetlen rendzavarás. Régi, de azzal nem jobb.

30. §. Szórend.

A magyar szórend, bármily egyszerű és természetes is mégsem oly általános, kivétel nélküli gyakorlat által erősítetik meg s tartatik fenn, hogy részletes szabályait egyes szók helyezésére nézve, nyelvtörténetben és tájszólásban sokszor megrontva ne találják. A szórend a mondat nyomatékától vagy hangsúlyától függ, s ha erre nézve, a különböző oldalról, különböző szellemű idegen néptől jött sokféle hatás miatt megtévedtünk, természetesen a szórendbeli habozásnak, tévedésnek is el kellett következni. — Ugyanis régiebb íróinknál a latinos szórendezés példáit nagy számmal találjuk. Legújabb időkben pedig, a német nyelv hatván reánk erősebben, mint már előbb is láttuk, úgy a közelebb előadandókban látni fogjuk, hogy az összetett szók, kivált pedig az egyszerű és összetett kötőszók rendezésében, ennek utánzóivá lettünk s e miatt tévesztjük gyakran szem elől eredeti és népies szórendünket.

Sok szeszélyt, külöködést, latinoskodást találunk már

középkori és utóbbi nyelvméleinkben. Így a HB. mondja: »hogy *es* ti látjátok szemtekkel« (a hogy v. a mint *ti is* látjátok). Továbbá: »imma kell-e tegöd meggyőzni egy erőtelen *leánynak-e?*« — »Mire *nekem* nem szólasz?« (M. Siralm.). — »Mevárjuk minemő kimenetelt e *dolog* valljon« (B. Cod.) — »Nem emberi hatalom *ezt* mivelte« (Tin.). — »A mit isten szánkba adott, úgy *azt* predikáljuk« (Mel.). — »Mi kenyérünket *mindennapiat* adjad nekünk« (Veráncz.). — »Az izsóp kicsiny füvecske, nem igen szép is« (Pécsi L. Weszprémy Biogr. III. 298. l.) — »Mennyivel *nekünk* inkább kell megmozdólnunk« (Zrinyi). — »Eloszla a néhány száz könyvecske, hogy immár a kik szorgalmatosan *is* keresik, nem kaphatnak vala« (Pázmány). — »Azok *pedig* az elohimok« (Geleji). — És ilyen igen sok. — Pál Kenézi = Kinizsi Pál, Raphael Hoffhalter stb.

Legfőbb figyelmet pedig a költők: Molnár, Zrinyi, Gyöngyösi nyelve érdemel. Ezek inversiói, ha érzésünk nem csal, nemcsak megengedhetők, hanem szépséget okozók is. Ezért követte őket nem kevés helyen *Arany*; — például: »Nem gondolom azzal fénynek apadását. Egy fáklya tüzéről *ha* gyújtani mását.« — »Bibor szalag *osztán* takarta fehérét« stb. »Beh *is* elmaradtak tőlünk« (Erd.). A népnél is fordul elő, nem ép magyarságú tájszólásban: »ha eljött *kend* volna, meglátta *kend* volna,« — mely példában az összetett igealaknak, egy szócska általi szétválasztása szemlélhető, minek ily mondatok felelnek meg ugyancsak a nép tájszólásában: »ha eljött is volna, nem látta meg volna.« — Mondanak némely tájon ilyet is: »azok *osztán* a gyermekek mind egytől-egyig elvesztek« — melyben a kötőszó másodikiká tétetik a mondatban, a jelző és főnév közé; csakhogy e jelző, ha így nevezhető, az egyszerű névelő, vagy mutató névmás. Nem mondaná: »a rosza aztán gyermekek stb.« — »Nem még el hozzá, ha hivat is? Nem. — Ha beteg lesz is? Ha is beteg lesz.« Ezt is a néptől Dunántúl hallottuk; de némelyek szerint a székeleknel is van ilyen: »ha is nem jönél.« — Közelebbi időben terjedt el, a »csak is« (talán most már: »csakis«?) ilyen sorozása: »csakis azért kívánt élni, hogy dolgozhassék.« Régebben mondtuk: »csak azért is kívánt stb. — »*Csak azért is*

öhajtottam volna még élni, hogy gyermekeim aprók.« »*Csak azért is* intettelek, hogy szeretlek.« Mindig a »*csak*« kiemelésével. — Ez utóbbi változást rosszolni nem akarjuk. A »*csak*« után mondat elején, ép oly joggal állhat az *is* mint áll és állott régebben is »egyedül« és több ilyen után. Csak a mondat nyomatékának itteni változását, helycseréjét kívántuk kiemelni. Az előbbi írás és kimondás szerint a nyomaték az »azért«-ra is kiterjedt, az utóbbi szerint nem terjed. Vagy régebb kimondás szerint »csak azért is« összefoglalva mondattak; ma egyedül ezek: »csak is« (vagy ez) foglaltatnak össze.

Ezekből nem az következik, hogy a szórendnek törvénye nem volna, — vagy e részben kiki arra mehetne a merre tetszik. Mert valamint a régebb nyelv és tájszólások kicsapongásait s rendezetlenségét, például a tárgyias igeragozást, helyragok vonzatát tekintve, újabb időben a műveltek józan meg egyezése által rendbe szedtük, megfékeztük: úgy e részben is vannak állandóan érvényes szabályaink, melyek szerint több rendbeli visszaélést meg kell szüntetnünk. Így:

1. A birtok-jelentő névnek, sajátságos nyomaték vagy költői érdek kívánása nélkül, nem szabad elől állani: »jegyzőkönyve a Tisza-szabályzó társulatnak.« — »Névsora az aláíróknak.« — Egy szót ki akarnak emelni. Vajon melyik méltóbb a kiemelésre: a »jegyzőkönyv« vagy a »társulat« — az »adakozók«, vagy a »névsor«? — Az idegen, latin vagy német szórendet, általánosan véve, szépnek, jónak — sőt talán a miénknél szebbnek észszerűbbnek tartani is szabad; de annak kedvéért a magunkét elferdíteni, szolgáltság. Ennek tehetetlen megszokása pedig nevetséges izetlenségre vihet. Midőn *Bod Péter* életrajzaiban írja: »hólt meg« így volt rabja — a latinos (mortuus est) szerkezetnek öntudatlanul. Már előbb *Medgyesinél* pont elején: »házasodott meg« (megházasodott). Így a *Révai* nemzetség jegyzeteiben (U. M. Múzeum 1855.). — Méltó ide jegyezni *Medgyesi* eme helyét: »De mindenek felett emlékezetes ama tökéletlen vajutt fogyaték Sidó népnek példája . . . *Szakad* a lelkek be Aegyptusba, minthogy latról (latrúl) cselekedvén Godoliással, érzik vála a sáfrány-illatot . . . *esnek* azért a profétára . . .« (IV. Jajj. 32. 1.) — Ilyek ma: »van szerencsém értesíteni — vagyok bátor kérni«

s más ily rendezésű mondat-kezdések. Volt oly eset, hiteles adatból tudjuk, midőn a latin »ad illustrissimum dominum« czimezetet, nem tartotta az öreg jogász helyesnek az »a« névelő nélkül («a méltóságos») azért, mert az »a« az »ad«-nak felel meg!

2. Nagy baj van a kérdő »e«-vel is. Mondják: »Azon kezd töprenkedni az ember, hogy nem-e fog kelleni a kormánynak ellenzéket teremteni?« (Ref.) »Ezeknek oka *nem-e* egyenesen a körülményekben keresendő« (nemde-; vagy: keresendő-e?) Prot. E. L. — »Teheted-e ezt fel rólam?« [Jókai e h. felteheted-e?] — »Láthattad-e volna megindulás nélkül?« — »Rád-e, rád-e, rád-e még, rád-e vicsoritja még?« (Népdal). Látni való, hogy a hangsúly megváltozott helye okozza mindezt. A mondat elejére törekszik, s így törvény és gyakorlat ellen az »e«-t is nem a valóban nyomatékos állitmány után, még pedig az igekötő vagy segédigével összetett egész állitmány után, hanem előbb, ennek alkatrésze vagy éppen a mondatnak elől álló, de nem nyomatékos tagja után tesz. — Ez úton haladva várhatunk ily kifejezéseket: »Rendbe-e hoztad már dolgaidat.« — »Mondd meg, vajon-e elmenjek?« — »Nem tudom ha-e látom valaha« stb.

3. Így van a dolog: »az, ez«-zel is. »Hogy *ez* azonban üdvös lehessen« (azonban *ez*). — »Ha *ez* tehát nem oly ártalmas, mint gondoltuk« — »Szín és melegség járja át *ezt*« (*ezt* át), — »nem sokat mondogatom neked már *ezt*« (*ezt* már neked). — Itt a nem nyomatékos szók s a M. Ny. Rendszere szerint szabadon sorozhatók, közt jön elő a rendzavarás. Nem oly fontos dolog, de a figyelmet megérdemli.

4. »Hát, tehát, ugyan« rendezését is tévesztjük: »Mi egyrészt *tehát* azt mondjuk« (P. N.). — »A bolgárok akarják helyzetök javulását *ugyan*« (Hon), — »a nők haza mentek, B. követé őket *ugyan*« stb. (Ark. Lóköt.). — Elfeleedtük, hogy az említett kötőszók vagy legelől, vagy egy szó, vagy mondatviszony (jelző és név, ige és vonzottja) után állhatnak, utóbb nem. Tehát: »a bolgárok *ugyan*«, — »mi *tehát* egyrészt«, — »B. *ugyan* követé«. Meg így is lehetne: »a bolgár nép *ugyan*...«, az óvatos és tartózkodó B. *ugyan*... stb. — »Mások választják, *nem* tehát azon testület« P. N. (*tehát*

nem). — »Minden *tehát* a nők jelenléte mellett szól« (Pos. Gymn. Értes.)

5. Nem tudják, hova tegyék az »is«-t. T. i. kötni tartozott szó után, — az egész ige, bár összetett vagy igekötős ige után, ha az egészben foglalt gondolat emeltetik ki a kapcsolás által, — az igekötő vagy segédigei rész után, ha ezen van a nyomaték. Mondják: »ha meg *is* vagyunk arról győződve« (meg vagyunk *is*; ekkép a »győződve« külön szó s nem szorosan amaz igekötővel egy) »ha egy pillantásra el *is* ragadta a szenvedély« (Pulszky) — »hogyan B. volt a gyilkos, ezen maga sem kételkedett, s a világ előtt nem vált *is* szégyenére« (Ark. lóköt). Itt a »nem«-et kapcsolnók és emelnők ki. — »Ha mégis oda szorul« és »ha még oda *is* szorul«: más dolog.

6. Habozik a szórendezés az összetett és igekötős igék tagjaira nézve is. Ezt már a kötőszók szempontjából kimutattuk. De az ige tagjait mikép zavarják, arra itt mutatunk fel egy-két példát: »de akármikép *volt* ez *legyen* régebben« (Ark. lóköt), — »mint olyan tudós doktorokról *feltenni* lehet (Prot. E. I. L.), — »csak ily átalakítások mellett a világkiállítások *meg fognak* felelni a fokozódott követelményeknek« (Konek). »Csak ily természetszerű alárendeltség mellett a kiállítók vágyai *vezethetők vissza*« (Konek). Itt az egész ige rossz helyen áll.

»Ez ily kitételek: »megvizsgálni lehet, eldönteni fogjuk« — így szól Arany J. — »annyira veszélylyel fenyegetik szökötésünket... hogy itt nem kevesebbről van szó, mint egy syntactikai formának teljes kiküszöböléséről« (Figyelő I. 580.).

7. A »nem« ezzel »*aligha*«: »alighanem«-mé foglaltatván össze gondolkozásban és írásban, azt okozza, hogy a szórend, e szócskára nézve magyartalanná lesz. — Első tekintetre a nép beszéde is kétes; mert rendezése többféle és elég szabad. Például: »Azt mondja elhozta. *Aligha el is* nem hozta«. *Aligha el nem is* hozta. *Aligha is* el nem hozta. De soha sem: alighanem is elhozta; aligha nem is hozta el; alighanem el is hozta.« Az irodalomban pedig ilyeket lelünk: »alighanem örökre elhegedülte Sz. Dávid.« (P. N.) »A. írásai közt *alighanem* meglesz e levél« (P. N.)

Látnivaló, hogy a nép igen világosan és határozottan külön választja a két szót (aligha-nem) s a »nem« tagadó erejét nem az »aligha«-hoz, hanem a következő szóhoz foglalja, vagy más szóval a »nem« nyomatékos, nem az »aligha«; és így az »aligha« nem vonja magára a »nem« nyomatékát, úgy hogy ez utóbbi enklisist, súlytalanodást szenvedjen. S e különbséget mennyire fentartja a nép nyelve, megtetszik az ilyekből: »P. aligha *nem* hazug. P. aligha hazug *nem*« (van). Nem állhatna az »aligha«-val összeolvadni kezdett »nem« az igét vagy állitmányt megelőző két szó előtt: »P-t aligha nem tegnap a templomban láttam.« Vagy oly hangnyomatékot kellene a »tegnap«-ra ejteni, mely az állitmány odaértését fejezné ki.

Az »alighanem« fentebb megrótt alkalmazása kiterjedhet: *mignem*, *majdnem*, *még nem*, *még sem* stb. ilyekre is. És mondani fogják: »várj *mignem* feljövök« (míglén: »míglén beteljesednek mindenek«), — »hiába izen, *még nem* elmehetek.« — »Úgy megharagitott, *majdnem* megütöttem.« Ez már hallható is.

Más esetekre nézve, melyekben mai íróink s műveltjeink a szórendet tévesztik, eligazítanak a szórend amaz elemi szabályai, melyeket a M. Ny. R. elég bőven és szabatosan elénk ad, s bármely elemi szófűzést is magába foglal. Legfeljebb az új divat visszaélései nincsenek azokban eléggé kimutatva és részletezve. — Ezekből a szabályokat átvenni és ide igtatni, könnyű munka volna, de nem méltó és nem is szabad. Mert a mi feladatunk, nem elemi nyelvkönyv helyét pótolni, hanem szabályait egészíteni ki a nyelv legujabb fejlettségének álláspontján, a nyelvrontás elleni örökös végett.

De újra emlékeztetébe hozzuk olvasónknak, hogy a szórend elleni vétségeink legfőbb okai összetett szavaink, kivált igekötőink szaporodása mellett a mondatbeli hangsúly megérzésének napról-napra tapasztalhatóbb hiánya, e miatt az eredeti hangsúly eltévesztése, az idegen hangsúlyozás eltérése sőt utánzása. — Lehetett, a magyar nyelvnek oly kora, melyben igekötők vagy éppen nem, vagy sokkal kisebb számmal voltak. Ez állapotra némely újabb nyomozások elegendő bízossággal vezetnek vissza, s a régi nyelvm emlékek sok ada-

tot szogáltatnak. *Kresznerics* még 1830-ban is mondja: a magyarban nincs prothesis; és ennek legalább annyiban nem is mondhatunk ellene, hogy az igével egészen összeforrt, attól soha el nem váló igekötőink, milyen a slávban sokszor található, s milyenek más indgermán nyelvekben is a tőkkel kisebb-nagyobb mértékben összeforradva, összeolvadva szókat képeznek (Pott Etymol.-Forschungen. Új dolgozás II. köt.), csakugyan nincsenek *). Oly időben mint amaz lehetett, nem volt nehéz a szórend megtartása, úgy tekintethetvén az igekötő, mint bármely más szabadon helyezhető s a mondatbeli nyomatek természetéhez, helyzetéhez képest ide-oda mozgatható szócska. Sőt utóbbi időkben is, míg az igéktől származott nevek terjedt és sok mozzanatnak megfelelő képzőkkel nem alakultak, az igékből származott nevekből ismét terjedt igék nem származtak, — és így az igekötők hangnyomatekát a tő kedvéért s talán a képzők súlyegyenre törekedése miatt el nem enyészttük: nem volt megzavarodva a hangsúlyra nézve nyelvérzékünk s nem tévedeztünk, mint a fent idézett példákban ma tévedezünk. Nem mondtuk:

a legénység a kitűzött időre nem beállítható

a gyermek szorgalma nem kielégítő

ez a rendelet nem elmellőzendő stb.

Ezek u. n. részesülők; következni fognak az infinitivek és az ige-alakok magok.

Mily ügy-baj van a közbe tett »nem«-mel, midőn a részesülőből főnév lesz, (összeillő, össze-nem-illő, össze-nem-illőség stb.) fentebb említettük.

Van még kellemetlenség az *után* és *túl* igekötökké lenni kezdő névutókkal is. Így: hiányaidat nem *után*pótolhat-

*) A középkorban már fordul elő: *elbetér* (Kazinczy Cod.). Tinódinál s más versíróknál sokszor: *elkifoly*, *elbenegyünk*, *elfelhelyeztet* stb. Molnár Zsoltáiraiban gyakran; de csak *el*-kezdettel. Vajon nem az újszövetségi és a classicaei görög nyelvben összehalmozott prothesisekkel álló igék (προσπαρετιθημί, ἀνταποδίδωμι, ἀπεκδύω) hatására-e? elhatározni nem udom. — Mennyire különbözött a régi idők ige-elő nélküli és ezek ige-elős használata: a münchen. codex és Jordánszky-cod. »Miatyánk« fordításának a maival összevetéséből láthatni által. Vö. *Bitnicz M.* Nyelvtan. (1848) 20. l.

ni, vagy : pótolhatni *után*«. Egyik sem jól esik, valamint : »hiányaid nem pótolhatók után vagy nem utánpótolhatók«. Csaknem ilyenek : »itt nem a szív teng túl, hanem a máj.« — Idő múlva ezek is oda jutnak, hová a valódi igekötők, és a könnyebben sorozható : *szét, külön, ellen, együtt* stb. jutottak, melyek csak mostanában olvadtak igékhez ; igehatározók-ból igekötökké válván.

Magyaros nyelvérzékünknek kevésbé tetsző az újabb összetett igék közül azoknak szórendje is, melyek egyik alkotó része név-eredetű szó. Így : hátir, képvisel, végvonaglik, hasbeszél stb. Ugy érezzük mintha ezeknek egészen nem lehetne »nem« után, és »is« előtt állaniok. »Miért nem mást *képviselsz*?« — »Mikor *végvonaglott*?« — »Nem *hasbeszél* már, pedig tud most is.« — A »távirok« más sorozatba esik, legalább szórend tekintetében. Ennek első része, igaz, hogy mesterséggel életre delejezett oly szó-elem, mely önállósággal épen nem bir azon mértékben, mint az igekötők. Oly összetét (vagy inkább képzés?) az, mint : imbolyog, tébolyog, toprongyos stb. Ha megvan, csak úgy használható, mint szorosan egy szó; elkülönzésre gondolni sem lehet. (20. §. II. 3.)

Kétségtelen, hogy a : haszonbérel, árverel, áremel stb. is sokat tesznek a szórend megzavarására s a mondat-nyomaték tiszta felfogásának gátlására. *)

*) A szórendezést, valamint a hangoztatást is, melynek egyik szabályozhatóbb eleme vagy része a hangsúlyozás, az élő nyelv megfigyeléséből tanulhatnók meg alaposan. E miatt igen nehéz feladat holt nyelvek szórendezésének törvényeit, kivált alapját, lélektani indokát kikeresni. — Honnan eredt a régi classikai nyelvek szabadabb és zilált szórendje? *Klopstock* azt felelte : »azon törekvésből, hogy az egymás után következő sok rövid vagy hosszú szótagot kikerüljék.« — *Pott* azt mondja, hogy inkább részint *nyomatekosság* eszközzése végett, tehát rhetorikai czélból, részint *világosság*, tehát logikai érthetőség kedvéért, — részint de nem mindig *jóhangzat* végett, tehát aesthesis és zeneiség érdekében. A régi nyelveknek P. szerint nagy becsű tulajdona a szóhelyezési szabadság, ezzel az új nyelvek, a »grammatikai végzetek« gyakori letörlődése miatt nem birhatnak. — Mennyire más volt régebben a német szórendezés, mint a mai : elöadja *Schleicher* (*Deutsche Sprache* 293. s köv. l. — V. ö. *Heyse* *Ausführl. Lehrb.* I. 113. 114. — *Gerber* i. m. I. 583. 584.).

V. A stil.

31. §. A nyelvújítás hatása a stilra.

A nyelvújítás ama hármas de szorosan összetartozó feladata: a bővítés, szépítés és tisztítás, a stil érdekében is volt s arra is nagy hatással lett.

Ha a stil az egyes író sajátja, egyéniségének kifejezése és tüköre, ez az egyéniség pedig a szellemi egyetemes fejlődés külső s belső tényezőinek és mozgalmainak hatása alatt áll: kétség kívül a társadalmi élet bensejében és mélyében rejtőző okok is tényezik, hogy egyik korban egy, másikban más neme az írásmódnak kap lábra és terjed el. És határozottan állíthatni, hogy a nyelv ilyen benső fejlődését, változásait nálunk is okozták sajtóságos társadalmi tényezők: külföldről eltanult, nem mindig elsajátított eszmék, módosult nézetek, izlés és nevelés. Kétségtelen, hogy a neologismus, nálunk is mindkét értelemben létesült: eszmék és beszéd újítása volt egyzersmind. Nem is létesült addig és nem honosodott meg, míg az új szókat eszmék, újult izlés nem szükségelték és nem ajánlották. Nem is divatoznék ma sem, ha gyors fejlődésben nem volt volna előbb s nem volna ma is szellemünk, mely gyors fejlődés lehetővé, sőt mulhatlanná teszi a nyelv sebes változását; másrészt nem enged arra időt, hogy a dolgokról előbb volt felfogásunkat s azzal együtt ősi beszédmódunkat megtartsuk, vagy új de nemzeties kifejezésmódokon gondolkozzunk.

Az idő nyomait előkelő íróinkon ujjal mutathatjuk ki. *Kazinczy* emelkedett költészetének megfelelő, művészien fesszes, merész stílja, a német classicisták szellemének szülöttje. *Csokonai* rendkívüli költői ereje, az önként és újnak, magasnak és alacsonynak, népiesen magyarnak és francziásan újszerűnek küzdését és vegyülését mutatja fel eszmékben és nyelvben. *Kisfaludy* Sándornál az érzelmes régi magyar szív ömledez, megfelelve stíljában a nemzet politikai és művelődési conservatismusának. Ugyanezen összefüggést a korról, kimutatták *Berzseny*inél és *Vörösmartyn*ál is. *Petőfi* a 40-es évek

demokrata vágyait, szilajságát mig, — *Arany* a viharok után is nemzeties, szeliden csendesen és öntudatosan, s magához folyvást hiven nyilatkozó nép szellemét lehető tisztaságában és magasságában fejezi ki.

De két-három szóban adott jellemzések soha sem szabatosak és hívek; a költői kebel nem oly egyszínű puszta táj, nem oly könnyen átlátható, kicsinyben jól lefesthető kis világ, hogy a mit elmondánk egyebet érhessen, mint azt, hogy eszméltet egy általános igazságra: hogy a kor mozgalmai tényezik az írók önkifejezésének módját, a költő és művész stílját, — hogy a mieinkét is nemcsak elvontan a nyelv meszterkelt változtatása, hanem özszerűen a művelődés árjának indult s abban hányódó szellem is okozta.

A tudományos dolgozatoknak saját stíljok alig van; csak a mennyiben a kedély világáig felemelkednek, vagy ha úgy tetszik: alászállnak. E körben a szépirodalmiakkal egy sorba esnek. Azért nem említjük különösen.

De hogy stilunkra a nyelvújítás törekvései is hatással voltak, szintolyan bizonyos. A bővíteni akarók főképp új eszmék- és új elnevezésekkel rakták meg beszédöket, s mivel ez utóbbiak a multból és jelenkoriból származtak, különböző színe lett előadásuknak. Ha szavaikat főképp a régi nyelvből vették, archaismusba, — ha tájbeszédből, idiotismusba, — ha ujonnan alkotottak közül, modorosságba, feszességbe estek. A szépen írni vágyók vagy főképpen szépítők, kelleténél erősebben színezték. És mivel a forrongás minden kora, noha erősen, de egy ideig hibásan alkot, ők is sokban hibáztak s magok után a gyarlóság, túlzás különféle nyomait szemmel láthatóan hagyták fenn. Sőt mivel a legjobbakkal is vannak árny-oldalaik s előnyül vett hiányaik: különféle irányban lejjővő utódaiknál is sok ideig látszottak, mondhatni maig is tapasztalhatók a kedvezőtlen hatások, a stíl hibás tulajdonai. Ezeket méltó megismertetnünk; noha sok tekintetben nem a nyelvújításnak, hanem az időnek, — tehát egy távolibb és bensőbb oknak szüleményei, s nagy-részt nemcsak hazánkban, hanem boldogabb népek irodalmában is tapasztalhatók.

32. §. Virágos stil.

A nyelv fensőbb élete leginkább a költészetben nyilatkozik. Legalább a multa nézve ezt állithatni, sőt a jövőre nézve is, — míg az újszerű positivismusnak elméletben és alkalmazásban nem sikerül bezárni a kedély-élet kútfojt, s minden szellemi élet-működést, legalább az irodalomban, nem sikerül az értelem hideg tájékira csatornázni.

A XVI. század nyelv-életét — ha szabad e németes szót megtartanunk — főképp annak költői munkásságából ismerhetni meg. E népiesen erős és változatokban elég gazdag nyelv, ama század végén és utóbb *Molnárnál*, *Zrinyinél* és *Gyöngyösinél* éri el a tetőpontot. *Molnár* és *Gyöngyösi* költői nyelvét hiába keressük a XVIII. század embereinél, a szép de nem merész, nem önálló szellemű *Faludinál* és társainál is. Kevés dicséretet mondhatni az e század végén éltek nyelvéről. Francia classikai művektől eltanult szónoklati áradozás, bádjadtság teszi ezeket, némely szépségek s olykor, érdekes tartalmok ellenére is gyarlókká. Lehetnek szépek de nem élők, nem nemzetiesen élők, nem közvetlen érdeklők és vonzók. A feladatnak, melyet a költészet fogalmától elválasztani lehetetlen, hogy egész nemzetet vonzzon, a nemzet életéből fakadjon: nem felelnek meg, sem többnyire tartalmok, sem stílok által. — E feladatot nagy mértékben elvétele a nyelvújítás is. Ez a műizlés megújításával járt együtt, sőt mondhatni jó részben ez szülte amazt s az erősen hatott vissza emerre, — mint általában is a beszéd a gondolkodásra és benső érzelésre. *Kazinczy* a műizlést, a classicismus szépészeti elveit tette uralkodóvá a nyelven. Innen eredt saját túlzása s utódainak gyarlóságai.

Irodalmunk a század 2—5 évtizedeiben nagyjából szépirodalmias volt. Ily irányban indult meg az akadémia működése is; noha tudományos könyveket és szótárakat is készítettett. — E korban sok példát találunk arra, hogy a költészet, mely a közönség első vagy egyedüli kedvenczének, a nyelv hívatott újítójának érezte magát, szólott csak azért is, mert hallgatták, — énekelt csak azért is, mert új zengéssel új és szép nyelven szólhatott, s hogy ily nyelven szólhasson.

Mintegy játszadozva, mintegy nyelvbeli virtuóizálásának kitüntetésére. Mint a gyermek játszik beszélve, játszik az előtte csak most feltárult nyelvkincsekkel, s játszik legörömostebb a legértetlenebb szókkal. E miatt ez időről költői darabjaink egy nevezetes részében, túlnyomó a phraseologia. Még jobb-jaink is sokat engedtek magoknak a szép nyelvért. Mi szépen, hangzatosan volt mondva, megelégitette az élvezőt, meg a költőt magát is. Nem messze voltunk azon időtől, mely latin nyelvű versírási gyakorlatokban lelte költői működésének terét és költészeti élvezetét. A nyelvvel küzdés, a kifejezések művészetének csilláma vonzó látvány volt; de ez nem a valódi költészet hatása s nem valódi élvezetet adott.

Kazinczynál kevésbbé, de némely társánál sok helyt található a kifejezések mesterkéltisége mellett a tartalmatlan-ság. Az emberi és nemzeti érzések s vágyak náluk oly magasságban járnak, melybe tisztán nem láthatni, — melybe homályosan kell látni s az így félhomályban látottak vonzanak és hatnak. De ha a komolyabb ész erősebben s közelebb-ről tekint a félhomály »felhői«-re, sok szép fog értéktelennek eszmétlennek látszani, — pusztá szónak, melyben érzés vagy gondolat magva nincs. És megbocsát a nemzeti kegyelet, ha kimondjuk, hogy *Kisfaludy Károly* balladáiból, *Vörösmarty* költői elbeszéléseiből s drámáiból, sőt *Berzsenyi* ódáiból is néhány példáját hozhatnók fel, a nyelvtűjtás hatására születelt jelentéstelen szólásnak, a nem valódi érzéstől táplált tartalmatlan szónoklatnak s phrasis-csinálási és gyűjtési iparnak, hangzatosan üres vagy csak sejtett értelmű beszédnek, a kis értékű nagy szavaknak, melyek nem annyira jelenteni, mint pompázni, diszíteni akarnak. Az ujonnan születelt vagy felkapott szók és kifejezések, melyeket fentebb (4. §. II.) már érintettünk, valóságos tényezők voltak, a költői hatás tényezői. A bájvölgy, bájvidék, bájarcz, bős és zord andalg és mereng stb. egymást kergetik vala a nem mély patak felszínén. Az érthetőség és az általa közvetlen hatás nem tartoztak a szép és jó nyelv tulajdonai közé; sőt a nehézkességet úgy tekintették, mint a művészi stíl elválhatlan társát; a feszességet mint a fenség kellékét. Úgy vélték, hogy a mily távolban állanak ők a régiek classicismusához,

úgy kell az ő közönségöknek az övékhez. *Berzsenyinek* »szemök vázai — minden műve tűnő szárnya körül lebeg« s ilyféle, *Kölcseynek* »hadd merengjek bő hullámidon — árjong« stb. szólásai, *Vörösmarty* »Hontalan«-ának, »Fóti dal«-ának kigondolatlan tartalmú, félig megalakult phrasisai, — *Döbrentei* »Machbeth«-jének érthetlenségei, azt mutatták, hogy az írók inkább a nyelvművelésen, mint a gondolat és érzés-közlésen igyekeznek, s néha elégnék tartják sejtelmesen bár nem érthetően szólni is. — Mennyire ment ez a virágos de magvatlan beszéd mód némely drámákban, időszerűtlenül született eposfélékben, s kivált a *Toldytól* epigonoknak nevezettek műveiben: azt itt példákkal igazolni alig szükséges. Elég azt mondanunk, hogy a természet-ellenesen mesterkéltn beszéd és élettelen költészetre következett *Petőfinek*, a nyelvújítás phraseológiájától szabad, mindig érthető, mindenütt együtt érezhető, egyszerűen magyaros és mégis elég magasan szálló költészete, melyet *Eötvös* nem tudott az előbbiektől elvett mértékkel mérni, — s hogy *Arany* és *Tompa* költészete épen nyelvöknek a gondolatok arányában feltűnő igénytelensége, a hatást gátló szó-pompa, szócifrázat hiánya, a magyar geniusnak saját egyszerű mezében előtűntetése, kitörölte a jelen nemzedék lelkéből az előbbiek szerelmét, s még inkább mint méltó volna, feledteti azokat, kik valódi költők s talán emezeknél nagyobbak, s kik élvezetet és tanulási tárgyat örökre adhatnak.

Nem sokban különbözött a műpróza és tudományos nyelv stílja sem. A classica költészettől eltanúlt és gyakran a mű-faj természete ellenére alkalmazott vagy ujdonna csinált szók virág-özöne borította el ezeket is. E mellett feszes, mesterkéltn fordulatok, erőltetve rövidített szófüzés és mondatkötés. Beszéddel utól-érni nem birt gondolatok, vagy inkább nagy szavak, mindig újabb-újabb alakban s viszonyokban, — tartalmi gyarapodás és újabb mozzanatok nélkül. Így találjuk ezt igen soknál. Ily gyarlóságtól nem mentek *Fáy* és *Kúthy* különben becses művei sem. (Vö. *Vörösmarty Minden munk. XI. 241. Fáy Összes munkái I. 291. s. k.*)

Mindezeket talán igenis általánosán s kelleténél erősebben színezve, csak azért mondjuk el, hogy jelenkori íróinkat

figyelmeztessük, hogy a beszéd értékét ne a szók ujdonságában s az ez által okozott feszességben keressék, hogy a szók túlzott gondja ne ártson a beszéd tartalmasságának, és nem egyszerűségének. Hogy például jog- vagy természettudósaink, az idegenből vett, vagy önkényesen alkotott szókkal, melyek már nem is beszéd-virágok, hanem a tudományhoz nem illő czifraságok, ne igyekezzenek kitűnni, — hanem a nemzet kedély-életével, tehát újabb költészetével állandó kapcsolatban maradván, természetességgel s népszerűséggel érdekesítsék munkáikat.

33. §. A r c h a i s m u s.

Mint nemzeti és irodalmi törekvéseink, úgy nyelvművelődésünk is a régi idők felé irányult, legalább egyik oldalon. Nyelvemlékekkel, régi szókkal és szó-jelentésekkel foglalkoztak, ennél fogva természetes lett a régi szók és szólások eltanulása és használatba felvétele. Volt a németek irodalmának is oly kora, mely *schier* és *sintemal* s több hasonlók gyakorlatba visszahelyezését erőltette. Az angolok nyelvészei maig is örülnek, ha valamely nagy írójoknál, nagyobb arányban találják az angolszász, mint a norman-francia eredetű kifejezéseket. Régiességre törekvés mutatkozott egykor a miéinknél is. A költő *Horváth Endre* s a ma már alig emlegetett *Székely Sándor* buzgólkodásukban annyira mentek, hogy csaknem egész nemzeti mythologiai rendszert csináltak számunkra. Mások legalább kapkodtak az ó szavakon s régies szint igyekeztek adni nyelvöknek. Így a nyelvemlékek tanulmányozói: *Döbrentei* és kevésbbé *Jászai*, hogy a szerényen régieskedő szótáríró *Kresznerics*-et ne említsük.

Fentebb kimutattuk, hogy a régi nyelvből, szókat és mondat-alkotást tekintve, ezután is vonhatunk el példákat és tanulságokat. Jó tapintattal cselekesznek tehát, kik egykori ige-alakjainkat lehetőleg megtartani, eredeti szabatsóság szerinti használatba, a mai idők izlésével összeférőleg, visszahelyezni törekvesznek. Jól teszi a költő, ha szabadságát arra használja, hogy a régi szókból és mondat-szerkesztési alakokból, a jogosabbakat, azaz valóban eredetieket, tartalmasbakat, szebbeket, szükségesebbeket felveszi, — mint teljes joggal cselekedett *Arany* s cselekedtek mások, ha a hosszabb ige-

alakot («mondanája») vagy a ragozott részesülőt («látvám, látvája»), vagy a régibb de szép szokat alkalmazták s ezzel a nép vagy ősök köréből előállított személyek beszédét — mint ünnepies öltözetet régi elődökről maradt ékszerekkel — díszesítették.

Azonban nem ajánlanánk erőltetett régieskedést. Az író, kivált a nem-epikus költő, annyival inkább más szakbeli az idő szellemének hatalma alatt áll, melylyel dacolnia lehetetlen, kivált a nagy közönséggel szemben. A régi divatú ékszerek nem tisztelő csodálást, hanem gúnyos nevetést idéznek elő azok részéről, kik a divatnak hódolnak. Es ilyen a közönség nagyobb része. E miatt a régiek merész utánzása oly hatást tenne, mely az írónak célja ellen van. Tehát a régieket ismerni, szeretni, tőlök tanulni, de óvatosan alkalmazni, ez a feladat. A német tanulmányul veheti *Luther* írásmódját, az angol *Whicliffet* és *Spensert*, a magyar *Pázmányt* és *Gelejt Zrinyit* és *Gyöngyösit*; de nem példányokul. Megismerni minden kort, s minél több nemet, és úgy fejlődni ki az új kor-
nak és egy nemnek: ez a szükséges dolog. Sem nézeteit, sem pathószát, sem rhetorikáját vagy szólásait magunkévá mohón nem tenni s mégis mindenikből, alkalmilag alakot vagy szó-
üzés-módot használni: ez lehető, ez a kötelesség. S ezt akkép érhetjük el, és úgy tehetjük legújabb-kori nyelvfejlésre is hatásossá a régiek tanulmányát, ha ezekkel oly szoros és kegyeletes kapcsolatban maradnak íróink, mint államférfiaink őseink történelmével, — azonban a régi beszédmód, az újkori lassú és természetes nyelvfejlésben, mintegy öntudatlanul hat ránk, tartja eredetiességében, ősi színezetében előadásunkat; így a régibb és újabb nyelv kölcsönös hatásban maradnak nálunk s megerősödik és tevékenynyé lesz nyelv-
térzékünk, mely elodázza a szánkra, tollunkra kerülő magyar-
balan szót, s megsugja vagy könnyedén szánkba adja a való-
an jót és sajátó st.

34. §. Népiesség. Könnyedség.

A classicismusra ellenhatásul a népiesség következett — nem Petőfiét és társaiét, a nemesebb irányút és nemzeti-
tést értve, hanem azokét, kik a közönséges és alacson s éri-

téktelen nép- és tájszólásokban keresték a stil szépségét. Ez irányt nem némelyek gúnya és tiltakozása, vagy mások éles kritikája, hanem inkább a nép feljebb emelkedése szüntette meg. A nép, mely a költészetet alkotja, vagy arra befoly és azt élvezheti, feljebb emelkedett saját idiotismusánál, műveltebb nyelvű költeményeket kedvelt meg s nemesb anyagokat, sőt példányokat is szolgáltatott. A legszebb nép-balladákban, melyek közelebbi évtizedekben napfényre jöttek, semmi nyoma ama tartalmatlan és izetlen tájszóknak, melyekkel a népieskedők hatást vadásztak. Semmi nyoma azon együgyűségeknek, melyeket a leggyarlóbbak ajkairól leszedve, szépségek gyanánt akartak ragyogtatni, — melyeknek a nép nem hogy örült volna, mint egykor *Csokonai* paraszt-dalainak, az ő mezejéről szedett s szép keretbe foglalt virágbokroknak hanem inkább restellt és szégyenlett is, — mint *Vas Gereben* fitorított népbeszédét s a cretinség kisebb-nagyobb mértékében szenvedni látszó paraszt hősei torzított stílusát. — Lassanként olvasmányává lesznek a népnek, a legújabb eredeti regények, melyek a legmagyarabbat a legidegenebbel, az erkölcsei egyszerűséget a legármányosabb fufangossággal vegyítik kábitó zavarékba össze, s így a népet saját valója, jelleme és ezzel együtt nyelvszokásai iránt is tévedésbe hozzák, s a demokratia érthetetlen jelszavainak, félre értett eszméinek közre hatásával, világpolgáriasabbá, tulajdon népiessége, idiotismusa iránt közönyössé vagy hűtlenné teszik.

E miatt nem irodalmi tényező s nem stilra ható többé mostanában nálunk a népiesség. Helyébe valamely könnyedség állott, komoly gond és önállóság nélkül. Ily tulajdont lelünk a költői művek nagy részében. Ezek ma már »olvasmányok« nem kedves és rokonszenves adományok, nem gerjesztő köz élmények. Ezeket ifjaink is csak könnyeden tekintik meg, nem fogadják hévvel szívők mélyébe; — »az ifjú nem érti, a lyánka nem érzi«. Legfeljebb egy kis »szellem« ajánlja, vagy gúny, vagy politikai célzás, vagy meglepőség. Megfelelnek az »érdekfeszítő« regényeknek, melyekben mély érzés; valódi szerelem, nemes hazafiság nem tényez többé, hanem épen az elfásultság műveli csodás, rémes tetteit. Mert egykor lángoló szerelem, most számító kincs-szomjazás, — egykor ma-

gasra emelkedett lelkek önfeláldozó tettei, most kalandorok csinjei ezek tárgya. Egykor tündér-álmak, honfiúi ábrándok, emberiségi áldozatok: ma szerencse-csinálás, feljutás, állati ösztönök. Ennek felel meg a nyelv is. Nagy jellemekhez magas cothurnus, magasztos beszéd illik, — sőt ez fejlik ki belőlök természetesen. Az üzleti élethez, a kalandok, csinek hőseihez, könnyen »kezelhető« eszközül a legalacsonyabb beszéd alakul. Miről beszélnének valódi kedély-mélységgel magas stillal? Itt is csak az eszmeiség alkothat. Így elsőkélsedik a beszédmód is.

Ezt pedig egyfelől a fordítások szaporodása okozza. Ezek, önérzetes, emelkedett törekvésű írók kezében, egykor nagy jót tettek; ma sokat ártanak. Egykor nagy írókat, nagy készüllettel, mü-gonddal fordítottak; ma — és ez az időre van! — a legsilányabbakat, s úgy fordítják mintha másolnának. A nyelv és stil sem a fordítóra, sem az élvezőre nézve nem fontos dolog. Szépirodalmunk mai munkásai, tehát a fordítók is, néhány müvész kivételével, legnagyobb részben valódi munkások, kik dolgoznak könnyeden, erőfeszítés nélkül, a pilanatnak; nem tekintve sem hátra sem előre. És alkotnak műveket, melyek saját tudtok szerint is csak a végre vannak alkotva, hogy elolvastatván, eldobassanak, — mint magok a napi életü hírlapok, — melyeket valaki váltópénzhez hasonlított. Gyorsan forognak, nem állandók s kicsiny értékűek.

De a tudományok müvelői is gyakran írnak henyén, az írásmód komoly gondja nélkül. Ki ezt nem ismerné el, azt elég lesz némely statistikai és jogtani munkák, élettani dolgozat s bizonyos természettani előadások gondatlan nyelvére, figyelmetlenségére, — a stil- és nyelvtanulmányok iránti megvetésére utasítnunk. A stil legalsóbb rendü tulajdonai: a rendezettség, jó hangzat s helyesség: a legszárazabb tudományos előadásnak is kelléke; annyival inkább azoknak, melyek a kedélyt is érdekelni akarják.

E gyarlóságon, melyet röviden könnyedségnek nevezénk, közbeszédben és írásban némely nagy hangzatú, aránytalanul nagy jelentményü szókkal kívántak segíteni, — vagy inkább ilyekkel szereti diszesíteni magát, a bensőképen élet- és erőtelen stil. — Nem azokat a phrasisokat értem: az »igaz-

ság«-ról, »örök igazság«-ról — az »osztó igazság«-ról — a »kebel istenéről«, — »népfenségről, népjogról, népuralomról« — »korunk-, a haladás koráról« — »jöjjön el a te országodról« stb. stb., hanem az élettelen s pöngyola beszédnek, erőltetve tartalmazított szókkal, izetlenül szépitéséről; mely a régi és külföldi jobbakhoz szokottat, legalább is úntatja és eltasztja.

Egyszerű de jó kifejezések, kivált alaki jelentésűek helyébe, színezettebbeket, idegen vagy új alak miatt vonzóbbakat tesznek, nyomatosítási erőlködésből, — néha különös következetlenséggel megfélekezve a rövidségről és szabatoságról is. Ilyképen mondják:

ámde; e h. de, hanem; magában nem rosz, — az egyszerű »de, hanem« helyett; közbeszédben, közönséges prózában feszes és izetlen. Így: »nemde« is e helyett »nem-e,« szétválasztva. Az utóbbit mint a »nem-e-t« azért szeretjük használni, hogy a magyar kérdő mondatban hátul eső nyomatékot a mondat elejére vonjuk, idegen beszéd módjára.

beváltja szavát: nem rosz, de ezt se feledjük: megtartja szavát, szavának áll, teljesíti ígérétét.

előtér, háttér: néha szükségesek; de sokszor erőltetett tropusok, felesleges színezés. Ha az alsó rendű folyóbeszédet ilyekkel rakjuk meg, torzítunk.

eszközöl e h. tesz, csinál. »A fordítás X. által eszközöltetett.« — Nem azt teszi: X. fordította, vagy a fordítást X. csinálta.

fekszik, fektet, e h. van és tesz. »abban fekszik az oka.« — »Arra fektet súlyt.« — A »liegen« és »legen« kevesebbet jelentenek, mint: fekszik és fektet. — »Abban van az oka. Arra tesz súlyt« ép oly jók.

feltételez e h. feltesz. »Nem feltételezem rólad, hogy hazudj.« Miért jobb ennél: »nem teszem fel rólad«? Olyan mintha e helyet: kérek, kéretezek; irok, iratozok stb. mondatnék. — Ehhez hasonló:

folyományoz (ik) e h. ered, folyik. (K.)

gyakorol hatást, befolyást, — e h. van, tesz.

hagyok csinálni, csináltatni stb. Kazinczynál gyakran. »Hagy« mint Erdélyi megbizonyított a (S. P. füzetek), valóban

tesz magában is, még inkább »meg« igekötővel »rendelés«-t s a »ha-hajt«-tal rokonságban lévén, jelentése természetes. *Molnárnál* többek közt: jubeo, impero. Igy B. Sz. D. Kisdéd Szótárában. — Népnél is: »mikor elment vagy mikor meghalt, »azt hagyta, hogy fiai együtt maradjanak.« De infinitívvel jó újabb iroknál és a népnél, ily értelemben soha; annál kevésbbé a »tat-tet« képző mellett. Ily szerkezetben már a német »lassen« szolgálja utánzása.

hiányzik e h. hia van, nincs meg, hiával vagyok. L. f. »nélkülöz.« — Amaz alak rövidebb, de vonzat változtatásával jár és nehézkes. Szükségtelenül s az egyszerű magyaros kifejezések mellőzésével használni nem előnyös.

honol e h. lakik, van. »Lelkében nem honol semmi fensőbb szenvedély.« Előbb költői szó; a prózát csak torzítja.

igény e h. jog, kívánság, követelés. Nehéz származású s eléggé szolgálilag alkotott szó. Ma a régi jó szók vesztére minden lépten mondják és írják.

keletkezik e h. származik, ered, előáll. Roszabb hangzatú s még is kedvelt szó.

kölcsönöz, kölcsön ad stb. »A nap kölcsönöz fényt a csillagoknak.« — »Az eső utolért; X-től kellett esernyőt kölcsönöznöm.« — A »kölcsön« viszonzással jár; a fentebbiekben erre nem gondolnak, — s néha lehetetlen is. — Bizonyos hogy az »ad« nem fejezi ki valamely árnyéklatát a »leihen« jelentésének; de »kölcsönöz« meg többet fejez ki, mint kell.

kézbessit. Alakját, eredetét fentebb tárgyaltuk. Minduntalan e helyett »kézbe v. kézhez ad,« felesleges.

kedély — *kedv.* Gemüth és Lust, más dolog. »Jó kedélyben volt« e h. jó kedve volt: hibás. Amannak kedvéért emezt ne engedjük kipusztulni.

keltez, datiren, — e h. számít. »E naptól keltezem nyomorúságomat.«

képez e h. van, tesz, — úl szolgál. »Péter kivételt képez társai között.« — »Ez az elv képezi a főtörvényt.« — Negyven ember képezte a közönséget.« Kisértsük meg így: — »P. kivétel társai közt.« — »Ez az elv teszi a főtörvényt vagy fejezi ki.« — »Negyven emberből állott a közönség.« —

létezik, létre jön e h. származik, szülemlik, van, lesz. Mindúntalan alkalmazni, felesleg üres czifra.

modor, kezdetben a művészeti »manière« értelmében, melynek egy részről eredetét köszöni — s rossz értelemben (manierirt, manierhaft, modoros) használták. Első alakja »monor« volt. — Ma már kitúrja a legközönségesb beszédből is a »mód«-ot.

mérv, ebből: mérő, jó szó. De mérték egyszerűbb s közéleti beszédhez illőbb, — és életre méltó.

nélkülöz. Származásáról előbb volt szó. A német »entbehren«-t megismerve, nem tetszett többé a magyar vonzatú »hiával van, — nincs neki, — el van, lesz nélküle« stb. Megalakult a nagyon »kezelhető« szó, német nyelvérvék sugallata, — a mindig alkalmazni kívánt egyenes vonzattal.

rejlík, mint fejlík, hajlík, rejt, fejt, hajt-tól. Volt ugyan rejtezik; de emezek hangzatának utánzására megszületett amaz. Jó szó; de úgy érezzük, hogy az »ok« nem mindig rejlik, — néha egyszerűen »van.«

rendszer systema. Nagyobb jelentésű szó ez, mint kellemes hanyagsággal író és beszélő embereink gondolják. Van rendszere, tudománynak, állam-kormányzásnak, bünyfenyítésnek stb. De nevelésnek, háztartásnak, választásnak sőt tanításnak is inkább csak rendi, módja s legfeljebb módszere (methodus) van.

rendelkezik. »P. Franciaországban szép birtokkal rendelkezik.« — Ez is a lét-ige vagy segédigék változataul szolgál, mint sok más, például: fekszik, honol, keletkezik, nélkülöz, rejlik stb. De sok szótag ez és igen hosszú szó, s mi több, nagyon sok jelentmény a kicsiny helyébe.

szerepel hasonlóúl, e h. áll, van. Adatok, számok, tételek, érvek, rovatok szerepelnek stb. Minden szerepel!

szövegez e h. fogalmaz, megír (concipere). T. i. szeretjük, mint fentebb megemlítők, a nevet és az alaki jelentésű igét azzal kerülni ki, hogy a névből igét képzünk. Így: telekkönyvez, becikkelyez, táviratoz stb. l. f. — Ném mondhatjuk nyelvhibának. Csak ott kell megrónunk, hol az egyszerű ige helyett felesleg csinálnak denominativet (folyományoz, feltetelez stb.) »Kezdeményez,« más mint »kezd.« Erdményez,

tényez, hasonlólul. De a felesleg használatnak ellene mondunk — mert izetlenség, tartalmatlan beszéd-hosszítás.

tényállás vagy *-álladék* e h. az ügy vagy dolog állása. Jogtani műszó; közbeszédben kissé feszes, — kivált ha, mint sokszor, ott is alkalmazzák, hol »tény«-ről szó sincsen.

vergődik, e h. jut, emelkedik. Nagy hírre, hatalomra stb. — De »vergődik« tulajdonkép csak a megölt s haldokló állapot, mely »verteng« vagy »fetreng«. A népnél minden ilyes szólásban: verekedik, verődik. »Igy: »valahára helybe vagy helyre verekedtem.« — Jó értelemben, jeles emberről, kivált minden lépten, nem alkalmazható.

Ugyanez erőtelenségből erőlködő stil szeret még, feltűnés és hatás kedvéért, az alnép szavaiból is átvenni, még pedig olyakat, melyek közbeszédében sem szépek s nagyrészt a népnek nem is kedvesek. Azt teszik fel, hogy ha nem szépek, legalább különösek s ez által feltűnők. Ilyen nem sok lehet. Ismertetésül csak néhányat hozunk fel:

beállit, betámit: a negyvenes évekből valók, gyarlók és izetlenek;

busásan: nem olyan kitűnő író nyelvébe való, milyenek könyvében találtuk,

éppen, éppenség, éppenséges. Az elsőnek ilyen írása új divat, nem tudni miért. A másik kettőt komolyan s műveltebb beszédben nem mondták ezelőtt és nem mondhatni;

nálamnál; nem jobb mint: aztat, eztet, tölemtől (régibibl. fordításban és a népnél néhol);

napság; mai napság, e napságtól fogva stb. Valóban népies és nem rossz; de nem is szép. Így meglehetne. De »manap« — »manapság« mi jögon iratnak, nem tudhatjuk.

roppant; népies eredetű. Két-három évtized előtt csak rendkívül nagy terjedtségű dolgok jelzésére használták: roppant egek stb. Ma a közbeszédben és könnyű stilban: roppantúl ehetnének, roppantúl gyönyörködnek, roppant gyönyörűséget élveznek s roppant szépek. — Erőlködés és semmi más.

vág; arczot, pofát, képet l. f. Nem magyaros, de igen alnépies is.

Valamint nem mind jó az a mi régi, a mi tájbeszédi:

épen úgy nem mind jó az, a mi alnépi. A beszéd sajátosságát a nép tisztességes és egyszerűen szép szólásainak, szóképeinek, mondókáinak megtartása által eszközölhetni, igen is. De nem kell minden népszólást bevenni az irodalmi nyelvbe. Ezek egy része legfeljebb a szótárba való, mint *Grimm* is világosan kifejezi és igazolja. S még maga a szótár is, alig vétkezik, ha az egyéni vagy vidéki szeszély muló életű szüleményeit kirekeszti. Játékszerek az ilyenek, melyeket kincsei közé nem számít senki. A maradandóbbak közt is sok található, mely közzé soha sem lehet és közzé lenni nem méltó.

35. §. Nyelvtani nézetek a nyelvújítás jövőjére nézve.

Ha megértettük mit nem kell tenni s mit tettünk hibásan, nagyobb részt átláttuk, mit kell tennünk. Az előadottak után elég lesz rövid tételekre szorítkoznunk.

1. A nyelvújítás állandó és folyton-folyó. Míg él a nyelv, újul magától és újíthatatik is. De a tudomány legfőbb szakaira nézve a tömeges új szó-alkotás, úgy látjuk, már bevégezve áll. A kisebb ismeretkörű szakokban (hadtan, hajózás, távirás) közelebbi években vették munkába s nem siker nélkül. Némely alsóbb rendű, például iparos életre tartozó szók, egy-két felszólalás elhangozván, még most sem magyarosodnak és újulnak. Ez pedig legszükségesebb s talán legkönnyebb is volna. Iparosaink, gyarló műveltségök miatt erősen ki lesznek téve az idegen műveltség ferdítve rontó hatalmának. A magyar műszókat pedig úgy is köz-egyezősen alapuló, német szók ellenében, bizonyynyal elfogadnák még most, míg a művelődés itt is ellentétbe jutván a nemzetiséggel, amannak kedvéért emez kellethetné nem válik. — A mi eddig tétetett, jóakaratra s kísérletnek is csekélység.

2. A tudományok nem közkeletű szavainak magyarosítása mint láttuk, nem első szükség s jó részben mellőzhető és mellőztetik is. Legfőbb az, hogy a nép nemesítésére, művelésére hatóbb tudományok fogalmaira legyenek, nem meszterkélten alkotott s a nyelv szellemét nem ferdítő szóink. Ezek alkotásához szükséges:

a) A kifejezendő fogalom teljes átértése, a magyar szóval nem a német vagy görög-latin, hanem a dolog mivoltához szabott saját felfogás szerinti elnevezés. Így vannak elnevezve: *éreny* platina, *érem* medaille vagy alte Münze, *delej* és igen sok más. Amúgy: igény, beruházás, geröly, botor, elem (elementum), modor (manier) stb. (17. §. 5.)

b) A fogalom minden jegyét egy régi szó sem fejezi ki, újjal is hiába erőlködnénk kifejezni. Ezt a szó, mely nem a »dolog képe« mint egykor külföldön is, nálunk is, mondogatták, nem is teheti. Csak egy és fontos jegyét kell kifejeznünk, mely nézlésünket kiválóan érdekli és a felfogást eszközli. A régibb szók közt sok olyat lelünk, mely ezt sem teljesíti, — legalább tudtunkra, — s ez aztán a csak egyezés által fenntartott vagy hang-sajátsága által ajánlkozó és kedvelt nevezet. De az újabb szóktól, ha tetszeni akarnak, meg kell várunk e tulajdont. Ember, madár, gyermek, legény, leány, sok mással együtt ősi jó szavaink s pedig nem tudjuk, mily előterjesztésnek felelnek meg. De az újak legjobbjaiiban ki van tüntetve a fogalom legfontosb jele. Így ilyekben: szellem, korány, éleny, körkör, sugár, vonal stb.

3. Oly nevezeteket, melyek feladata a dolog egy ismert neme újonnan felmerülő fajtát jelelni meg, néha egy jelző általi megkülönböztetés is hozhat létre. Ily jelzőket a népies beszéd néha valamely külső és nem lényeges tulajdontól is vesz. Így: új ezüst, hegyi pát stb.

4. Haszontalan erőlködés volna az idegen tulajdonnevek magyarosítása. Atyáink mondták: Alamócz=Olmütz, Bécsország=Austria, Bosznaság=Bosznia; Boroszló=Breslau, Gerecz=Gratz, Kolonnya=Colonia, Jászvásár stb. Sőt család-neveket is: *Királyhegyi* János s több más Illésházinál és Csereiné. Ujabban: Sashegy, Tatra-kiesd vagy Füred. Ezekből a magyar hely- és nemzet-neveket megtarthatni; de az emberneveket és legujabban elvétve alkotott *Darázsd*-féléket megtartani, vagy szaporítani nem korunkhoz illik, melyben az ily alnépies purismus idő-ellenes lenne.

5. Nem lehet a régies felfogás szerint adott neveket sem mindig lefordítani, vagy jól magyarosítani. Némelyekre nézve már az eredeti alapul szolgált nézet elveszett, ismeret-

len, — saját nézetünk pedig vagy nincsen is szabatosan, vagy kimondhatatlan. Epigramma, elegia, dithyramb, óda: jól ki nem fejezhetők; tanúsítják a sikertelen kísérletek.

6. Néha azon egy tárgyra nézve is változik a felfogás; s így a több oldalról szemlélés miatt, többféle felfogás, többféle képzés és elnevezés származik. Ily esetben sokszor kellemetlen sok-nevűség és szó-zavar áll elő. Így: berz és villany, villó és vilany, illem és ildom, egyén és egyed, hadtan és hadászat, meredek és meredély, bölcsészet és bölcsélet, állam és polgárzat, hárám és felület, gúla és lóbor, közöny és közönbőség, létszer és szerv, léteget és szervezet, sőt »szerves létszer« is (Konek).

Néha az egyéni önkény okoz kellemetlen szó-zavart. Fentartják a roszul alkotott szót, makacsságból. S ez igen sok szónkra kiterjed, — a mindennapi életben: érintkezik és érütközik, magán és magány stb. Ha e zavar messze terjed, igen sok jó szónk mellett egy-egy rosz is állván, szótárunk ez által is terhelve, beszédünk keverve lesz. Holott eléggé fájdalmas dolog, hogy a nyelvújítás kezdetén létre jött szók egy része már elévült. Mert nemcsak Barczafalvi *Szigvártjának*, Dugonics és Pethe mathesisének szavait avasította el néhány évtized, hanem Bugát és társai folyóiratát s könyveiket is elvette a tanuló kezéből a közelebbi néhány év.

7. Az irodalmi nyelv új szókkal gyarapításának még folyvást kútfejél tekinthetni a régi nyelv szavait, az u. n. elavult szókat. Mily sok volna még ezek közül feléleszthető, divatba hozható, csak akkor ítélnék meg valóban, ha teljesen összegyűjtve állanának előttünk. De máig sincsenek. Nem csak a nagyobb, és nyelvújításra jogot tartó írói kör, de szakbeli nyelvészek előtt is rejtve vannak, kivált a felekezeti, vidéki írók, s kivált oly művek, melyek ma már mellőzött tanágakat tárgyaltak. Igaz ez főkép a szó-fűzésre, sajátos szólásokra, de igaz a szókinszre nézve is. E dolog részletesb fejtegetésébe s amaz állításnak, úgy is általán elismerendő igazsága bizonyításába nem bocsátkozhatva, eléglem a régi szók egy kicsiny sorát Molnár szótára s némely előbbieik nyomán ide igtatni, azon megjegyzéssel, hogy a kevésbbé érthetőket, nehezebben elemezhetőket s idegeneknek vélhetőket mellőzni ki-

vántam ugyan, de minden itt elsoroltnak tiszta eredetéért sem mernék kezességet vállalni. — Ilyek:

ácsol fabricor
alélkodás defectio animi
álásás cuniculus
állapik -dik
álméltat (Pesti) álmélkodtat.
áláság álnokság
alveröm = álasás.
arányoz czéloz
áros kereskedő
barczagás barritus
besudamlani involare
birke virgultum
bizott megbizott
bóka manubrium
bőke curvus
bővös, szűkös bővölködő, szű-
 kölködő
cselleg cselleng (Pesti)
csekni átúszni
cseplye gramen
csoha csuha; ruha neme
csokik »czokik« (Bornemisza)
 ficzomodik
csúrvíz csorgó víz
dagályos rebellis (Moln.)
duska poculum religiosum
duzma (mint: fityma) flatus
 spuma
dücsös dices, dicsőséges (?)
ecsellöm pecto-ere
eha »joha« — »jonha« em-
 bernek, hepar
éhül v. *ehül* tájszó is; meg-
 éhezik
elavad degenerare
elcsünni oblangvescere

elémentes előmeneteles, pro-
 sper; előnyös
elenyész elenyésztet
elfajlás degeneratio
előlkel megelőz
elve, elvöl túlra, túlról (Szé-
 kely tájszó is)
elvégezet finitio
enyeg caelare, favere
epeség epekedés
érdesem pertingo, palpito
erdőlő arborator (Rájnislál is)
ere frenum
érelem (Pesti) tango, pertingo
eskés, hütlés esketés.
ezerlő ezredes.
fardagály postilena, phalera
fázító algificus
félatya semipater (mostoha ?)
félhit, félhitű eretnek ?
félszeg nyomorék
felszél, alszél, délszél északi
 déli szél
fentő pilum, sparus
fityészek sagio, perscrutor (Ge-
 legi: fityöt)
foganodik coalescere
fogantó fogantyú
futározik discurrere
gamó baculus
gedél (kedél ?) kedvell
geréb 1. litus agger 2. villicus
 = folnagy (Mikl. 197.)
göny könny
hagy rendel
halasztal halasztással

hitös juratus
hítség hívság, hiuság, álnok-
ság
hívétem hűvösítem
homlokelső homlokra való (ing-
elő)
ideges nervosus amentatus
iegetem ijesztgetem
ifiatia ifjanta
igén előadni=szóról-szóra
igetelő ló; equus succursor
illő-fillő solivagus
iparlani palliare
iratos picturatus
iszamodás prolapsio
íves arcitenens
ízem, ízöm singultio
izzódom aestuo
jajveszék (főnév)
joglani igényleni; joggal bír-
ni valamit (?)
joha l. eha
kajánlani irigyleni
kárlátás liquidatio
kendöm tergo abstergo
kép dárda; gép? (Heltai.
Székel)
kettősítem gemino
kíhatlani erumpo
kiszámlik eluxatur
kimenül, kimenyül, kimenyítem
helyéből kimegy a tag
kincsez kincset szerez
kiötlök ebullio
kiszegem effringo
kisztem, kisztet (fn) kisztetem,
késztetés
kitámadok exsurgo

kög circulus
kökép szobor
könyörödik »Lehajtá Jézus ő
szent fejét; szíve szomoro-
dék, kedve könyörödék«
(Bornem. örd. kísértet. Nép
mondóka)
kunya effeminatissimus; ku-
náz (Medgy.) kunyáztat
(Nép.)
kutak (csutak?) ember; pu-
milio
küllő csüllő; madár neme.
lángadoz lángit (?) lángra
lobban, lángaz (Helt.)
lápa (vápa?) lacuna
légely obba; kulacs »fa pa-
laczk« (Moln.)
lehek spiro; »lehek puggok«
(Calep.)
lehő anhelans
lejtőt (Moln. »jejtőt«) jární,
lejteni
lepez, lepöz, leped, lepedz in-
tego, velo
lesel leskelődik, leskel (Arany)
levegő palpitans, nutans
lustos udus sordidus lucskos
lucskok. (Népnél ma is)
megdúlom deprædor, jus exe-
qui (jurid.)
megértekezem perscrutor
megsarkallom adorior, insto
megszélhűdni insanire
megtaglom verbero
megye, megyéz limes
mentest menten (statim)
merészek merészel

<i>messzül</i> messziről, messzünnen	<i>sülölködöm</i> blande insequor
<i>metni</i> metszeni	<i>szabás</i> forma
<i>müllye</i> pixis, salinum	<i>szánatos</i> miserabilis
<i>műves</i> munkás, kézműves	<i>szégyengetem</i> pudore afficio
<i>nagyzeni</i> augere, nagyra	<i>széláros</i> institor
vágyni, nagyot játszani	<i>szélhámos</i> ugyanaz, és: háza-
<i>napeset</i> occasus solis	ló, csaló (Schwindler?)
<i>naplok napozok</i> procrastino	<i>szirtos</i> szurtos
<i>nehezlem</i> moleste fero	<i>taglani</i> l. f. megtaglani
<i>nézéllök</i> aspecto	<i>tálgyú</i> tályog
<i>nyugatom, nyugotom</i> nyugta-	<i>tegetlen</i> nuper
tom	<i>tökélet</i> »maga-elтökélés«
<i>olyha</i> néha (tájb. <i>olyik</i>)	<i>úszamás</i> natatio
<i>óvom</i> magamat; nem óha-	<i>ügychit</i> ügyel rá (»hederit«)
tom, hogy kimondjam	<i>vagyság</i> vágyon, jav. l. f.
<i>pegymet</i> variolus	<i>vakseb</i> cicatrix
<i>pihök</i> pihegek	<i>váslal</i> tero contero
<i>sérés</i> sérvés, laesio	<i>vélte</i> elvéltén raro
<i>sérüdhetetlen</i> sérülhetetlen	<i>verseny</i> versengő, vitás
<i>sinden</i> sinleni; langveo, ta-	<i>vitat</i> (valakire valamit) ost-
besco	romol
<i>suhodni</i> ferire virga	<i>zavarit</i> zavar.

8. Hasonlót mondhatni a tájszólásokról. Ezek sincsenek eléggé összegyűjtve. Ezek is sok alakot, képzésmódot és szó-tőt is adhatnának. Talán elég lesz ezekre nézve az akadémiai »Tájszótár«-ra, »Kriza Vadrózsái«-ra s »M. Nyelvészet«-re s nyelvészeti újabb folyóiratainkra utasítnunk olvasónkat Meggyőződést kevés fáradsággal szerezhethet.

9. Ha csakugyan folyvást kell új szókat öntudatosan s készüllettel alkotni, tartsuk meg a következő szabályt.

Minél több esetben tartsuk meg az egyszerű, népies és épen azért özszerűbb szólásokat. Legyen nekünk: *hírlő* nem hírnök, *dalló* vagy *dalos* nem dálnok vagy dalár, — *zsarló* nem zsarnok, *javitó* nem javitnok, *leíró* nem írnök, mint van: *igató*, *kiadó*, — s talán: *futó* nem futoncz, *nyargaló* nem nyargoncz, *dros* nem kalmár; és sok más. — Ez azon nézetre vezet, hogy szóképzésben tőrjünk meg és alkalmazzuk a valóban magyar és érthetőbb képzőket. Így:

a) Élő valók neveihez vagy átvitt értelemben alkalmazzuk az özszerű *ó ő* és ezekből gyengült: *a e* képzőket, inkább mint a gyanus *nok, nők, ár, ér-t*.

b) Elvont értelmű péld. hely-jelentő nevekhez is ugyanazt: *járó járda, úszó-(hely vagy intézet) úszoda, író-(szoba) iroda, olvasó-(terem) olvasda* helyett.

c) Alkalmazzuk az *ás, és-t at, et-et* inkább, mint *ály, ély* vagy *ma, me-t. Borzadás* borzadály, *meredek* meredély, *hevület* hevély helyett.

d) Anyagféle állomány s ilyes kifejezésére inkább *mány, ság* mint *ma, me* képzőt. *Ázmány* vagy *ázottság* inkább mint *ázma*.

10. Összetett szókat alkotni a magyar nyelv képes. De az összetételekre vagy szerkesztményekre nézve szem előtt kell tartanunk:

a) hogy a nem valódi, csak összeírás által ideiglen, benső kapcsolat, új értemény alakulása nélkül, létre jöttéket szaporítani nem méltó, — a beszédnek előnyére nincs; csak a szörendet, szabad szóhelyezést veszélyezheti. (20. §.)

b) valódi összetettekben sem a képzőt, sem a ragot mellőzni vagy ezek értékét szem elől tévesztetni nem szabad (20. §. II. 1.)

11. Ha fordítással akarjuk az irodalmat gyarapítani akár tudományos, akár szépirodalmi művek, kivált ez utóbbiak fordításában, ne tévesszük szem elől, a hűség mellett, a nyelv épségét s főkép következőket tartsuk meg:

a) Fő tekintet a szépművek, költemények, szép-prózai darabok érdemének. Ezeknek szellemét, szépségök általános vonásait, nem minden részletét, stílbeli előnyeit, vagy szavaik tartalmát tartozunk és vagyunk képesek vissza-adni. Az utóbbi lehetetlen s a legerősebben mesterkedőknek legkevésbbé szokott sikerülni.

b) A fordítónak, hogy hű és mégis szabad, művészi és mégis nemzeties legyen, hogy mindkét de kivált az anyai nyelv érdekeinek megfeleljen: elsőbb az egész mű szellemét, mondhatni kedélyével s élvezőleg felfogni, eltulajdonítani, azután egyes szakaszát, egyes szakaszokban egyes mondatsoportot s ezekben végül az egyes szókat kötelessége

figyelemre méltatni, fontolóra venni. Ily módon járva el, első dolog nem a szók gondja lesz, hanem az összes mű neméé, jelleméé, stíljáé; azután következnek a gondolatok menetele és a mondatok. A mondat vagy mondatcsoport legyen az a kör, melyben szabadon, alkotólag kísértse magát kifejezni, — ennek kisebb fontosságú eszközei a szók. Verba rebus ipsis cohaerent; hozzá teszem: res ipsae, materiae.

c) A mondat átvevésében törvény, hogy annak egész tartalmát hiven kifejezze; a gondolatok minden mozzanatával és árnyéklatával, mennyiben a különböző nyelvek idiotismusai megengedik. De nem törvény, hogy a fordító α , ugyan annyi β ugyan oly terjedésű γ , ugyan oly alkotású δ , ugyan oly kapcsolatú, azonos kötszókkal álló mondatokban s azonos mondatviszonyokkal, alanyi és állítmányi viszonyításokkal éljen. Ha mer és tud összeszótt mondatcsoportokat, több kisebb s másféle mondatokra oszlatni, talán az eredetinek színét változtatja, de az eredetinek tartalmához, gondolat-sorozatához, sőt pathétikájához is hű maradhat, — egyszersmind érthetőbb és magyarabb lesz. Szükségtelen volna például:

α .) Minden összevont mellékmondatot összevonva hagyni. Ez idézte elő a részesülők erőltetett használatát.

β .) Minden mellékmondatot saját mivoltában meghagyni. Ez okozta az u. n. visszahozó mondatok magyartalan alkalmazását, — mely kikerülhető vala, ha a relativ mondat *a ki, a mi* s ilyes kapcsolók mellőztével, ok következés stb. jelentő mondatképen kapcsoltatik.

γ .) Még nagyobb szolgáltság volna minden kötő-szót megtartani. Ez hozta divatba a »daczára« (mind a mellett, vagy a mellett) és »ellenkezőleg« (sőt) stb. más ilyet.

δ .) Lehetetlen a francia vagy német s más nemzetbeli társalkodási stíl rövid csonka mondatait hiven visszaadni. Ez okozta, hogy ragaink, képzőink természetes jelentéséről s helyes alkalmazásáról sok részben lemondunk.

Mindezek elemi szabályok, melyek ide igtatásaért talán elnézést kell várnom. Mert a nyelv elemi tanításához tartoznak; bár nálunk annyira mellőzik is.

12. Végül a sajátos magyar szólások megismerése, szem előtt tartása s a velel gyakran való foglalkozás által

azonnal és ösztönszerű feltalálása, ajánlható óvószó a nyelv romlás ellen. E végre gyűjtötték s gyűjtik népdalainkat, közmondásainkat s a népies kedély-élet és társalkodás kifejezéseit. E tekintetben Kriza Vadrózsáinak illető szakasza példás és igen tanulságos. — Közmondásaink, sőt nép-élceink egyrésze, bizonynyal nem eredeti. De ha már ezeket megkülönböztetni s az idegenektől vetteket talán mellőzni nem tudjuk, — nem is szükséges — illő hogy szükségtelen és sokszor ízetlen idegen szólásokat, tropusokat be ne fogadjunk. Így az ilyeket: »a tenyeren fekszik« (es liegt auf der Hand) »világba beszél« (14. §.) »kar fel, kar le« (Jós.) — »légyott-ot ad« — »saját öklére háborút kezd« — »markába nevet« s más otrombaságokat.

Mind ebben az ép nyelvérzék s annak dajkája a nemzeti nevelés és szoktatás fognak tájékozni s öntudatlanul is elősegíteni, — melyről berekesztésül szólunk még röviden.

36. §. Berekesztés.

Fentebbiekben előadtuk, vajha elég nyomosan és teljesen adtuk volna elő, a magyar nyelven, részint újítók merészsége, részint a meggyengült nyelvérzék szenvedősége miatt létrejött, hibás sőt ártalmas változásokat. Megjegyeztük, hogy e változások közül azok kevésbé veszélyesek, melyek a tudományok műszavait, azok ártalmasabbak, melyek a közbeszédet ferdítik. Kitétszik, hogy a nyelv rendszerének vagy szervezétének minden része, minden íze meg van támadva. A nyavalya nem elszigetelten egyes tagot bánt, hanem az alapokat rombolja s kezdi elerőtleníteni. Az a veszély fenyegeti nyelvünket, hogy az erélytelen ésszenvedő köz megegyezés által az előbbivel alapjában nem azonos, jellemére nézve igen különböző, a nemzeti nyelvérzéktől elszakasztott irodalmi és műveltségi beszédmod alakul, mely nemzeti elfajúlásra szolgálhat eszközül vagy átmenetül. Ezt nemzetközi, sőt hazai viszonyaink is elősegíthetik. Íróink, műveltjeink csaknem általában két-nyelvűek, mint két vagy több nyelvű köz-életünk is, az üzlet, a fensőbb társalkodás, sőt az állami közigazgatás, kezelés és némileg a fensőbb iskolák körében. Íróink nevezetes része két nyelven ír. Ezekről, a tudományos dolgozatok s munkálkodás oly nagy

szüksége mellett, nem várhatunk s alig merünk kívánni egyebet, mint azt, hogy nyelvünket, beszédben és írásban használják, a hogy könnyebb, a mint a tudomány világpolgári hivatásának és az ő hajlandóságaiknak megfelel. Tehát legtöbbször üzleties ügyességgel; mint idegen nyelvet rokonszeny vagy benső ragaszkodás és azon szíves gond nélkül, melyet valamely családi, csaknem gyermekies összeköttetés érzése okozna. A mi időnk ily természetű érzések élesztgetésére nem alkalmas. Honosaink közül a legtevékenyebbek, legszereplőbbek nagyobb száma rosszul beszéli nyelvünket*), ellenkezőre kötelezve sem érzi magát; s ily bizonytalan nyelvű chamaeleonaink száma naponként növekedik. S ez elkerülhetetlen csapásunk. Nem sokára oda jutunk, hogy nyelvünk a műveletlenség közlönye lesz. Született és valóban nemzetünkbeli férfiakról is hallunk, országos tanácskozásokban, tudományos testületek üléseiben oly beszédeket, melyek arról győznek meg, hogy a hazai nyelv iránti gond és kegyelet, sőt maga a kímélet sem tartoznak többé, kítűnő férfiaknál, a hazafiui kötelességek közé; hogy a tudomány és műveltség ellenkezésbe kezdenek jóni a nemzeti nyelv érdekeivel; ennek tisztaságát, épségét, jellemét néha akadálnak tekintik a művelődés útján, más-szor komoly figyelemre méltatlan dolognak.

Azon nyelvnek végzete, melyet a tudomány és fensőbb műveltség is megront, — és mint megromlottat megvet, az, hogy nemzetiből népnyelvvé lesz. S a népnyelvnek? Az hogy a művelődés mindig nagyobb körben terjedvén el, kevesekre szorul s végre — és ez erős fejlődés korában nem oly sok időre —, elvegyül és elenyészik. Ez a mit nekünk két század óta jövendölgetnek, kár-örömmel a külföldiek, mély fájdalommal a hazafiak.

Igy kezdvén állani dolgaink, természetesen szóba jöhet, vagy legalább sokak elméjében hallgatólag felötlik az a kér-

*) Hazánk szomorú sajátosságaihoz tartozik, hogy benne sok egyén található — s tán a művelt világban egyedül nálunk — olyan, ki egy nyelvet sem tud jól; hitszónok, ki 3—4 nyelvet összezavar, nem rég táblabíró, kinek beszédéről nehéz volt megmondani, mely nyelven szól. — Van sok-nyelvű táj, melynek népe több (magyar, oláh) nyelvet beszél; anyai nyelve nincsen.

dés: kell-e a nyelv ez újabb fejlődésének, az az ferdülésének ellene állani, vagy talán át kell ezt nyelvmivelőink kényének s »cultur-törekvéseinek« engednünk, hogy alakuljon át, úgy a mint az idő hatalma s végzetünk akarja. Nem marad-e e nyelv úgy is magyar, ha az idő ellene-állhatatlan (?) erőinek átengedtetvén, lényegére nézve módosul sőt átalakul. Nem történik rajta nagyobb méltatlanság, mint a rómain, midőn románná, az ó görögön, midőn új göröggé, az angolszászon, midőn a mai ángollá zagyválódott. A régi nyelveknek természetes fejleménye az újak; és a művelődés előbb való a nemzetiességnél, sőt talán ennek feláldozása nélkül nem is létesülhet. Sokszor elmondhatják ezeket magokban a tudomány és miveltség s a társadalom előkelői, ha a nyelvet a kény szülötének, a műveltek megegyezése játékszerének, a közlekedés minél kényelmesebben »kezelendő« eszközének, tehát nem ön-célú nemzeti kincsnek nézve, szánakozással és kicsinyléssel tekintik a nyelve tisztaságáért buzgólkodó nyelvészt (»quo nihil infelicius«), iskolai embert, az »egyetlenegy tudomány« avatatlanait, még most is szabad akarattal birni, vagy a természet rendi ellen küzdeni merő s akaró együgyűeket.

Fentebb említettük, mily gonddal őrzik nyelvök épségét a leghatalmasb nemzetek: a német, angol, francia. Most engedje meg a t. olvasó, hogy egy angol tudós példájával és egy másíknak nyilatkozatával feleljek az imént érintett kétségre és kérdésekre. — *Latham* kitűnő brit nyelvész, fatalista a nyelvfejlődés dolgában, milyek nálunk is lehetnek s a gyakorlatból ítélve, vannak is. Azt állítja, hogy »a nyelv a logikai korlátozottságtól a logikai szabadságra vagy a felé fejlődvén, — s ilyképen változva is, épen oly érthető és használható lévén mint azelőtt, nemcsak azt mondhatni, hogy a nyelvben a mi megvan, mind jogos és helyes, hanem azt is, hogy a mi volt, mind hibás volt.« — *Marsh*, egy másik s nagy érdemű nyelvész, kimutatván, hogy e tétel utolsó részében ész-ellenes állítás foglaltatik, így folytatja: »nem látok okot, miért ne lehetne a nyelv megromlásáról ép oly joggal beszélni, mint valamely állatfaj megromlásáról. Minden tudja, hogy az állatok némely faja, oda értve az embert is, éghajlat és más természeti hatás miatt testiképen alábbvaló lesz, s fájdalom némely nemzet erkölcsi

és szellemi alább-szállásának világos példái láthatók. Ha már ekképen valamely nép, mely egykor elmére nézve és erényben nagy, külső tevékenységében hatalmas volt, értelmében gyengév, szívében hanyatlottá, tetteiben erélytelenné lett, nyelvéből is elejti az oly szokat, melyek kiválóan fensőbb tehetségeket és fogalmakat jelelnének, vagy az ilyeket elferdíti s alacsony és anyagias dolgokra alkalmazza, úgy hogy többé nem lesz képes magasztos fogalmak, nemes indulatok, erényes törekvések kifejezésére: nem mondhatjuk-e, hogy ennek nyelve megromlott. A mi az anyagi élet szükségait s a társalkodási illetet nézi, talán igaz hogy e körben egyik szó ép oly kifejező mint a másik; de az a vélemény, mely ellen szólunk, elfelejti, hogy a nyelv nem kézi műszer vagy épen gép, hanem magától s természetesen képző, fejlesztő életműködés; emélfogva a mily igaz, hogy a nyelv olyan, milyenné ember tette, szintén oly igaz, hogy az ember olyan, milyenné a nyelv tette. A nyelv elfajulása nem csupán jele vagy eredménye a nép megromlásának, hanem okozója is; a mennyiben a nemzet szokás által megszentelődött szótárának elferdítése s elkorcsosítása siettetí a nép megromlását. Mert minden emberi nyelvnek van tulajdon mintegy megszentessült szókincse, szent szolgálatra, szent dolgok megnevezéséhez való, a benső öntudathoz, nemesb hajlamokhoz, emelkedett vágyakhoz alkalmazott mű-szótára, mely nélkül az emberiség nem szóló eszes valók közössége, hanem vad állatok csordája. Ha már ezeket közönséges írók, köznapi élczeskedésből alacsony vagy hitvány dolgokra alkalmazzák és így megalázzák: megrontják a nyelvet s annyival finomabb és veszélyesb mérget adogatnak a nemzetnek, a mennyivel kevésbbé szembetűnő és kimutatható, — veszélyesbet annál, a melylyel a legrombolóbb bölcsészet vitta valaha az emberiség erkölcsi és szellemi érdekeit. — De az ily erkölcsi megalacsonyítás mellett, más körülmények is, mint a divatos társalkodás negédlései és szeszélyei, kitűnő és nagy hatású emberek kénye, kivált erőlködő újítók nagyzó tudatlansága is gyakran megrontják a nyelvet rendszerében, nyelvtörvények vagy sajátságok megsértéseit hozván divatba — mit aztán a szolgálai lelkű utánzás elfogad, s melyek utóbb, a kifejezés saját és nemzeties módjait szorítják ki. Viszont

nagy városoknak, nevezetes vidékeknek, csupán hely-, és időviszony által okozott beszéd-szokása is elterjedhet egész országban, — és ekképen szók, szólások, szófüzési kapcsolatok, nemcsak hibás alkotásúak, hanem a nyelv tulajdon szellemével is ellentétesek, erőszakkal tolonganak a köz beszédbe, elfoglalják az eredeti sajátosb szólások helyét és állandó, bár a nemzeti beszéd-móddal össze nem illő, czélszerűen be nem illeszthető elemekké lesznek. Ilyen változások nem a nyelv általános törvényeinek újabb meg újabb fejleményei és mutatkozásai, csak úgy mint a ragályra fogékonyság nem természetes fejlemény, nem természetes mutatkozása a physiologiai normalis erőknél és hajlamoknak; ennél fogva az így fejlődött nyelv ép oly jogosan s valódiilag mondható megromlottnak, mint oly egyén, ki ragályos betegségbe esett, gyengélkedőnek. »

Eddig az angol szerző, kinek szavait csak azért idézem ily terjedtségben, mivel egy sokképen vegyült, eredeti jellemét, legalább a köz tudatban csaknem elvesztett nyelv érdekében mondja, melynek pedig, 60 millió s a művelt nagy világ sajátja lévén, nincs oka félni semmi külső viszontagságtól. E mellett a köztünk felvetődhető fatalismusra nézve — úgy érzem — sokat és jól beszél; jöllehet nem a mi főbajunkról, az idegen formák szolgálai utánzásából eredő elaljasodásról és elfajulásról szól, legalább mint főtárgyról; azért, mivel náluk ilyen nem igen találkozik. *)

*) Utolsó szavaihoz, némely feleink gondolkozás módjára tekintve, pótlólag egy rövid megjegyzést kell tennünk. Ragálynak tekintjük mi is a nyelv azon baját, mely ellen e munkát adni akartuk. Vagy inkább a »physiologiai normalis erők« megromlásának. Ebből orthopaediai nézeteket vontunk el s ily célzatú tanácsokat adtunk. Ha roszalnék itt-ott, hogy a hibás kinövéseket, — legalább mind — nem metéljük el, vagy elmetéltetni nem javasoljuk, a lassú folyamú betegséget, mint az orvosok kifejezik, »coupirozni« nem merjük, nem tanácsoljuk, sőt lehetetlennek ítéljük: ám legyünk bátortalan orvosok, minden esetre óvatosok és észszerűek kívánunk lenni. Bánunk a bajjal, mint szervivel (organicus) a legbensőbb, legnemesb szerveket érdeklővel, — feljebb hangolni igyekezve egészben az életműködést, de lehangolva ezt és amazt, tevékenyítve némely másokat. Ajánljuk a hibás szólások megismerését, a nyelvér zék tevékenységre hevítése által a kór-anyag (materia peccans) kiűzasztását, tehát a kikerülhető rosz szólások mellőzését, régi vagy új jó szólásokkal pótlását; a roszak, de kikerülhetetlenek eltűrése mellett, ajánljuk azok

Ezek nyomán könnyű belátni kötelességünket.

A nyelv-tisztaság és nemzetiesség ügyét hazafi kötelességgé kell tennünk, mint volt atyáinknál s nálunk is ifjú korunkban.

Ez erkölcsi tanulsága ez iratunknak, — s ha nyelvtani dolgozatunk határain túl járnánk is, ezen elvből némely nézeteket, — ha elfogadnák — tanácsokat kell kivonnunk a nyelv érdekében.

Nevelési körben, családban és iskolában, az illetőknek arról kellene meggyőződnie, hogy hazai nyelvünk s ahhoz kötött műveltségünk életre való, hogy nyelvünk irodalomra közlekedésre, legfensőbb érintkezésekre s társalkodásra

analógiájának elejtését, tehát kívánjuk azok nem-szaporítását. — A ki többet mer, ám merje ; kísértse meg. Csak arra kell figyelmeznie, hogy minden egy köz keletű, általán megszokott, bár hibás szó kiirtása, vagy erőszakos eldobása — ha lehetséges — egy hézagot hagy maga után, egy kised de szükséges tagjától fosztja meg a nyelv egészét. Pótolni alig tudjuk. — Talán megjavítjuk hibás és épen ama leghibásabb, például gyök-felélesztés által nyert szavainkat. De elfogadtathatjuk-e *vegyelem* helyett *vegyítési elem*, *lob* h. *gyuladás*, *tény* h. *tevény*, *lény* h. *levény* v. *levő* szokat, — ma midőn még általánosabb lett a nyelv pusztá közlekedési eszközülné tekintése, mint volt e szók alkotásakor? — Vagy újakat alkotunk, ma, midőn a költőkben egy időre fellobbant hazafi lelkesedés és az ő ihlettségökkel együtt fokozódott alkotó nyelvérzék, nem tudni mily hosszú időre elgyengült? — Mert úgy vélekedem, hogy a költészet virágzása korában (Szemere és társai) alkották legjobb szavainkat, a tudományos törekvések feljutásáig. És azt vallom, hogy a költőktől szülemlett szavaink legjobbak : a természet-, és jogtudományiak legroszabbak, — s ma a tudományok rideg uralma alatt bedugult a szó-származás kútfeje, — legalább a kedélyben. — Mit merjünk hát ajánlani, legrövidebben kimondva ezt : 1. A még közé nem lett rosz szók (éd, telj, terj, várnok, parancsár stb) határozott mellőzését, — 2. az elterjedt roszak, szorgalmas kikerülését — 3. az új alkotásban gondos ovatosságot. Ezt tanácsolja *Vörösmarty* is (Összes Munkái XI. 155. 156.)

Megmondjuk azt is, mit legkevésbé ajánlunk, mitől legerősebben félünk. Ez a túlhajtás vagy — bocsánat e szóért : — túllicitálás az újítás elleni buzgólkodásban. Ha egyikünk új metaphorák behozását, másik p. külszenvedő alkalmazását tiltja, harmadik a *ban, ba* megkülönböztetésének szükségét tagadja : félő, hogy meghasonlunk ; ellenmondó orvosokká leszünk, s egymás hatását enyészttetjük el — s ennek következése veszedelem.

eléggé fejlett és alkalmas. Arról, hogy a nemzeti nyelven lévő irodalom és tudományosság, ha nem teszen is felesleggé más nyelveket és irodalmakat, de magában is értékes, a kiképződésre derék eszközt és anyagot, a szellemi legfensőbb foglalkozásnak is méltó és széles tért szolgáltat, — s nem úgy tekinthető mint csupán előkészület és átmenetel a német és más nyelveken szerzendő tudományosságra és műveltségre, — nem mint lépcső vagy állás, melyet utóbb a munka bevégezésének akadályaul kell tekinteni és eltávolítani. A magyar nemzeti genius mult századokbeli összes alkotása értékes örökség, melyet gyarapítani nemes feladat, — nem oly rozszant épület vagy értéktelen kincs, melynek végkép elhagyásától csak valamely kegyeletes, de terhelő köteleesség tilt. Arról kellene meggyőződünk és meggyőznünk a jövő embereit, hogy a magyar fensőbb műveltségnek nem első szüksége, hogy jól és szépen beszélni idegen nyelveken tanuljunk meg, — s ezek alakjaiba szorítsuk már korán gyermek-korunk érzéseinek első nyilatkozásait s lelkiületét, kedélyét első fejlődésében, — valamint későbbi korban sem szükséges a művelődésre, hogy a hazai hang-ejtés sajátosságából minél többet mellőzni igyekezzünk. Valamely szerény de határozottönbizodalommal, nemzete szellemi értékébe és saját igyekezetébe vetett biztos reménnyel óhajtanám növendékeinket élni és hazafiasan élni merésre indittatni. Szeretném ifjainkat kivált arról győzni meg, miről atyáink és magunk, meglehet korlátozottság, a hazai élet földéhez erős és ösztönyszerű ragaszkodás miatt, mélyen meg voltunk győződve, hogy a magyar nyelvnek szintűgy megvan a maga jelessége, benső ereje, nagy gondolatokhoz, emelkedett érzésekhez, finom társalkodáshoz képessége. Csak ügyetlen beszélőnek, a nyelv egész kincsével, erejével ismeretlen és avatatlan ember tollának lehet ez hajlithatlan és merő. Legnagyobb embereink, kik egyszersmind a művelt Európában is kitűntek volna, kifejezték ezen legmagasztosabb eszméiket s legfensőbb érzéseiket. A *szeretet* különben is mindent elfedez és mindent legyőz. De épen e szeretetet nem tanulhatni meg szabályokból, legkevésbbé nyelvtanból; csak a házi és iskolai nevelés melegében tenyészik fel. Ott kell minden növendéknek keblébe oltani legnagyobb írónk *Kazinczy* meggyőződését: »nekünk ezt a nyelvet szeretni kel-

lene, ha nem oly szép és a maga nemében egyetlenegy volna is; mert *miénk!* « Ez a »*miénk*« a nagy szó. A nemzettel együtt érzést, az ősökkel és kortársakkal összetartozás tudatát és benső érzését élesztgetni, s vallásos mélységében fentartani (»engem szerény szív von tifeletek«): ez minden fokozatú nevelés ügye. Ebből következik, hogy az anyai nyelv tisztasága és épsége is minden tanintézetnek és tanférfinak kötelessége minden fokozaton.

Mint a társadalmi műveltség, úgy a nyelv érdekei és törvényei is köteleznek különbség nélkül mindent. Így a tudomány sáfárait és tolmácsait a legfensőbb tanszékekben, tudományos testületekben, a nemzet előkelőit tanácskozáshoz és igazságszolgáltatásban. Melyik nyelvhez, nemzetiséghez csatlakozik valaki, tetszésétől függ. De, hogy a mely nemzethez számítja magát, annak nyelvét sem a tudomány érdekeiért, — melyeket csak pedansság képzel a nyelvével elleneseknek — sem magas műveltségért ne rontsa, azt megkívánhatni. Azoknak kik művelődés kedvéért oly sok nyelvet megtanulnak, nem eshetik nagy terhőkre a nemzetit, az édes övéket is jól tudni és tisztán beszélni. E könnyű kötelesség elmulasztása, valóban elítélhető bűnös közönyösség.

Több nyelvet tanulni — ezt kiválóan a nevelés emberei-nek mondjuk — kötelesség. De az anyaival egyenlően tudni több nyelvet, lehetetlen. Az anyait gyökeresen ismerni és szívvél lélekkel sajátjává tenni, szabadon könnyedén szívesen beszélni és írni, kell is lehet is. De idegen nyelveket csak elméleti tanulmányok végett s rendkívüli érintkezésekben szükséges correct beszédhez kell megtanulni. Amazzal egyenlően tudni és használni: hiú törekvés, magát megbűntető nagyravágyás. Két nyelv két szív, két genius lenne; de nem lehet. Ezt már a legnagyobb nyelvtanulók, a világpolgáriás németek is megvallják. Igen elmés és találó az, mit *Schuchardt* H. jeles nyelvészök mond: »Nem hiszünk a két-nyelvűség áldásos voltában. Ha joggal mondták, hogy a két nyelvet beszélő népnek két hurja van egy íven, elfeledték, hogy e húrok közül egyik sem eléggé feszes.«

Azoknak pedig, kik sok nyelvű létökre, elégnek vélik, ha a hazait csak *tudják*, beszélni kötelességnek nem ismerik,

Bajza szép szavait hozzuk emlékezetökbe az *Ellenörből* (Politikai zsebkönyv 1847.) »Nemzetiségünknek sehol sincs védbástyája csak ön-kebleinkben. Meddig magyarjaink vérében annyi idegen elem forr, mint jelenleg, addig nincs semmi biztos jövődönk. Semmi hatalom meg nem ment, csupán önmagunk.« (439. l.)

Toldalék.

I. Mutatvány nevezetesb hibás szavainkból.

<p>A. ábra 69. 70.
 aféle 56.
 áholog 74.
 áldozár 86.
 alighanem 172.
 alk 77.
 államélet 121.
 - állvány 90.
 álomjárok 122.
 anyi 56.
 aranybóli 112.
 árap 122.
 árbecsel 122.
 áremel 122.
 árverel 113. 122.
 át-meg-át 151.
 ázalag 101.
 ázma 97. 195.</p> <p>B. bajnehéz 121.
 bálnal 113.
 bálnás 113.
 bar- 77.
 bāt- 77.
 beelégszik 123.
 begyőz 123. 151.
 beigazol 123. 151.
 belebbéz 114.
 bele találja magát 123.
 bélyegpapir 118.
 - beruház 71. 151.
 - besokszoroz v. szoroz 123.</p> | <p>beterjeszt 123.
 bírlal 113.
 bizottmány 97.
 borzadály 195.
 bőrönd 107.
 bútelves 127.</p> <p>C. csarna 78.
 - csarnok 69.
 csend 77.
 czég 78.</p> <p>D. daczára 167.
 dalár 104.
 dálnok 194.
 darvadoz 74. 156.
 del- 77.
 delej 122.
 delejt 156.
 dics 77.</p> <p>E. éd 77.
 egély 94.
 ék 77.
 - életképes 121.
 - élettelves 121.
 előttemez 114.
 elver 123.
 - elvhű 121.
 emély 94.
 emle 77. 78.
 enyi 56.</p> |
|---|--|

- éppenség, éppenséggel 188.
 érczvegyit 122.
 erényögös 120.
 értesítvény 96.
 esgép 118.
 ester 118.
 evicz 77.
- F. falárd 86.
 falha 104.
 fejincs 120.
 felmond 123.
 felsorol 123.
 felülvizsgál 153.
 feltételez 152. 185.
 fentszámit 152.
 férjeny 71.
 festvény 71.
 fes 77.
 feszerő 118.
 fivér-nővér 157.
 fogoncz 85.
 fohász 99.
 folyományoz 185.
 fölöslék 100.
 foszlány 96.
- G. gátna 89.
 gazdász 99.
 geny 77.
 gép 77.
 gerj 77.
 geröly 80.
 gondnok 84.
 gondvisel(-t) 121.
 gyakorda 107.
 gyógyász 99.
 gyógykezel 122.
 gyors 104.
 gyurma 97.
 gyű- 77.
- H. hadastyán 91.
 hadnok 84.
 hágoncz 85.
- hajács 99.
 hajós 99.
 harcász 99.
 háromb 105.
 hasbeszél 175.
 hasonlék 100.
 hátirok 123.
 hátralék 100.
 hegjegy 119.
 helynök 84.
 hevély 94. 195.
 hiányzik 186.
 hibcsiny 119.
 hiblövés 119.
 híröncz 85.
 hitélet 121.
 hitszónokol 122.
 hosszata 90.
 hörp 98.
 hüdés 80.
- I. idézvény 96.
 igazstál 113.
 ima 78.
 imály 94.
 ind- 77.
 inger 77.
 írlap 118.
 írnök 84.
 iroma 158.
 iskolaképes, köteles stb. 121.
 iskolakönyv 118.
 isme 78.
 ismerlen 108.
 itész, itészet 99.
- járda 107.
 járláb 118.
 ját 74.
 játszma 97.
 jav 77. 105.
 javítnok 85.
 jégne 89.
 jogar 87.

K. karm- (károm) 97.

- kárpótol 121.

kedület 106.

kegyencz 85.

kell, hogy 166.

kelme 97.

keltez 186.

kemne 70. 89.

képlel 113.

képül 114.

-képvisel 121. 175.

kereklet 106.

keresztülvisz 123.

keser 77.

készülék 100.

-kézbesít 186.

kiárul 123.

kibontakozhatatlan 132.

kimély 94.

kisérel 158.

ki — sem 131.

kormánynok 85.

körime (térim) 97.

körönd 107.

körútazik 122.

kötelem (kötély) 98.

közvetett, közvetlen 122.

küldér (hitküldér) 86.

külme 97.

különd 107.

kutasz 99.

L. lábtyú 91.

lakályos 94.

lát (főnév) 78.

-látcső 118.

látandani 138.

látandás 62. 138.

láttnalak 63.

látszög 118.

-láttamaz, — ozás 114.

láz 77.

leb 77.

lég 33.

légmaradó 121.

légyott 71.

léh 77.

lejték 100.

lél 77.

lépláb 118.

lepleg 102.

lob 77.

lobor 86.

M. magaviseletem 119. 159.

megboszul 150.

megdolgozni 71.

megfelelhetetlen 132.

meghazud 123.

-megjuhászodik 158.

megkülönbözik 123.

megrajzol 123.

meneszt 114.

meredély 94. 195.

-merek 105.

merével 94.

mérleg 102.

mezít 108.

mezőcz 103.

mi—sem 131.

modor 86. 187.

moz- 78.

mozderő 77. 118.

-munkaképes 121.

N. napdíj 118.

napéjgyen 118. 122.

napócz 103.

négyleg 102.

nehély 94.

nehogy 165.

-nélkülöz 114. 187.

nevezék 100.

nézpont 118.

növényész 99.

-nővér 157.

nyakorján 96.

nyárspolgár 71.

nyegle 90.

nyerély 94.

-nyugta 90.

- O. okmány 96.
- olvasda 195.
- öleb 118.
- ön, önerő 130.
- önd 107.
- önkivüli, önkivület 130.
- örönd 107.
- össz (össz-) 77.

- P. párlag 102.
- pélke 104.
- pest 69.
- pír 77.

- R. rágesa 103.
- rakma 97.
- rendelkezik 132. 187.

- S. sajon 77.
- sav 77. 105.
- sáv 77.
- séd 74.
- sohaj 77.
- sorakozik 114.
- szabadoncz 85.
- szabány 95.
- szabvány 96.
- számítól 114.
- szellemdús 120.
- szembesít 105.
- szende 80.
- szenv 77. 105.
- szerepel 98. 187.
- szület 106.
- szintez 160.
- szirkóhit 160.
- szívlel 113.
- szokványos 96. 160.
- szolgalom 98.
- szórakozik 114.
- szószegény 120.
- szörp 98.
- szövegez 187.
- szüreglye 90.

- T. tanár 86.

- tanoncz 85.
- táp 77.
- tápolda 107.
- tap- (szarv stb.) 118.
- tarkalékos 100.
- tartalmaz 160.
- tartalom 98.
- teleplő 161.
- telj 77.
- telül 114.
- terep 98.
- terj 77.
- termelény 95.
- tengertuli 121.
- térime 97.
- tétnők 84.
- tilidő 118.
- tilsajtó 118.
- tiltábla 118.
- tipláb 118.
- titkár 86.
- titoknok 84.
- tokmány 94.
- toloncz 85.
- továbboz (belebbez) 114.
- tömb 105.
- tőmecs 103.
- törde 107.
- tukvány 96.
- tülerő 123.
- túlhatalom 123. 161.
- túlkeserű 123. 161.
- túlremény 123. 161.
- tűzér 86.

- U. újdondász 99.
- újoncz 85.
- újráz 114.
- úszaszt 113.
- úszoda 195.
- ünnepély 94.
- üzde 161.

- V. vadar 74.
- vadoncz 85.
- vágy 77.

vakand 78.	vergődik 188.
valárd 86.	vetgép 118.
várnok 84.	vezeklény 95.
várterem 118.	vigarda 107.
védencz 85.	vilár 86.
végvonaglik 175.	vizhatlan 108.
vegybont 122.	
vegyelemmez stb. 118. 122.	
vény (lény, tény) 33.	~ Z. zöm 77.

II. Nyelvtani tárgymutató.

Alnépies szólások 188.

»alighanem« szórende 172.

»ami« s eff. 56.

and, end jövő 137. 138.

»andanék, andani, andanom 138.

»az« felesleg 127.

»az« szórende 171.

»azon« »ezen« e h. az a, ez e v. ez a 129.

Birtoknév szórende 170.

Cselekvő igék 59. 132.

» igenevek 139.

»Daczára« 167.

dallamosság 53.

»de — hanem« 166.

»E« kérdő szócska szórende 171.

»egy« 131.

»egymást« l. »magunkat«

»ez a — ez e« l. »azon«

»és« e h. hát 168.

felső fok (»emberek legjobbika«) 131.

feltételes jövő 137.

»fog«-al képzett jövő 136.

fordítás 195. 46.

Gyök alkotása vagy alakulása 79.

» mint fő 74—76.

» mivolta 75.

» népnyelvben 76. 78.

»Hánem« és »ha nem« 166.

hangsúly : értelmi 53.

» » görög 53.

» » héber 53.

» » latin 53.

hangsúly : magyar 53.

» » melódikus v. dallamos 55.

hangváltozások 56.

hangzó-rövidülés : képzőkben 55.

» » ragokban 55.

» » verselésben 56.

» » melódikus l. dallamos

»hát« — »tehát« — »ugyan« szórende 171.

»hogy« felcserélése más kötszókkal 164.

»hol—hol« 165.

Idegen szók fordítása. 70.

» » hangzatának idomítása 70.

igék idői 59. 133.

» módjai 143.

» nemei 132.

igekötös igék szórende 172.

igekötők : *át, be, el, fel, ki, meg* 151. 153. 173.

igeragozás 59.

»ilyen-olyan« 56.

infinitiv hibás használata 163.

infinitiv »vala«-val 133.

»is« szórende 172.

»jön« e h. *jut* v. *megy* 154,

»Kell-hogy« 166.

képzés : avult szók felvétele által 71.

» idegen tökből 67.

» összetétel (szerkesztés) által l. *összetett szók*

» puszta gyökök, mint *tök* által 77.

» tájszók felvétele által 71.

képzésmód : benső 64.

» külső 64.

» sokféle 65.

képzők : gyanús eredetűek :

ács 91. *ár, ér* 86. *ar, er* 87. *astyán* 91. *lya, lye* 89.

na, ne, 88. *nya, nye*, 88. *ta, te* 90.

» idegen eredetűek : 82—91.

nok, nők 84. *ancz, encz* stb. 84.

» magyar eredetűek : 91—115.

a e 104. *acs, ecs* 102. *ag, eg* 101. *ály, ély* 94.

aly, ély 94. *alom, elem* 98. *ány, ény* 95. *any, eny* 94.

ász, ész 98. *asztal* : 113. *at, et* 106. *b* 105.

aszt 113. *ap, ep* 98. *csa, cse cs* 102. *da, de* 106. *dék,*

adék 99. *i* 108. *ka, ke* 102. *lag leg* 102. *lal, lel* 110.

lan, len 106. *ma, me* 97. *mány, mény* 96. *ó, ő* 104.

orú, örü 88. *ond, önd, oz* 114. *s* 105. *ság, ség* 105.

talán, telen 106. *v* 105. *vány, vény* 96.

»*ki-sem*« 131.

Látandanék s eff. 61. 138.

látandani s eff. 61.

látandás s eff. 62.

látnalak s eff. 63.

látva vagyok s eff. 62. 141.

lágýabb hangzású szók 15.

»*lesz*« e h. »*van*« 154.

»*Maga*« 130.

»*magunkat*« e h. »*egymást*« 130.

»*mikép*« 1. »*hogý*«

»*mi-sem*« 1. »*ki-sem*«

mondatkötés 162.

mult idő (hangzós) 134.

múlt részesülő ragozva 63.

műszók alkotása 10. 21.

műszók szüksége 16. 66.

»*Nehogy*« 165.

névalakok szófüzése 127.

névutók hibás használata (»felett, kívül, körül, után, végett«) 146. 151.

nyelv-bölcsészet 33.

nyelv élete 1.

nyelv fejlése 1. 2.

nyelv-bővítés 9.

nyelv-érzék 25.

nyelvfejlődési iránya 40.

nyelv-szépítés 12.

nyelv-tisztítás 15.

nyelvújítás feladata 9.

» jogos 6.

» korlátai 22. 47.

» lehetséges (magyar) 8.

» mivolta 2.

» túlsapongásai általában 50.

»*Olyan*« 1. »*ilyen*«.

»*ő*« »*ők*« 128.

összetett ígék szórende 172. 175.

összetett szók : 115—125.

határozósak 120. hosszások 123. jelzősek 118. ige-
kötősök 122. kettősök 122. nem valódiak 115. — és
szófüzés 124. és szórendezés 173. szükségesek
115. természetesek 115. valódiak 115.

Ragok hibás alkalmazása : 146.

ba, be, ban, ben, 148. *ért* 149. *nak, nek* 149. *nál, nél*
149. *ra, re* 150. *at, et* 150. *val, vel* 151.

ragok mellőzése 145.

régenmúlt idő 135.

rövidítés, helyes 44. 77.

» hibás 77.

rövidség a szóalkotásban 76.

Stil a nyelvújítás hatása alatt: 176.

» könnyed 182.

» régieskedő 186,

» virágos 178.

személy-névmások 127.

szenvedő ige 132.

szerkesztés l. *összetétel*

színező vagy színezett kifejezések 15.

szócsintan 106.

szófüzés 125 s köv.

» fejlődése, változásai 125.

szórend 168.

Tájszólások 71. 73.

társalkodási szebb kifejezések 15.

tiszavidéki lomposság 54.

többes szám 127.

» *Ugy*« 167.

új szók alkotása 194.

» » életre valók 79. 87.

» » életnélküliek 33.

Vonzat: egyenes 148.

» változásai. 147.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA
KÖNYVTÁRA 2912 /19 57 N. SZ.